

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

КОВБА МИКОЛА ВІКТОРОВИЧ

УДК 37.015.31:[355:172.15]:374(477) «20»(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ
СТАРШОКЛАСНИКІВ У СИСТЕМІ ОСВІТИ УКРАЇНИ**

(перша чверть ХХІ ст.)

011 Освітні, педагогічні науки

01 Освіта / Педагогіка

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **М.В. Ковба**

Науковий керівник: **Чепіль Марія Миронівна,**
доктор педагогічних наук, професор

Дрогобич – 2024

АНОТАЦІЯ

Ковба М.В. Військово-патріотичне виховання старшокласників у системі освіти України (перша чверть ХХІ ст.). – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 «Освітні, педагогічні науки». – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, Дрогобич, 2024.

У дисертаційному дослідженні вивчено та узагальнено теоретико-методичні засади військово-патріотичного виховання старшокласників у системі освіти України (перша чверть ХХІ ст.). Його актуальність полягає в тому, що готовність особистості до забезпечення безпеки України визначається рівнем патріотичного та військово-патріотичного виховання громадян. Спостерігається значне зниження рівня патріотичної та військово-патріотичної свідомості серед молоді. Це зумовлено як об'єктивними труднощами перехідного періоду та соціально-економічними проблемами, так і недостатнім рівнем військово-патріотичне виховання, особливо серед учнівської молоді. Доведено, що складні й постійно змінні умови, в яких здійснюється реформування освіти, потребують нових підходів до військово-патріотичного виховання молоді, у тому числі старшокласників у системі освіти України. Збройна агресія російської федерації проти України виявила низку актуальних питань, пов'язаних із військово-патріотичним вихованням молоді, зокрема готовністю громадян України до виконання свого конституційного обов'язку – захисту незалежності та територіальної цілісності держави, любові й відданості своїй державі.

Актуальність дослідження визначено виокремленими суперечностями: між важливістю створення цілісної освітньої системи виховання у військово-патріотичному напрямі та недостатнім рівнем матеріального забезпечення

освітніх закладів; між потребою в інтеграції військово-патріотичного виховання в освітній процес та недостатньою розробленістю відповідного навчально-методичного забезпечення; між необхідністю системного підходу до військово-патріотичного виховання та фрагментарністю його впровадження в сучасному освітньому середовищі; між забезпеченням врахування регіональних особливостей у військово-патріотичному вихованні та уніфікованим підходом до його організації на національному рівні.

За результатами аналізу джерельної бази визначено, що військово-патріотичне виховання старшокласників не знайшло цілісного висвітлення в науковому дискурсі, хоча з 2014 р. у розвідках українських учених виявлено збільшення обсягу публікацій та розширення тематики дослідження, що свідчить про актуальність проблеми.

З'ясовано, що у працях українських науковців проаналізовано багатоаспектність проблеми військово-патріотичного виховання: концептуальні підходи до дослідження патріотизму (І. Бех, А. Бойко, О. Вишневський, С. Мотика, М. Чепіль та ін.); історичні аспекти як національно-патріотичного, так і військово-патріотичного виховання молоді (Е. Бородай, Ю. Буклов, В. Виздрик, О. Даценко, О. Дем'янюк, А. Науменко, О. Попович, Г. Темко, М. Томчук, В. Шевченко та ін.); національно-патріотичне, громадянське виховання в контексті цілей і завдань військової освіти (А. Афанасьєв, В. Мірошниченко, М. Нещадим, Я. Романовський, В. Ягупов та ін.); основні підходи до викладання предмета «Захист Вітчизни» («Захист України») (О. Бутенко, С. Василенко, Е. Винограденко, В. Лелека, О. Остапенко, К. Пашко, М. Фука, Ю. Щирба, О. Шевченко та ін.); військово-патріотичне виховання військовослужбовців (В. Баранівський, Я. Зорій, А. Кобзар, Р. Колос, Б. Пантюхов, О. Пашкова, Я. Романовський та ін.).

Мета дослідження полягає у комплексному аналізі й обґрунтуванні теоретико-методичних засад військово-патріотичного виховання старшокласників у системі освіти України впродовж 2002–2024 рр. та визначенні його тенденцій в умовах сьогодення.

Аналіз поняттєво-категорійного апарату дав підстави для авторського розуміння сутності поняття «військово-патріотичне виховання старшокласників»: у широкому значенні як системний педагогічний процес, невід'ємна частина національно-патріотичного виховання, цілісна системна діяльність закладів освіти спільно з органами державної влади, громади, школи, родини щодо формування в молоді патріотичної свідомості, відданості своїй державі, готовності до захисту цілісності України; у вузькому – як взаємодія, спрямована на оволодіння військовими компетентностями, в основі яких захист своєї держави.

Визначено, що нормативно-правова база з питань військової підготовки, військової діяльності, військово-патріотичного виховання, інтеграції його в шкільні освітні програми на кожному з етапів мала певні ознаки (акцент на патріотизмі; допризовна підготовка, аналіз структури і завдань сучасних Збройних сил України, вивчення основ цивільної оборони України; психологічну готовність старшокласників до захисту України; загально правові засади військової підготовки; регулювання доступу до військової інформації та захисту молоді від неправдивих даних; формування оборонної свідомості; комплексний підхід до зміцнення національної безпеки: від залучення громадян до оборонних зусиль та розвитку військово-прикладних видів спорту до популяризації технічної творчості серед молоді; впровадження обов'язкового предмета «Захист України» та участь ветеранів у патріотичному вихованні).

Обґрунтовано політичні, економічні, соціокультурні передумови військово-патріотичного виховання старшокласників у системі освіти України досліджуваного періоду. Виокремлено умовні три етапи військово-патріотичного виховання старшокласників у досліджуваній період: I етап (2002–2014) – інформаційних змін та підходів до теоретичної бази військово-патріотичного виховання старшокласників у системі освіти України; II етап (2014–2022) – активізація та спрямування військово-патріотичного виховання старшокласників на захист власної держави; III етап (2022–2024) – розвиток військово-патріотичного виховання в умовах активної фази російсько-

української війни та інтеграція військових цінностей у систему патріотичного виховання молоді.

Досліджено й охарактеризовано мету, завдання, принципи та змістовий компонент військово-патріотичного виховання молоді, який на першому етапі позначався вивченням окремих складових військової підготовки як основного джерела здобуття та поширення. На другому етапі визначено зміну пріоритетів і потреб у військово-патріотичному вихованні, посилення уваги щодо змісту програм і заходів, спрямованих на національну безпеку та оборону. На третьому етапі означено інституціоналізацію військово-патріотичного виховання, зміну назви й суті навчального комплексу «Захист Вітчизни» на «Захист України», інтеграцію військово-патріотичного виховання в освітній процес навчальних предметів старшої школи, впровадження інноваційних технологій та медіаресурсів.

Доведено, що серед найбільш поширених методів військово-патріотичного виховання старшокласників переважали традиційні методи формування військово-патріотичної свідомості, інтерактивні методи, цифрові технології та медіаресурси, методи критичного аналізу інформації, цифрових та дистанційних технологій, методів симуляції та моделювання військових ситуацій, проєктів тощо.

Проаналізовано групові (гурткова робота військово-патріотичного спрямування, військово-патріотичні клуби, інтегровані уроки з військово-патріотичної тематики, тренінги, майстер-класи, онлайн-курси, вебінари з військово-патріотичної тематики, групові проєкти з використанням цифрових платформ та ін.) та масові (військово-спортивні змагання, екскурсії до музеїв військових частин, зустрічі з ветеранами, патріотичні ігри («Сокіл», «Джура»), фестивалі конкурси військово-патріотичного спрямування, Всеукраїнські патріотичні челенджі в соціальних мережах, військово-історичні реконструкції, патріотичні флешмоби та акції тощо) форми військово-патріотичного виховання старшокласників.

Окреслено сильні (відданість своїй державі, акцент на військово-патріотичного виховання в умовах війни; пріоритетність масових форм, використання спільних занять і вебінарів; підтримка з боку державних, місцевих та громадських організацій) і слабкі (відсутність цілісного підходу; низький рівень фінансування; відсутність окремих нормативно-правових документів тощо) сторони військово-патріотичного виховання старшокласників у системі освіти України.

Практичне значення здобутих результатів полягає в розробці авторського вибіркового курсу «Військово-патріотичне виховання молоді в контексті геополітичних змін», який має на меті формування теоретичних засад та практичних аспектів військово-патріотичного виховання молоді в умовах сучасних геополітичних трансформацій, розвиток критичного мислення та аналітичних компетентностей для ефективної реалізації виховних стратегій у контексті національної безпеки України; створенні концепції сайту «PatriotHub» – освітнього блогу, в основі якого інтерактивне та онлайн-навчання, спрямоване на засвоєння основ військово-патріотичного виховання шляхом надання доступу до інформації швидкого пошуку необхідного; розробці рекомендацій для здобувачів освіти (учнів), учителів, батьків, адміністрації; підготовці термінологічного словника з військово-патріотичного виховання для учнів та вчителів у системі освіти України. Матеріали дисертаційного дослідження можуть використовуватися під час викладання дисциплін «Військова педагогіка», «Історія педагогіки», «Громадянське виховання» у цивільних і військових ЗВО, «Теорія і практика виховної роботи».

Здобуті в процесі дослідження дані можуть слугувати підготовці нових праць теоретико-методологічного та методичного характеру, присвячених вивченню вітчизняного педагогічного досвіду.

Виокремлено перспективи творчого застосування історичного досвіду військово-патріотичного виховання на сучасному етапі. Проведено пілотне дослідження, де визначено, що військово-патріотичне виховання для учнів старших класів (75%) є пріоритетним. 10% опитаних не бачать у цьому процесі

важливості, а 15% – залишилися нейтральними. Це засвідчило потребу в змінах підходів до військово-патріотичного виховання молоді.

Серед проблемних моментів військово-патріотичного виховання виявлено: недостатню інтеграцію військово-патріотичного виховання у навчальні програми; відсутність єдиного підходу до військово-патріотичного виховання між різними школами та регіонами; обмеженість ресурсів та інфраструктури для реалізації ефективних програм військово-патріотичного виховання, недостатня матеріально-технічна база, обмежений доступ до сучасних навчальних засобів; потребу у кваліфікованих кадрах та систематична підготовку та підвищення кваліфікації вчителів у цій сфері; відсутність популяризації та формальний підхід до військово-патріотичного виховання, відсутність зацікавлення і розуміння важливості військово-патріотичних цінностей серед молоді.

Розкрито перспективні тенденції військово-патріотичного виховання молоді на сучасному етапі: стратегічність як запорука ефективності військово-патріотичного виховання молоді; виклики у сфері безпеки та військово-патріотичному вихованні молоді; інтеграція військово-патріотичного виховання в освітній процес закладів середньої освіти та профільної школи, що охоплює не лише теоретичні знання, а й практичні навички впровадження інноваційних технологій та медіаресурсів у військово-патріотичне виховання старшокласників забезпечують доступ до інформації та ресурсів, які сприяють формуванню патріотичних цінностей, зокрема застосування цифрових технологій (онлайн-, відеоуроків, онлайн-ігор, вебінарів, віртуальних екскурсій тощо).

Ключові слова: військово-патріотичне виховання; сучасні тенденції військово-патріотичного виховання; програми виховання; зміст, методи та форми військово-патріотичного виховання; технології військово-патріотичного виховання; старшокласники; ліцеї; патріотизм; національні цінності; громадянські цінності; захист України.

ABSTARCT

Kovba M.V. Military-patriotic education of high school students in the Ukrainian education system (the first quarter of the 21st century). – Qualifying scientific work with manuscript rights.

Dissertation for obtaining the scientific degree of Doctor of Philosophy in specialty 011 «Educational and Pedagogical Sciences». – Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Drohobych, 2024.

The dissertation research examines and generalizes the theoretical and methodological aspects of military-patriotic education of high school students in the Ukrainian education system (the first quarter of the 21st century). Its relevance lies in the fact that an individual's readiness to ensure Ukraine's security is determined by the level of patriotic and military-patriotic education of citizens. There is a significant decrease in the level of patriotic and military-patriotic consciousness among youth. This is due to both the objective difficulties of the transition period and socio-economic problems, as well as an insufficient level of military-patriotic education, especially among schoolchildren. It is proven that the complex and constantly changing conditions in which education is being reformed require new approaches to the military-patriotic education of youth, including high school students in the Ukrainian education system. The armed aggression of the Russian Federation against Ukraine has revealed a number of pressing issues related to the military-patriotic education of young people, in particular, the readiness of Ukrainian citizens to fulfill their constitutional duty – to protect the independence and territorial integrity of the state, love and devotion to their country.

The relevance of the research is determined by the identified contradictions: between the importance of creating a holistic educational system for military-patriotic upbringing and the insufficient level of material support for educational institutions; between the need to integrate military-patriotic education into the educational process and the insufficient development of the corresponding teaching and methodological

support; between the need for a systematic approach to military-patriotic education and the fragmentation of its implementation in the modern educational environment; between ensuring the consideration of regional features in military-patriotic education and a unified approach to its organization at the national level.

Based on the analysis of the source base, it was determined that the military-patriotic education of high school students has not been comprehensively covered in the scientific discourse. However, since 2014, there has been an increase of the amount of publications and a broadening of research topics in studies conducted by Ukrainian scientists, indicating the relevance of this issue.

It has been established that the works of Ukrainian scientists have analyzed the multifaceted nature of military-patriotic education: conceptual approaches to the study of patriotism (I. Bekh, A. Boyko, O. Vyshnevsky, S. Motyka, M. Chepil, etc.); historical aspects of both national-patriotic and military-patriotic education of youth (E. Boroday, Yu. Buklov, V. Vyzdryk, O. Datsenko, O. Demyanyuk, A. Naumenko, O. Popovych, G. Temko, M. Tomchuk, V. Shevchenko, etc.); national-patriotic, civic education in the context of the goals and objectives of military education (A. Afanasyev, V. Miroshnychenko, M. Neshchadym, Ya. Romanovsky, V. Yahupov, etc.); the main approaches to teaching the subject «Defense of the Fatherland» («Defense of Ukraine») (O. Butenko, S. Vasylenko, E. Vynohradenko, V. Leleka, O. Ostapenko, K. Pashko, M. Fuka, Yu. Shchyrba, O. Shevchenko, etc.); military-patriotic education of military personnel (V. Baranivsky, Ya. Zoriy, A. Kobzar, R. Kolos, B. Pantyukhov, O. Pashkova, Ya. Romanovsky, etc.).

The purpose of the study is to conduct a comprehensive analysis and substantiate the theoretical and methodological foundations of military-patriotic education of high school students in the Ukrainian education system during 2002–2024 and to identify its trends in the current conditions.

Analyze the conceptual and categorical apparatus provided the basis for the author's understanding of the essence of the concept of «military-patriotic education of high school students»: in a broad sense, as a systematic pedagogical process, an integral part of national-patriotic education, a holistic systemic activity of educational

institutions in conjunction with state authorities, the community, school, and family to form patriotic consciousness of youth, devotion to their state, and readiness to defend the integrity of Ukraine; in a narrow sense, as an interaction aimed at mastering military competencies, the basis of which is the defense of one's state. It was determined that the regulatory and legal framework on military training, military activities, military-patriotic education, and its integration into school curricula at each stage had certain features (emphasis on patriotism; pre-conscription training, analysis of the structure and tasks of the modern Armed Forces of Ukraine, study of the basics of civil defense of Ukraine; psychological readiness of high school students to defend Ukraine; general legal foundations of military training; regulation of access to military information and protection of young people from false data; formation of a defense consciousness; a comprehensive approach to strengthening national security: from involving citizens in defense efforts and developing military-applied sports to popularizing technical creativity among young people; introduction of the mandatory subject «Defense of Ukraine» and participation of veterans in patriotic education).

The political, economic, and sociocultural preconditions for military-patriotic education of high school students in the Ukrainian education system during the studied period are substantiated. The conditional three stages of military-patriotic education of high school students during the studied period are singled out: Stage I (2002–2014) – informational changes and approaches to the theoretical basis of military-patriotic education of high school students in the Ukrainian education system; Stage II (2014–2022) – activation and direction of military-patriotic education of high school students towards the protection of their own state; Stage III (2022–2024) – development of military-patriotic education in the conditions of the active phase of the Russian-Ukrainian war and integration of military values into the system of patriotic education of youth. The purpose, tasks, principles, and content component of military-patriotic education of youth are studied and characterized, which at the first stage was marked by the study of individual components of military training as the main source of acquisition and dissemination. At the second stage, a change in priorities and needs in military-patriotic education is determined, increased

attention to the content of programs and measures aimed at national security and defense. At the third stage, the institutionalization of military-patriotic education is outlined, the change of name and essence of the educational complex «Defense of the Fatherland» to «Defense of Ukraine», the integration of military-patriotic education into the educational process of high school subjects, the introduction of innovative technologies and media resources.

It is proven that among the most common methods of military-patriotic education of high school students prevailed traditional methods of forming military-patriotic consciousness, interactive methods, digital technologies and media resources, methods of critical analysis of information, digital and distance technologies, methods of simulation and modeling of military situations, projects, etc.

Group (military-patriotic clubs, integrated lessons on military-patriotic topics, trainings, master classes, online courses, webinars on military-patriotic topics, group projects using digital platforms, etc.) and mass (military-sports competitions, excursions to museums of military units, meetings with veterans, patriotic games («Sokil», «Dzhura»), festivals, competitions of military-patriotic direction, All-Ukrainian patriotic challenges on social networks, military-historical reconstructions, patriotic flash mobs and actions, etc.) forms of military-patriotic education of high school students were analyzed. The strengths (dedication to one's state, emphasis on military-patriotic education in wartime; priority of mass forms, use of joint classes and webinars; support from state, local and public organizations) and weaknesses (lack of a holistic approach; low level of funding; lack of separate regulatory documents, etc.) of military-patriotic education of high school students in the education system of Ukraine were outlined.

The practical significance of the obtained results lies in the development of an author's elective course, «Military-Patriotic Education of Youth in the Context of Geopolitical Changes», aimed at forming the theoretical foundations and practical aspects of military-patriotic education of youth in the context of modern geopolitical transformations, developing critical thinking and analytical skills for the effective implementation of educational strategies in the context of Ukraine's national security;

creating a concept for the «PatriotHub» website – an educational blog based on interactive and online learning, aimed at mastering the basics of military-patriotic education by providing access to information for quick search of the necessary; developing recommendations for students, teachers, parents, and administration; and preparing a terminological dictionary on military-patriotic education for students and teachers in the Ukrainian education system. The materials of the dissertation research can be used in teaching the disciplines «Military Pedagogy», «History of Pedagogy», «Civic Education» in civilian and military higher educational institutions, and «Theory and Practice of Educational Work».

A pilot study was conducted, which determined that military-patriotic education for high school students (75%) is a priority. 10% of respondents do not see the importance of this process, and 15% remained neutral. This indicated the need for changes in approaches to the military-patriotic education of youth.

Among the problematic aspects of military-patriotic education, the following were identified: insufficient integration of military-patriotic education into curricula; the absence of a unified approach to military-patriotic education among different schools and regions; limited resources and infrastructure for the implementation of effective military-patriotic education programs, insufficient material and technical base, limited access to modern educational resources; the need for qualified personnel and systematic training and advanced training of teachers in this field; a lack of popularization and a formal approach to military-patriotic education, a lack of interest and understanding of the importance of military-patriotic values among youth.

The promising trends in the military-patriotic education of youth at the present stage are revealed: the strategic nature as a guarantee of the effectiveness of military-patriotic education of youth; challenges in the field of security and military-patriotic education of youth; integration of military-patriotic education into the educational process of secondary schools and specialized schools, which covers not only theoretical knowledge but also practical skills. The introduction of innovative technologies and media resources into the military-patriotic education of high school students provides access to information and resources that contribute to the formation

of patriotic values, including the use of digital technologies (online lessons, video tutorials, online games, webinars, virtual tours, etc.).

Keywords: military-patriotic education; current trends of military-patriotic education; educational programs; content, methods and forms of military-patriotic education; technologies of military-patriotic education; high school students, lyceums; patriotism; national values; civic values; defense of Ukraine.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті в наукових фахових виданнях України

1. Ковба М. Особливості військово-патріотичного виховання старшокласників у країнах Європи та України (перша чверть ХХІ ст.). *Наукові інновації та передові технології*. Серія «Педагогіка». 2023. № 13(27). С. 696–707. [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-13\(27\)-696-707](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-13(27)-696-707)

<http://perspectives.pp.ua/index.php/nauka/article/view/7263>

2. Kovba M. The evolution of methods to the content of military-patriotic education among high school pupils (2015–2022 years). *Гірська школа Українських Карпат*. 2023. № 28. С. 57–62. <https://doi.org/10.15330/msuc.2023.28.57-62>

<https://scijournals.pnu.edu.ua/index.php/msuc/issue/view/335>

3. Ковба М. Зміст військово-патріотичного виховання старшокласників (перша чверть ХХІ ст.). *Інноваційна педагогіка*. 2024. Вип. 68. Т.1. С. 30–33. <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/68.1.5>

http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2024/68/part_1/7.pdf

4. Ковба М. Операційно-діяльнісний компонент військово-патріотичного виховання старшокласників (перша чверть ХХІ ст.). *Перспективи та інновації науки*. 2024. Вип.5(39). С. 257–267. [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-5\(39\)-257-267](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-5(39)-257-267)

[https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-5\(39\)-257-267](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-5(39)-257-267)

<http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/article/view/11612>

5. Ковба М. Методи і форми військово-патріотичного виховання старшокласників (перша чверть ХХІ ст.). *Педагогічний альманах*. 2024. № 55. С. 278–284. <https://doi.org/10.37915/pa.vi55.520>

<https://pedalmanac.site/index.php/main/article/view/520>

Опубліковані праці, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації

6. Ковба М. Сутність поняття «патріотичне виховання». Eurasian scientific discussions. Proceedings of the 3rd International scientific and practical conference. Barca Academy Publishing. Barcelona, Spain. 2022. P. 121–125. URL:

[https://sci-conf.com.ua/iii-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiya-
eurasian-scientific-discussions-10-12-aprelya-2022-goda-barselona-ispaniya-arhiv/](https://sci-conf.com.ua/iii-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiya-eurasian-scientific-discussions-10-12-aprelya-2022-goda-barselona-ispaniya-arhiv/)

7. Ковба М. Мета патріотичного виховання. *Пріоритетні напрями модернізації освіти: досвід, реалії, перспективи* : збірник наукових праць Всеукраїнської науково-практичної конференції (Дрогобич, 7–8 квітня 2022 року) / за ред. М. Чепіль, А. Федорович. Дрогобич: РВВ ДДПУ імені Івана Франка, 2022. С. 22–24.

8. Ковба М. Патріотичне виховання молоді та підготовка юнаків до служби в Збройних силах України. *Розвиток освіти в кризових умовах: історія, теорія, практика*: збірник наукових праць Всеукраїнської науково-практичної конференції (Дрогобич, 27–28 квітня 2023 року) / за ред. Т. Пантюк, І. Паласевич, А. Федорович. Дрогобич: ДДПУ ім. І. Франка, 2023. С. 122–125.

9. Ковба М. Військово-патріотичне виховання старшокласників: виклики сьогодення. *Modern problems of science, education and society. Proceedings of the 12th International scientific and practical conference. SPC “Sci-conf.com.ua”*. Kyiv, Ukraine. 2024. P. 562–565. URL: [https://sci-conf.com.ua/xii-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-modern-problems-of-science-
education-and-society-5-7-02-2024-kiyiv-ukrayina-arhiv/](https://sci-conf.com.ua/xii-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-modern-problems-of-science-education-and-society-5-7-02-2024-kiyiv-ukrayina-arhiv/)

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	18
ВСТУП	19
РОЗДІЛ 1. Військово-патріотичне виховання старшокласників у системі освіти України (перша чверть XXI ст.) як історико-педагогічна проблема	27
1.1 Ступінь дослідженості проблеми	27
1.2 Поняттєво-категорійний апарат дослідження	39
1.3 Нормативно-правова база військово-патріотичного виховання старшокласників у досліджуваній період	54
Висновки до розділу 1	66
РОЗДІЛ 2. Концептуальні засади військово-патріотичного виховання старшокласників у системі освіти України (2002–2024 рр.)	69
2.1 Передумови та етапи військово-патріотичного виховання старшокласників у системі освіти України	69
2.2 Мета, завдання, принципи та зміст військово-патріотичного виховання старшокласників	81
2.3 Операційно-діяльнісний компонент військово-патріотичного виховання старшокласників	111
2.3.1 Методи військово-патріотичного виховання	112
2.3.2 Форми військово-патріотичного виховання	124
Висновки до розділу 2	150
РОЗДІЛ 3. Військово-патріотичне виховання старшокласників у системі освіти України на сучасному етапі	154
3.1 Результати моніторингу дослідження військово-патріотичного виховання як ціннісної орієнтації старшокласників	154

3.2 Тенденції військово-патріотичного виховання старшокласників у системі освіти України в умовах сьогодення	163
Висновки до розділу 3	182
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	185
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	193
ДОДАТКИ	231

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

- АТО – Антитерористична операція
- ВПД – військово-патріотична діяльність
- ВПВ – військово-патріотичне виховання
- ВСО – військово-спортивна організація
- ЄС – Європейський Союз
- ЗВО – заклад вищої освіти
- ЗЗСО – заклад(и) загальної середньої освіти
- ЗОШ – загальноосвітня школа
- ЗСО – заклад(и) середньої освіти
- ЗСУ – Збройні сили України
- МОН – Міністерство освіти і науки України
- НАПН – Національна академія педагогічних наук України
- НПВ – національно-патріотичне виховання
- ООС – Операція Об'єднаних сил
- ПВ – патріотичне виховання
- SWOT – Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats (Сильні сторони, Слабкі сторони, Можливості, Загрози)

ВСТУП

Актуальність дослідження. Готовність особистості до забезпечення військової безпеки України визначається рівнем патріотичного та ВПВ громадян. На жаль, нині спостерігається значне зниження рівня патріотичної та військово-патріотичної свідомості серед молоді. Це зумовлено як об'єктивними труднощами перехідного періоду та соціально-економічними проблемами, так і недостатнім рівнем ВПВ, особливо серед учнівської молоді.

Події першої чверті ХХІ ст. наочно показали, що складні й постійно змінні умови, в яких здійснюється реформування освіти, потребують нових підходів до ВПВ молоді, у тому числі старшокласників у системі освіти України [102], [143], [177], [180], [274]. Збройна агресія російської федерації проти України виявили низку актуальних питань, пов'язаних із військово-патріотичним вихованням молоді, зокрема не готовністю громадян України до виконання свого конституційного обов'язку – захисту незалежності та територіальної цілісності держави, любові й відданості своїй державі. Це значно посилює роль педагогічного впливу на формування свідомості та морально-психологічний стан старшокласників і суспільства в цілому.

Саме тому в сучасних умовах у масштабах всієї країни на перший план потрібно ставити завдання активізації теоретико-методичних засад ВПВ. Інтереси держави в умовах збройної агресії російської федерації проти України вимагають подальшого вдосконалення ВПВ громадян до оборони Батьківщини. За цих умов виникла нагальна необхідність посилення ВПВ громадян України, передусім ця робота важлива серед старшокласників у системі освіти України. ВПВ старшокласників набуває особливої актуальності в інтересах подальшого збереження та розвитку держави.

Питання ВПВ старшокласників у системі освіти України як незалежної держави привернули увагу політиків, вчених, релігійних діячів. За

досліджуваного періоду розкрито основні аспекти національно-патріотичного, громадянського виховання в контексті цілей і завдань військової освіти (А. Афанасьєв [4], О. Вишневський [44], [45], О. Джус [73], В. Жулковський [84], В. Івашковський [105], [106], [107], В. Мірошніченко [160], А. Науменко [168], Я. Романовський [275], М. Стельмахович [293], Б. Ступарик [294], Г. Філіпчук [307], К. Чорна [323], [324], В. Ягупов [334], Я. Яців [335] та ін.); військового виховання (В. Абрамов [1], М. Нещадим [176], О. Попович [211], Г. Темко та М. Томчук [300], М. Томчук та В. Шевченко [305] та ін.).

Концептуальні ідеї та положення ВПВ відображено у законодавчих та нормативних актах (Конституція України [129], Закони України «Про захист суспільної моралі» [236], «Про Збройні сили України» [238], «Про національну безпеку України» [242], «Кодекс цивільного захисту України» [127], «Концепція розвитку громадянської освіти в Україні» [134], «Концепція допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді» [132], «Концепція патріотичного виховання в системі освіти» [138], Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді [135–137], «Концепція військової кадрової політики в системі Міністерства оборони України на період до 2028 року [130], «Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 рр.» [295], «Стратегія національно-патріотичного виховання» [296], Указ Президента України №212/2012 «Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації» [258], Наказ МОН України «Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України» [223] та ін. [224], [250]).

Концептуальні підходи до ВПВ у контексті громадянської освіти висвітлюють І. Бех [14–16], [18], [19], А. Бойко [26], О. Вишневський [44]; [45], О. Невмержицька [174], М. Пантюк [196], Т. Пантюк та ін. [197–200], Г. Філіпчук [307], О. Христенко [312–315], М. Чепіль [317]; [318], К. Чорна [322] та ін. Проблему ВПВ в контексті операційно-діяльнісного аспекту розкривають К. Біницька [23], С. Мотика [166], М. Томчук і В. Шевченко [305]

та ін. Основні підходи до викладання предмета «Захист Вітчизни» («Захист України») розкривають О. Бутенко [37], С. Василенко [39], Р. Проць [271], [272], В. Шевченко [328] та ін.

Актуальність осмислення проблеми ВПВ старшокласників та аналіз джерельної бази дали змогу виокремити суперечності між:

– важливістю створення цілісної освітньої системи виховання у військово-патріотичному напрямі та недостатнім рівнем матеріального забезпечення освітніх закладів;

– потребою в інтеграції ВПВ в освітній процес та недостатньою розробленістю відповідного навчально-методичного забезпечення;

– необхідністю системного підходу до ВПВ та фрагментарністю його впровадження в сучасному освітньому середовищі;

– забезпеченням врахування регіональних особливостей у ВПВ та уніфікованим підходом до його організації на національному рівні.

Вищевикладене обумовило актуальність і вибір теми дисертаційного дослідження «Військово-патріотичне виховання старшокласників у системі освіти України (перша чверть ХХІ ст.)».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження є складником науково-дослідницької роботи кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка «Українська освіта у контексті європейських інтеграційних процесів» (0117U005400), «Тенденції розвитку освіти в кризових умовах: історія, теорія і практика» (0123U100619). Тему дисертації затверджено (протокол № 13 від 21 жовтня 2021 р.) й уточнено (протокол № 8 від 15 червня 2023 р.) вченою радою Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Мета дослідження полягає у комплексному аналізі й обґрунтуванні теоретико-методичних засад ВПВ старшокласників у системі освіти України впродовж 2002–2024 рр. та визначенні його тенденцій в умовах сьогодення.

Відповідно до мети визначені основні **завдання** дослідження:

- проаналізувати стан дослідженості проблеми та поняттєво-категорійний апарат дослідження в педагогічній теорії та практиці, визначити нормативно-правову базу ВПВ старшокласників;
- обґрунтувати етапи ВПВ старшокласників у системі освіти України упродовж 2002–2024 рр. та еволюцію на кожному з них;
- дослідити й схарактеризувати зміст, методи, форми ВПВ старшокласників у системі освіти України впродовж 2002–2024 рр.;
- актуалізувати ціннісні орієнтації старшокласників щодо ВПВ та виокремити його тенденції в сучасних умовах.

Об’єкт дослідження – ВПВ молоді в системі освіти України.

Предмет дослідження – теорія і практика ВПВ старшокласників у системі освіти України (перша чверть ХХІ ст.).

Хронологічні межі дослідження охоплюють період першої чверті ХХІ ст. Нижня межа (2002 р.) пов’язана із прийняттям Указу президента України від 25.10.2002 р. № 948/2002 «Про Концепцію допризовної підготовки й військово-патріотичного виховання молоді», яка передбачала визначення основних напрямів удосконалення ВПВ молоді, забезпечення єдності навчання, виховання, розвитку і психологічної підготовки молоді до захисту Вітчизни.

Верхня межа (2024 р.) визначається сучасним суспільно-політичним становищем України, зокрема, активною фазою російсько-української війни.

Територіальні межі дослідження охоплюють усю територію України, визначену чинним Законом України «Про державний кордон» (1991 р.).

Методологічну основу дослідження становить теорія наукового пізнання, положення, які ґрунтуються на філософії освіти, виховання та розвитку; загальні положення діалектичної єдності загального, часткового та одиничного з погляду взаємозв’язків і взаємозумовленості педагогічних явищ на різних історичних етапах, зв’язку історії із сьогоденням, теорії та практики у висвітленні педагогічних явищ; взаємозв’язку процесів навчання і виховання; положення про необхідність вивчення педагогічних явищ у конкретних історичних умовах.

Методи дослідження: аналіз педагогічної, психологічної, філософської та військової літератури для визначення теоретико-методичних засад дослідження і здійснення історико-педагогічного вивчення проблеми; проблемно-хронологічний – для дослідження еволюції проблеми ВПВ старшокласників у системі освіти України; систематизація та узагальнення для формулювання висновків дослідження; анкетування старшокласників з метою вивчення стану ВПВ в старшій школі; контент-аналіз – для дослідження змістових аспектів навчальних дисциплін, що викладаються в системі освіти України; SWOT-аналіз – для дослідження сучасного стану ВПВ старшокласників.

Джерельну базу дослідження становлять документи та матеріали, зокрема нарративні джерела (монографії, наукові статті, педагогічна і навчально-методична література) з проблем теорії та практики ВПВ молоді; нормативні документи: Укази Президента України, накази Міністерства оборони України, Директиви Міністра освіти України тощо; матеріали періодичної преси («Український історичний журнал», «Освіта України», «Військово-історичний меридіан», «Наука і оборона», «Світ виховання» тощо), електронні платформи («На урок», «Освітологія» тощо); дисертаційні роботи, предметом дослідження яких є ВПВ дітей та молоді; матеріали наукових і науково-практичних конференцій з проблем виховання. У процесі дослідження вивчено фонди Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського, Національної парламентської бібліотеки України, Державної науково-педагогічної бібліотеки НАПН України ім. В. Сухомлинського, Львівської національної наукової бібліотеки України ім. В. Стефаника, бібліотек Львівського національного університету імені Івана Франка та Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, інтернет-джерела, зокрема, сайти закладів системи освіти України.

Наукова новизна дослідження полягає у тому, що

– *вперше* здійснено комплексне історико-педагогічне дослідження ВПВ старшокласників у системі освіти України (перша чверть XXI ст.) й

актуалізовано ідеї, що можуть сприяти підвищенню ефективності виховної роботи старшокласників у ЗЗСО; *обґрунтовано і розроблено* авторську періодизацію ВПВ старшокласників упродовж 2002–2024 рр. та визначено тенденції на кожному з виокремлених етапів: I етап (2002–2014) – період інформаційних змін та підходів до теоретичної бази ВПВ старшокласників у системі освіти України; II етап (2014–2022) – активізація та спрямування ВПВ старшокласників на захист власної держави; III етап (2022–2024) – розвиток ВПВ в умовах активної фази російсько-української війни та інтеграція військових цінностей у систему ПВ молоді; *досліджено* зміст, форми, методи й засоби ВПВ старшокласників в урочній, позаурочній, позакласній та позашкільній діяльності упродовж досліджуваного періоду; *визначено* тенденції ВПВ старшокласників у системі освіти України на сучасному етапі;

– *уточнено* наукові уявлення про поняттєво-категорійний апарат з проблеми ВПВ старшокласників;

– *подальшого розвитку* набула генеза історико-педагогічних досліджень з питань ВПВ старшокласників у системі освіти України.

Практичне значення результатів дослідження полягає в

– *розробці і апробації* авторського вибіркового курсу «Військово-патріотичне виховання молоді в контексті геополітичних змін» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, який має на меті формування теоретичних засад та практичних аспектів ВПВ молоді в умовах сучасних геополітичних трансформацій, розвиток критичного мислення та аналітичних компетентностей для ефективної реалізації виховних стратегій в контексті національної безпеки України;

– *створенні* концепції сайту «PatriotHub» – освітнього блогу, в основі якого інтерактивне та онлайн-навчання, спрямоване на засвоєння основ ВПВ шляхом надання доступу до інформації швидкого пошуку необхідного;

– *розробці* рекомендацій для здобувачів освіти (учнів), учителів, батьків, адміністрації;

– *підготовці* термінологічного словника з ВПВ для учнів та вчителів у системі освіти України.

Матеріали дисертаційного дослідження можуть використовуватися під час викладання дисциплін «Військова педагогіка», «Історія педагогіки» «Громадянське виховання» у цивільних і військових вишах, «Теорія і практика виховної роботи». Здобуті в процесі дослідження дані можуть слугувати підготовці нових праць теоретико-методологічного та методичного характеру, присвячених вивченню вітчизняного педагогічного досвіду ВПВ.

Основні результати роботи впроваджено в практику освітнього процесу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (довідка № 01-23/327 від 24.10.2024 р.), Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (довідка № 19-3438 від 23.10.2024 р.), Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного (акт від 23.10.2024 р.), Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (довідка № 1833 від 22.10.2024 р.), Ліцею № 1 імені Івана Франка Дрогобицької міської ради Львівської області (довідка № 01-20/3 від 31 жовтня 2024 р.).

Апробація результатів дослідження. Основні положення дисертаційної роботи виносилися на обговорення конференцій, науково-методичних семінарів, круглих столів, зокрема:

– *міжнародних*: «Eurasian scientific discussions» (Барселона, Іспанія 2022); «Modern problems of science, education and society» (Київ, 2024), «Інноваційні процеси в освіті: теорія, практика, перспективи» (Житомир, 2024);

– *всеукраїнських*: «Пріоритетні напрями модернізації освіти: досвід, реалії, перспективи» (Дрогобич, 2022), «Доступність і неперервність освіти впродовж життя: зарубіжний досвід та національна практика» (Івано-Франківськ, 2022), «Розвиток освіти в кризових умовах: історія, теорія, практика» (Дрогобич, 2023), «Сучасна українська освіта: виклики, стратегії, технології» (Дрогобич, 2024);

– *звітних* конференціях Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (2021–2024).

Публікації. Основні результати дослідження представлено в 9 наукових працях, а саме: 5 статей у наукових виданнях України, 4 праці, які засвідчують апробацію матеріалів дослідження (Дод. А).

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (351 позиції, з них 16 – іноземними мовами), 18 додатків, викладених на 73 сторінках. Загальний обсяг роботи – 304 сторінки, основний текст становить 176 сторінок. Робота містить 8 таблиць, 10 рисунків.

РОЗДІЛ 1

Військово-патріотичне виховання старшокласників у системі освіти України (перша чверть XXI ст.) як історико-педагогічна проблема

1.1 Ступінь дослідженості проблеми

ВПВ старшокласників було і продовжує залишатися предметом зацікавленості дослідників, політиків та освітян. Роль патріотизму у формуванні в наступного покоління розуміння історії, культури та цінностей своєї країни робить його важливим предметом для вивчення та осмислення. Баланс між вихованням національної гордості та прищепленням критичного мислення і демократичних цінностей залишається складним викликом у цій сфері.

Аналіз історичного розвитку освітніх процесів демонструє, що кожен етап характеризується специфічними тенденціями та вимогами до організації ВПВ старшокласників, які мають як позитивні, так і негативні аспекти. Дослідження наукової літератури дозволяє стверджувати, що на процес ВПВ молоді у першій чверті XXI ст. суттєвий вплив мали різноманітні трансформації в державній, освітній сфері та шкільному середовищі. Вони створювали унікальний контекст, в якому відбувалося ВПВ старшокласників. Важливо відзначити, що ці процеси не були ізольованими, а відображали широкі соціальні, культурні та політичні тенденції свого часу, що в свою чергу формувало специфічні умови для реалізації виховних стратегій та методик [43].

У рамках нашого дослідження проведено комплексний аналіз джерельної бази, що охоплює широкий спектр наукової літератури, нормативно-правових актів та архівних матеріалів, які регламентували ВПВ старшокласників у досліджуваний період. Зокрема, було опрацьовано монографії, дисертаційні

дослідження, історико-педагогічні праці, періодичні видання, статистичні дані, а також плани та програми навчальної, виховної роботи шкіл, позашкільних закладів тощо.

Для забезпечення всебічності дослідження використано фонди провідних наукових бібліотек України, включаючи Національну бібліотеку імені В.І. Вернадського, Державну науково-педагогічну бібліотеку імені В.О. Сухомлинського, Наукову бібліотеку імені Василя Стефаника НАН України, а також інтернет-джерела та архівні дані.

З метою систематизації опрацьованих джерел, їх класифіковано на три основні групи: перша – законодавчі, нормативно-правові документи щодо ВПВ молоді; друга – загальнотеоретичні праці щодо проблем військово-патріотичної підготовки старшокласників першої чверті XXI століття (дисертаційні дослідження, монографії тощо); третя – публікації, навчально-методичні матеріали, в яких розкрито змістовий та операційно-діяльнісний аспекти досліджуваної проблеми.

Подальший аналіз буде зосереджено на детальному розгляді кожної з визначених груп джерел з акцентом на найбільш релевантних для нашого дослідження працях. Оскільки докладний аналіз першої групи джерел, зокрема нормативно-правової бази ВПВ старшокласників у системі освіти України, буде розглянуто в параграфі 1.3, перейдемо до характеристики другої групи джерел – *загальнотеоретичних* праць, присвячених проблемам старшої школи та ВПВ старшокласників першої чверті XXI століття.

Наголошуємо, що українські науковці активно займаються дослідженням концептуальних основ ВПВ молоді. Окремі аспекти військового виховання як особливого впливу на особистість знаходимо в роботах українських дослідників (В. Абрамов [1], М. Нещадим [176], Г. Темко та М. Томчук [300], М. Томчук та В. Шевченко [305] та ін.).

На різних етапах історії ВПВ як вкрай необхідна для України та особлива з погляду національної ідентичності система розвивалась повільно. Цінним у нашому науковому пошуку є дослідження В. Темко та М. Томчук, у якому

детально визначено особливості військового виховання в Україні за часів утвердження державності [300]. Автори чи не вперше детально вивчають військове виховання в Україні після 1991 року. До важливих важелів військового виховання відносять сім'ю, навчально-виховні заклади, громадські організації, засоби масової комунікації, неформальні організації та групи тощо [300, с. 23].

У дослідженнях В. Івашковського простежуються основні аспекти ВПВ старшокласників і створення системи такого виховання в загальноосвітніх школах. Вивчаючи аспекти підготовки юнаків до військової служби, науковець виявляє тенденцію до суттєвого зниження цієї готовності, пояснюючи це впливом складних соціально-політичних, економічних та інших змін у суспільстві [107]. Роль держави та вплив історії на ВПВ молоді досліджено в монографії «Аксіологічні аспекти патріотизму в контексті соціального управління» Л. Кримець та С. Пальчик [147].

Про значну роль формування патріотичної та громадянської свідомості учнів, ВПВ старшокласників засвідчує колективна монографія «Формування патріотичної та громадянської свідомості учнів: теорія і практика» за загальною редакцією Ф. Левітаса [309]. Автори, вивчаючи історичну пам'ять, військову історію пропонують впровадження нових форм і методів ПВ, формування вчителя-патріота.

Збройна агресія росії проти України (2014 р.) актуалізувала питання ВПВ молоді в умовах війни. У цей час з'являються напрацювання науковців з історичного краєзнавства, які вважаємо за недоцільне аналізувати тут, оскільки вже в той час цілеспрямовано втілювалася проросійська політика формування «нового громадянина».

Вартими уваги є дослідження І. Бех та К. Чорної, які переконували у важливості ВПВ у сучасних закладах освіти, зазначаючи, що його розвиток та практична реалізація залежать від суперечностей між соціальним замовленням на ПВ та вимогами до підготовки кваліфікованих викладачів предмета «Захист

України», а також від забезпечення навчально-методичної бази відповідно до сучасних військових альянсів [20].

У контексті досліджуваної проблематики вартими уваги є дослідження з питань ПВ, компонентом якого є військово-патріотичне. Українські дослідники, починаючи з часів незалежності, детально підходили до формування громадянина-патріота, здатного до захисту своєї держави. Науковцями (І. Бех, А. Бойко, В. Коваль, О. Вишневський тощо) обґрунтовані концептуальні підходи до формування патріота. Зокрема, І. Бех у своїй концепції особистості аналізує громадянськість як її важливу рису [16],[18]; А. Бойко розглядає цінності виховання патріота [26]; В. Коваль обґрунтовує ПВ школярів під час вивчення літератури в старших класах [118], О. Вишневський досліджує особливості формування національно-патріотичної свідомості [44]; О. Сухомлинська вивчає особливості та побудову цінностей особистості [297], Г. Філіпчук детально аналізує проблеми ПВ молоді, звертаючи увагу на небезпечні тенденції, які шкодять формуванню національної та громадянської свідомості українців, зокрема наголошує на ролі національних цінностей у формуванні патріота України [307].

М. Чепіль розкриває сутність НПВ молоді на засадах історичного підходу [319–321]. Зокрема, науковиця, досліджуючи аспекти патріотизму, наголошує, що «Патріотизм як прояв національної самосвідомості особистості може реалізуватися за умови духовного зв'язку з Батьківщиною. Для українського народу Батьківщина – це освоєне ним географічне середовище, відображене в його матеріальній і духовній культурі. Батьківщина сприймається через духовний досвід, який охоплює свідомість і підсвідомо-інстинктивну глибину душі дитини. Майбутнє залежить від дієвості патріотизму її громадян – активної творчої праці й турботи на благо народу, готовності відстояти незалежність і захистити честь своєї держави, прагнення піднести Україну до рівня високорозвинених світових держав» [321, с. 41].

ВПВ на початку ХХІ ст. почало ставати предметом у монографічних та дисертаційних дослідженнях. Зокрема, питання ПВ, ВПВ учнівської молоді,

психолого-педагогічні особливості ВПВ та готовність до військової служби детально проаналізовані в дослідженнях О. Кириченка [115], Ю. Красильника [142] та ін. У контексті нашої роботи цінною є дисертація В. Шевченка [329], у якій проведено комплексний аналіз психологічних аспектів ВПВ учнів. Зокрема, здійснено оцінку психологічної готовності учнів різних типів середніх закладів освіти до ВПД, визначено структуру та рівні розвитку цієї готовності у старших підлітків і юнаків.

Експериментальне дослідження, проведене В. Шевченком, дозволило виявити мотиваційну структуру участі учнів у військово-патріотичних заходах. Крім того, було встановлено кореляцію між рівнем готовності учнів до ВПД та їхньою успішністю у допризовній підготовці, а також готовністю до служби в ЗСУ. На основі отриманих результатів важливими стали розроблені практичні рекомендації щодо вдосконалення підготовки майбутніх викладачів допризовної підготовки. Вони спрямовані на підвищення ефективності ВПВ та формування у молоді необхідних компетенцій для майбутньої військової служби [329, с. 7].

У дисертаційному дослідженні А. Афанасьєва «Педагогічні основи ВПВ військовослужбовців строкової служби ЗСУ» в історичному контексті вивчено ВПВ у ЗСУ, здійснено аналіз теоретико-методичних засад ВПВ військовослужбовців, обґрунтовано підходи до системи ВПВ та проаналізовано педагогічні умови її функціонування [5, с. 56].

В останні роки з'явилися дисертації з проблем ПВ, одним із напрямків якого є ВПВ. Серед таких – дисертаційна робота С. Мотики «Виховання патріотизму учнівської молоді в умовах військового ліцею» (2019) [164]. Автор підходить по-новому до ПВ молоді, зокрема і військово-патріотичного. Ним, зокрема, розроблена модель виховання патріотизму, розглянуті підходи до освітнього процесу у військовому ліцеї.

Початок ХХІ ст. ознаменував появу досліджень з системного підходу до військового виховання в незалежній Україні. О. Попович досліджує передумови військового виховання, особливості структури військового

виховання в Україні 1991–1994 рр. та її становлення у 1995–2006 рр. У роботі детально проаналізовано нормативну базу дослідження ВПВ, організацію виховної роботи [211, с. 95–99, 143–154].

Заслужують на увагу дослідження з питань військової підготовки, ВПВ у ЗСУ та військових ЗВО. Зокрема виховання військовослужбовців (В. Баранівський [8], [9], О. Даценко [66], Я. Зорій [94], А. Кобзар [116], Р. Колос [128], Б. Пантюхов [201]; [202], О. Пашкова [204], Я. Романовський [275] та ін.).

Основні питання необхідності впровадження військової підготовки та ролі національних традицій у ВПВ молоді розглянуто Я. Зорій [94, с. 8]. Чимало дослідників присвятили свої роботи історичним аспектам НПВ і ВПВ молоді (В. Виздрик [42], О. Даценко [66], О. Дем'янюк [67], Л. Кривизюк [146], А. Науменко [168]).

У дисертаційному дослідженні В. Футулайчука розкрито засоби ВПВ (нагороди, символіка, почесні найменування та ін.), які ефективно впроваджувалися у Галицькій армії [310, с. 10]. Вважаємо, що подібні засоби є надзвичайно доречними і для сучасного ВПВ, оскільки вони базуються як на українській військово-історичній спадщині, так і враховують проблеми сьогодення.

О. Пашкова детально розкрила процес становлення та трансформацій ВПВ курсантів військових ЗВО України, його особливості в умовах збройної агресії російської федерації, встановленні особливостей і тенденцій цього процесу та визначенні актуальних напрямів використання набутого досвіду в інтересах подальшого розвитку ЗСУ [204, с. 2]. У дослідженні систематизовано етапи розвитку ВПВ в Україні. Автором вивчено деструктивні елементи у процесі ВПВ, які чинили негативний інформаційно-психологічний вплив на особовий склад ЗСУ, проведено комплексний аналіз та виокремлено специфічні риси діяльності військових ЗВО у сфері ВПВ у контексті російської збройної агресії. Ці аспекти розглянуто з урахуванням їх впливу на формування

патріотичної свідомості та готовності до захисту національних інтересів України в умовах сучасних геополітичних викликів [204, с. 7–8].

Р. Проць у дисертаційному дослідженні «Етнопедагогічні засади ВПВ молоді засобами фізичної культури і спорту» висвітлив проблематику ВПВ молоді через використання засобів фізичної культури та спорту з урахуванням принципів етнопедагогіки, проаналізував питання ВПВ молоді засобами фізичної культури та спорту на засадах етнопедагогіки, розробив модель формування психофізичної готовності до захисту Вітчизни як основного критерію вихованості в процесі ВПВ. У роботі детально перевірені організаційно-педагогічні умови, які на основі етнопедагогічного підходу сприяють впровадженню досвіду козацької педагогіки в систему ВПВ: засвоєння світоглядно-ментальної основи та елементів бойових мистецтв України в процесі допризовної підготовки як завершального етапу ВПВ в умовах ЗЗСО [272].

Цілісний аналіз військово-прикладних умінь і навичок учнів у навчальному середовищі зробив Е. Бородай [27–29]. Автором досліджено закордонний досвід військово-патріотичної підготовки молоді у провідних країнах світу, запропоновано методику реалізації ресурсно-орієнтованого навчання старшокласників в освітньому процесі, визначено необхідність активізації фізкультурно-оздоровчої навчальної діяльності, створення і функціонування нового військово-патріотичного виховного середовища на засадах аксіологічного підходу, зокрема на уроках «Захисту України» [27].

Проаналізуємо третю групу джерел. Це дослідження, що стосуються безпосередньо ВПВ. Серед найпомітніших напрямків досліджень у контексті ВПВ старшокласників є психологічні та соціологічні напрацювання (Д. Арчард [3], [336], Д. Міллер [157] та ін.), в яких розкрито вплив ВПВ на погляди, цінності та поведінку старшокласників. У порівняльних дослідженнях українських науковців (С. Дембіцький, О. Злобіна та Н. Костенко [68]) розкрито відмінності в підходах до ВПВ, у тому числі й їхній вплив на громадянську активність і національну ідентичність.

Дослідженням впливу ВПВ на політичну та соціальну участь молоді займались зарубіжні (М. Найнсік (M. Nincic) та М. Дженіфер (M. Jennifer) [345], С. Шуман (C. Schumann) [348]) та українські (О. Злобіна, Н. Костенко та Є. Головаха [93], О. Невмержицька та М. Пагута [174], І. Шевель [327] та ін.) вчені.

Сучасні науковці (І. Бех [15], К. Журба [85], М. Зубалій [95], [96], [100], В. Івашковський [104], [105], В. Лещук [150], М. Чепіль [321] та ін.) визначають ВПВ старшокласників як необхідну потребу розвитку держави, особистісну позицію кожного. Зокрема, І. Бех, Л. Канішевська та Р. Малиновський зазначають, що метою ВПВ є «виховання в дітей та молоді почуття безкорисливої любові до українського народу, держави, формування оборонної свідомості, готовності до національного спротиву, мотивування до набуття необхідних компетентностей у сфері безпеки й оборони» [17, с. 3].

Цінним для нашого наукового доробку стали дослідження О. Остапенко, М. Зубалій та М. Тимчик [184–193], які вивчають проблему військово-патріотичного руху сучасної молоді. Про важливість вивчення досвіду воєнних дій, практики воєн, наголошують К. Єргідзей [80], Ю. Квашньова та М. Томчук [114], аналізуючи ВПВ учнів військових ліцеїв та допризовної молоді України. Ними наголошено на необхідності переорієнтації старшокласників на військово-професійну орієнтацію в умовах війни.

У рамках нашого дослідження здійснено історіографічний огляд журналів та статей з досліджуваної проблематики, зокрема проведено аналіз періодичних видань Міністерства оборони України, зокрема «Народна армія» та «Військо України». Ці видання слугували важливим джерелом інформації щодо трансформації ідеологічних засад у ЗСУ, впровадження національної воєнно-історичної спадщини у виховний процес особового складу, а також поступового подолання радянських історичних стереотипів.

Нами здійснено компаративний аналіз збірників наукових праць «Військова освіта», «Педагогічний процес: теорія і практика», «Освіта і наука», «Вісник науки та освіти», журнал «Національна безпека і оборона» тощо.

Найбільш поширеними аспектами з ВПВ у зазначених виданнях були публікації, присвячені реформуванню системи ВПВ у ЗСУ (23%), впровадженню нових методик та підходів до виховання патріотизму серед військовослужбовців (18%), публікації, що висвітлюють використання національних військових традицій у виховному процесі (34%), аналітичні огляди щодо ефективності заходів з ВПВ (15%), інтерв'ю з військовими експертами та керівниками освітніх програм у сфері ПВ (10%). Загалом, як показав аналіз, таких публікацій до 2014 р. було дуже мало. Проаналізуємо їх детальніше.

У зв'язку зі змінами в політичній ситуації, особливо після початку конфлікту на сході України у 2014 р., тема ВПВ набула особливої актуальності. Вивчення та аналіз публікацій журналу «Фізичне виховання у рідній школі» показав, що проблемам ВПВ не приділялось достатньо уваги. Цікавою тут видалась стаття О. Остапенка про значущість ВПВ на рівні детальної розробки програмно-нормативного забезпечення та його реалізації. У статті наголошується на потребі формування нових підходів до ВПВ, яке повинно відповідати моральним, соціальним, духовним, культурно-естетичним та фізичним потребам суспільства [192, с. 32–39].

Чимало статей присвячено оновленню системи ВПВ допризовної молоді України. Зокрема, І. Білоцерківець, вивчаючи національні традиції ВПВ, детально аналізує їх [22]. К. Журба розкриває вплив родини та школи на військове виховання молоді, зокрема підліткового віку [85, с. 20–22], необхідність цифровізації ВПВ в умовах війни [86, с. 66–75].

М. Зубалій, вивчаючи питання ВПВ молоді зазначає, що його метою є виховання громадянина-патріота, який поважає закони та Конституцію України, до опанування військовими знаннями, підвищення престижу майбутньої військової служби та створення профорієнтаційного спрямування для молоді у військових закладах або угрупованнях сектору безпеки України [95, с. 37].

Ще одним аспектом для нашої роботи є той факт, що на початку 2014 р. з'являються публікації з висвітленням тенденцій ВПВ в умовах сучасної української школи; дослідження про військово-патріотичні заходи в позакласній та позашкільній роботі; статті щодо морально-психологічної підготовки учнів, взаємодії школи з військовими частинами, громадськими організаціями та волонтерами.

Упродовж 2014–2022 рр. у згаданих журналах здійснено аналіз упроваджених програм ВПВ молоді, розкрито вплив національно-патріотичних ігор, конкурсів тощо на формування патріотичних почуттів у старшокласників, роль інформації у ВПВ молоді. У табл. 1.1. подаємо загальну кількість публікацій та відсоток публікацій з ВПВ старшокласників.

Таблиця 1.1

**Динаміка публікацій з ВПВ старшокласників у загальному масиві
наукових досліджень**

Назва журналу	Загальна кількість публікацій за роками			% публікацій з досліджуваної проблематики
	2000-2006	2007-2014	2014-2022	
«Військова освіта»	2%	8%	34%	14,6%
«Педагогічний процес: теорія і практика»	2%	4%	9%	5%
«Освіта і наука»	4%	5%	6,99	5,33%
Національна безпека і оборона https://razumkov.org.ua/vydannia/zhurnal-natsionalna-bezpeka-i-oborona	3%	5%	10%	6%

Предметом особливої уваги були публікації, присвячені загальним проблемам ВПВ в закладах освіти, а також новітнім підходам та методам інтеграції військово-патріотичних технологій в освітній процес, розвитку

патріотичної свідомості серед учнів та підвищенню їхньої готовності до захисту Батьківщини [3]; [4]; [58]; [61]; [63]; [64]; [83]; [133]; [166].

Зі статей, опублікованих у виданнях «Народна армія» та «Військо України», ми почерпнули нові методологічні підходи до викладання предмета «Захист України», які включають інтеграцію практичних військових навичок в освітній процес, впровадження інтеракцій тощо. Низка студій у галузі ВПВ присвячені вивченню впливу військово-патріотичних заходів на розвиток національної свідомості учнів та їх здатність аналізувати історичні події з різних джерел. Дослідження демонструють, що активна участь у військово-патріотичних акціях сприяє розвитку патріотичних почуттів в учнів, що є ключовим у сучасних умовах захисту територіальної цілісності України.

Цінним є дослідження науковців Інституту проблем виховання НАПН України (І. Беха, Л. Канішевської та Р. Малиношевського) щодо побудови стратегії ВПВ дітей та молоді в системі освіти України. Авторами визначено пріоритети, зумовлені як викликами воєнного, так і повоєнного станів; завдання, підходи (аксіологічний, особистісно зорієнтований, діяльнісний, компетентнісний), принципи, методи сучасного ВПВ, які спрямовані на виховання молодого покоління, готового не лише захищати свою Батьківщину, але й активно сприяти її розвитку в мирний час [17, с. 4–5]. Дослідники розглядають стратегічні напрями ВПВ молоді на сучасному етапі [47].

Основний акцент на здійсненні ВПВ при розробці підручників «Захист Вітчизни», «Захист України» автори вбачають в організації у ЗЗСО допризовної підготовки, яка є основою ВПВ молоді. Вони наголошують, що ВПВ є комплексним процесом, який потребує: інтеграції різних методик та підходів; підвищення ефективності програм та активного залучення сучасних технологій та медіаресурси [10]; [11]; [37]; [57]; [88–92]; [108]; [154]; [206]. Даний огляд дозволяє зрозуміти основні тенденції та напрями розвитку ВПВ у період з 2000 до 2022 року.

Важливими для нас є дослідження українських науковців (Е. Бородай [27–31], Д. Іщенко та В. Мірошніченко[112], В. Кремень [144], С. Сисоєва

[283], І. Смолюк та В. Смолюк [290], Т. Ціпан [316] та ін.), у яких детально проаналізовані стратегічні цілі й напрямки ВПВ молоді, його історичні та педагогічні аспекти.

Цікавим для дослідження ВПВ є публікації, які стосуються безпосередньо організації процесу ВПВ. С. Лазоренко аналізує роль ВПВ через ретроспективний аналіз державних нормативно-правових документів [149]. Нею визначено шляхи впровадження військово-патріотичного руху в соціум різних верств населення. О. Христенко вивчає ВПВ у позашкільному середовищі, цінності молоді та їх вплив на формування особистості громадянина-патріота – Захисника своєї землі [312]. К. Біницька розкриває особливості ВПВ старшокласників у системі освіти США та можливі шляхи використання цього досвіду для України [24].

Дослідження історіографії ВПВ старшокласників демонструє динамічний розвиток цієї галузі, що характеризується появою нових досліджень. Сучасні доробки вказують на чимраз більшу інтеграцію ВПВ в освітній процес ЗЗСО України. Науковці всебічно вивчають різноманітні аспекти цієї проблематики, що призводить до розробки нових методологічних підходів та педагогічних практик у сфері ВПВ. Актуальність цього напрямку підкреслюється як науковою спільнотою, так і на рівні державної політики, що стимулює його подальший розвиток.

На сучасному етапі актуалізуються питання впровадження інновацій у систему національної безпеки та громадянського виховання (Е. Бородай [29], [30] та Н. Кононець [31], Ю. Буклов [33–36], О. Свйонтик 279–281). Ключовим фокусом досліджень у цій галузі є аналіз впливу ВПВ на формування патріотичної свідомості та готовності старшокласників до захисту Батьківщини. Наукові дослідження підтверджують, що такий підхід до виховання сприяє глибшому розумінню учнями історії та сучасних реалій України, розвиває їхню здатність до критичного аналізу суспільно-політичних процесів, а також посилює національну самосвідомість та громадянську активність.

1.2 Поняттєво-категорійний апарат дослідження

Сучасне суспільство активно адаптується до змін у сфері безпеки, зумовлених геополітичними викликами та зростаючою потребою у захисті національних інтересів. У цьому контексті ВПВ старшокласників набуває все більшої значущості, стаючи важливим елементом сучасної освітньої системи.

Для подальшого дослідження було визначено поняттєво-категорійний апарат ВПВ. Аналіз цього апарату здійснено за трьома основними напрямками:

1. Вивчення спеціалізованої довідкової літератури, такої як словники, (термінологічні, фразеологічні, енциклопедичні тощо), що стосуються національної безпеки.

2. Аналіз нормативно-правової бази, що регулює питання НПВ та підготовки молоді до військової служби.

3. Дослідження праць українських науковців, зокрема педагогів, психологів та військових експертів, які спеціалізуються на питаннях ВПВ старшокласників.

На сьогодні існує проблема невідповідності термінологічного апарату у визначенні понять, пов'язаних з ВПВ. Ми аналізуємо все в контексті зіставлення дефініцій, адже в кожне тлумачення науковці можуть вкладати різну сутність. Відповідно до студіювання даної проблеми, базовими поняттями нашого дослідження є «патріотизм», «ПВ», «ВПВ» «ВПД», які розглянемо комплексно. Комплексний підхід дозволяє всебічно розглянути концепцію ВПВ, враховуючи як теоретичні засади, так і практичні аспекти її реалізації в сучасних умовах.

У нашому дослідженні центральним учасником освітнього середовища старшої школи є «старшокласник» (учень старшої школи (10–11 класів)). Відповідно до досліджень сучасних науковців (Є. Карпенко [113],

О. Скрипченко, Л. Долинська та З. Огороднійчук [286]) до цієї групи належать учні періоду ранньої юності (15–17 років).

Проаналізуємо детально тлумачення «патріотизм». Аналіз довідкової літератури засвідчує, що патріотизм передбачає відданість своїй Батьківщині, відповідальність за її існування та здатність до захисту її інтересів, і він є основою ВПВ. «Словник термінів міжкультурної комунікації» визначає патріотизм (гр. *patria* — батьківщина) — суспільний і моральний принцип, що характеризує ставлення людей до своєї країни; любов до батьківщини, відданість Вітчизні, своєму народу, любов до рідної мови й культури [288].

В «Українському педагогічному словнику» С. Гончаренко патріотизм визначає як «одне з найглибших громадянських почуттів, змістом якого є любов до Батьківщини, відданість своєму народові, гордість за надбання національної культури. Він спрямований на всебічний розвиток своєї країни, захист її інтересів» [59, с. 249].

Поняття «патріот (від грецького «*patriots*» – земляк, співвітчизник) характеризує людину, яка любить свою Батьківщину, віддана своєму народові, ладна йти на жертви в ім'я своєї Вітчизни [59], [162], патріотизм – «любов до Батьківщини, до свого народу» [41, с. 894].

З філософської точки зору «патріотизм» розглядається в емоційному і діяльнісному контексті [148]. «Філософський енциклопедичний словник» визначає патріотизм як «любов до своєї Батьківщини, відповідальність за її долю і готовність служити її інтересам, а в разі потреби, самовіддано боронити здобутки свого народу» [331, с. 471–472]. Аналогічно в «Педагогічному словнику» М. Ярмаченка наголошується, що «патріотизм – це почуття любові людей до Батьківщини» [205, с. 348].

Нам імпонує ідея О. Вишневського про те, що «життя і становище нації значною мірою залежить від патріотизму її представників, що формується з раннього дитинства через засвоєння національних цінностей.... Справжній патріот любить Батьківщину, не відвертаючись від неї через те, що їй нічим заплатити йому за це і що її народ не досяг рівня культури. А головне – патріот

не обмежується пасивною любов'ю до рідного краю, він активно працює для свого народу, його добробуту, розбудови культури і господарства. Він захищає честь своєї держави, примножує її багатства» [45, с. 290].

М. Чепіль наголошує, що «патріотизм наповнює свідомість індивіда позитивними мотивами, потребами, прагненнями, установками, ціннісними орієнтирами, інтересами, ідеалами, які впливають на формування людини, стають високоефективними рушіями її навчання, розвитку, виховання. ...Людина-патріот завжди діє на благо сучасного і майбутнього свого народу, всього людства, підіймаючись до рівня вселюдського світосприймання та діяльності» [321, с. 40]. А. Афанасьєв зазначає, що важливими складниками патріотизму є національні цінності і неприпустимо є їх підміна на «загальнолюдські цінності» [5, с. 88]. У дослідженні С. Мотики визначено патріотизм як любов і повага до своєї «Батьківщини як місця свого народження і місця постійного проживання, повагу до традицій»; «усвідомлення суспільного організму, який в усьому світі називають «нацією за громадянством» [164, с. 31], виконання справ для покращення стану своєї Батьківщини.

Науковці вважають, що патріотизм, національна гордість та національна самосвідомість формуються у процесі виховання, будучи неодмінними складовими людського характеру. Ці якості удосконалюються завдяки різноманітним методам та засобам. Почуття національної самосвідомості трансформується в загальнонаціональну гордість, яка слугує основою ціннісних орієнтацій поколінь [62, с. 120]. До основних компонентів патріотизму А. Афанасьєв відносить емоційно-почуттєвий, інтелектуальний, виховний, вольовий, мотиваційний, діяльнісний [5, с. 86].

Отже, патріотизм визначається як глибоке громадянське почуття, що передбачає не лише любов до Батьківщини, а відданість їй. Він є основою для всебічного розвитку країни та захисту її інтересів. Патріотизм не обмежується пасивною любов'ю до Батьківщини, а передбачає активну участь у розвитку суспільства, захисті честі держави та примноженні її багатств. Виховання

патріотизму в молоді здійснюється через комплексний підхід, що включає освітні, культурні та соціальні заходи. Це забезпечує високий рівень моральної поведінки, готовність до захисту своєї держави та активну життєву позицію. ПВ є і складником, і об'єднувальним поняттям ВПВ українців. В його основі органічне поєднання всіх напрямів виховання: морального, родинного, фізичного, екологічного тощо. Патріотизм є фундаментальною цінністю, яка формує моральні та громадянські військово-патріотичні якості молоді, забезпечуючи їхню готовність до захисту власної держави.

Здійснено дефініційний аналіз терміну «ВПВ» як ключового поняття нашого дослідження в тлумаченнях вітчизняних дослідників, щоб довести та продемонструвати необхідність докладного аналізу, уточнення та систематизації даного визначення. У «Великій українській енциклопедії» це поняття тлумачиться як «різновид суспільного виховання, що формує у громадян ідейно-політичні, морально-психологічні, патріотичні якості» [40]. Дещо ширше подається визначення у «Педагогічному словнику» М. Ярмаченка. Тут наголошується: ВПВ «як різновид суспільного виховання, що має всіляко сприяти формуванню в громадян, особливо молоді, високих ідейно-політичних, бойових, морально-психологічних і фізичних якостей, необхідних для надійної охорони держави» [205, с. 91]. ВПВ має вдосконалюватись у пошуку нових, ефективніших форм і методів роботи з урахуванням нинішніх особливостей розбудови нашої держави, освітнього і культурного рівня молоді, радикальних змін у військовій справі. Дане визначення формувалось на початку ХХІ ст., і його метою передбачалась можливість стати на захист своєї Батьківщини на основі комплексного підходу.

Попри певні розбіжності в інтерпретації тлумачення дефініції «ВПВ», останнє розглядається як виховний напрям, який досліджує закономірності ролі і впливу засобів військової педагогіки на особистість [288].

Здійснений аналіз довідкових джерел з питань ВПВ старшокласників дозволяє зробити висновок, що українські джерела акцентують на формуванні патріотичної свідомості та готовності до захисту Батьківщини. Водночас

зарубіжні дослідження розглядають ВПВ як комплексний практичний підхід до підготовки молоді до військової служби та громадянської відповідальності. Спільним для обох підходів є важливість формування критичного мислення та аналіз інформації в контексті національної безпеки.

Для детального розуміння сутності поняття «ВПВ» проаналізуємо його визначення у нормативно-правовій базі України.

У Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 року» визначено, що ВПВ – це «здійснення заходів, спрямованих на формування у громадян готовності до захисту України, громадського сприяння безпеці та обороні України та підвищення престижу військової і спеціальної державної служби» [227].

У «Державній цільовій соціальній програмі національно-патріотичного виховання на період до 2025 року» наголошується на модернізації загальнодержавної політики щодо ВПВ через любов до своєї Батьківщини, готовність до захисту і збереження територіальної цілісності і збереження престижу та цінності України [227, с. 24].

Сучасне тлумачення ВПВ подане в Законі України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», і суть його розуміється як «наскрізний виховний процес, спрямований на формування у громадян України оборонної свідомості, готовності до національного спротиву, підвищення суспільної значущості та поваги до військової служби, мотивації громадян до набуття ними необхідних компетентностей у сфері безпеки і оборони» [248].

У Законі України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» (2023) наголошується, що ВПВ – «наскрізний виховний процес, спрямований на формування у громадян України оборонної свідомості, готовності до національного спротиву, підвищення суспільної значущості та поваги до

військової служби, мотивації громадян до набуття ними необхідних компетентностей у сфері безпеки і оборони» [248, ст. 1].

Як показав аналіз, тлумачення військово-патріотичного у 90-х рр. ХХ ст. та на сучасному етапі відрізняється кількома ключовими аспектами.

По-перше, сучасне розуміння базується на національних цінностях, ідеї незалежності України та захисту її суверенітету.

По-друге, на початку 1990-х рр. метою ВПВ було формування готовності до ВПД у контексті розвитку системи виховання. Сьогодні мета полягає у формуванні національно свідомого громадянина-патріота, готового захищати незалежність України. Щодо змісту ВПВ, сучасний підхід включає ширший спектр діяльності: від вивчення історії та культури до практичної підготовки до захисту України; враховує глобальні виклики, інформаційні війни та необхідність захисту національних інтересів України.

Отже, сучасне розуміння ВПВ є більш комплексним, націленим на формування національної ідентичності та готовності захищати Україну, на відміну від радянського підходу, який був більш ідеологічно обмеженим та орієнтованим на підтримку радянської системи.

Ще на початку ХХІ ст. В. Кремень, І. Бінько та С. Головещенко підводили нас до особливо актуальної на сьогодні думки: «...поширення у суспільній свідомості ідеї патріотизму і суспільної солідарності... є ...одним з критеріїв політичної безпеки суспільства» [145, с. 24].

Важливим є аналіз мети та ідеалу ВПВ. На сьогодні не існує єдиного його розуміння. В. Кузь, Ю. Руденко, З. Сергійчук та ін. наголошували, що особистість повинна «...визнавати вищість, верховенство моральних знань (ідей, норм, принципів), підпорядкованість їм інших галузей, видів знань... Національна система виховання реалізує моральні цінності (людяність, доброту, милосердя, співпереживання) як найвищі духовні надбання рідного та інших народів» [181, с. 112]. У цьому контексті О. Вишневський надавав великого значення системі цінностей, яка «...йде від самого життя народу, його історичного досвіду, ...віри, потреб і прагнень самореалізації тощо» [44, с. 35].

Щодо ВПВ молоді, то ми погоджуємося з Б. Кобзарем: «...коли духовні цінності рідного народу забувають, штучно звужують, національна система виховання розпадається. У суспільстві з'являються духовні безбатченки» [117, с. 54]. Подібну точку зору висловлює В. Шинкаренко, зазначаючи, що «ВПВ орієнтоване на формування глибокої патріотичної свідомості, на ідеї служіння Вітчизні, повазі до своєї країни, збереження і примноження славних патріотичних традицій» [330, с. 44]. До складників ВПВ науковець включає героїко-патріотичне (спрямоване на пропаганду військових професій, історичних дат, виховання гордості за дії героїчних предків і бажання наслідувати) та цивільне виховання.

НПВ формує в людях почуття любові до своєї малої батьківщини, виховує шанобливе ставлення до національних традицій та культури, пробуджує почуття гордості за свій народ. Громадянське виховання – це формування правової культури, чіткої громадянської позиції, готовності до свідомого та сумлінного служіння своєму народу) [330, с. 42]; «є комплексною, системною і цілеспрямованою діяльністю органів державної влади, громадських організацій, сім'ї, школи, інших соціальних інститутів щодо формування в молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття вірності й любові до Батьківщини, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадянського і конституційного обов'язку щодо захисту національних інтересів, цілісності й незалежності України, сприяння становленню її як правової, демократичної й соціальної держави» [97, с. 94]. Тобто, основою ВПВ є не лише формування відповідальності за захист державності, а й відданість і служіння їй.

З урахуванням різноманітних напрямів виховання науковці дають таке визначення ВПВ: «цілеспрямований процес формування в молоді моральних, психологічних і фізичних якостей, технічних і військово-прикладних умінь та навичок, необхідних для виконання священного обов'язку щодо захисту Вітчизни й миру на землі. Воно тісно пов'язане з патріотичним, інтернаціональним, моральним, правовим, трудовим, естетичним і фізичним

вихованням, має свої принципи, специфічні завдання, організаційні форми і методи» [97, с. 94–95]. ВПВ старшокласників розглядається багатоаспектно, як самостійний напрям виховання, його складник (моральне, ідейно-політичне, ідейно-моральне виховання) [97, с. 11].

На основі аналізу нормативно-правової та джерельної бази дотримуватимемось думки, що ВПВ в умовах сьогодення є відносно самостійним напрямком виховання.

Для роботи зі старшокласниками науковці (І. Бех, Л. Канішевська та Р. Малиношевський) визначають такі компонентами ВПВ молоді: готовність до захисту України («ціннісно-мотиваційну, свідому й операційно-практичну готовність до військово-патріотичної діяльності») та формування оборонної свідомості (складовими якої є «формування національної культурно-духовної ідентичності, збереження та захисту духовних і моральних цінностей українського народу, його суверенітету й територіальної цілісності України») [17, с. 3].

С. Лазоренко стверджує, що ВПВ – «це систематична діяльність державних органів влади, громадських організацій, що спрямована на розвиток у майбутнього молодого та освіченого покоління власних патріотичних поглядів, вірності почуттів своїй державі, завжди бути готовим до виконання конституційних та громадських обов'язків захисту державного суверенітету та національних інтересів своєї країни» [149, с. 21].

Відтак українські науковці (М. Зубалій, В. Івашковський, О. Остапенко, М. Тимчик, Б. Шаповалов, З. Діхтяренко, І. Білоцерківець та ін.), і ми погоджуємось з ними, доводять, що «ВПВ старшокласників повинно мати діяльнісний характер і передбачати військову патріотичну діяльність, яка передбачає удосконалення особистості старшокласників, вплив на формування індивідуальних якостей, патріотичних почуттів, переконань, веде до виникнення нових потреб, певних поглядів на майбутню військову службу в складних сучасних умовах, вносить суттєві корективи до перспективної мети» [97, с. 92], [326].

На основі аналізу тлумачень (див. Дод. Б) під ВПВ старшокласників розумітимемо цілеспрямований системний вплив на особистість старшокласника через систему підходів, цілей, методів, форм та технологій, виконання яких дає можливість особистості уникнути негативного впливу сучасного інформаційного середовища, та забезпечує у старшокласників високий рівень патріотичної свідомості, любові до Батьківщини, готовності до її захисту. Як результат, визначено чітку сформованість національної свідомості, поваги до України й усього українського, почуття гідності за країну; дбайливе й шанобливе ставлення до державної мови, її символів та традицій; почуття відповідальності за добробут своєї країни; потреба у примноженні здобутків держави, прагнення праці на її благо.

ВПВ є важливим складником освітнього процесу, що сприяє формуванню національної самосвідомості та загальнонаціональної гордості. Для подальшого розуміння суті ВПВ важливим є здатність «виховати правдивих громадян, людей, які в кожную потрібну хвилину готові життя своє офірувати на досягнення якого-небудь суспільного здобутку – чи то буде мета наукова, чи політична, чи виключно суспільна» [277, с. 161–162].

Результати проведеного аналізу демонструють необхідність формування патріотичних якостей в учнівській молоді на сучасному етапі. Зокрема, розвитку в них національної самосвідомості, що виражається у глибокій повазі до України та її культурної спадщини. Відзначається зростання почуття національної гідності та відповідальності за долю країни.

Важливим аспектом ВПВ молоді стало шанобливе ставлення до державних символів, мови та традицій, що свідчить про зміцнення національної ідентичності. Крім того, виявлено підвищення рівня громадянської відповідальності, що проявляється у прагненні сприяти економічному та соціальному розвитку держави.

Особливо варто відзначити зростання мотивації учнів до активної участі в суспільному житті та бажання працювати на благо країни. Це вказує на

формування активної громадянської позиції та готовності до конструктивної діяльності в інтересах України.

Для нас важливим є тлумачення поняття «виховувальне середовище» – це «багатогранне утворення, що формує систему цілеспрямованого впливу на особистісний розвиток засобами педагогічно-виховних чинників і умов, що створює активні виховні процеси та взаємовідносини всередині неї» [27, с. 141]. У нашому дослідженні ВПВ на уроках «Захисту України» розглядатиметься крізь призму відповідного виховувального середовища, мета якого «розвиток ціннісного ставлення у старшокласників до своєї держави та нації, українського народу загалом, формування особистості, яка шанує та відчуває гідність за історичні та культурні надбання країни, любов до Батьківщини; має повагу та дотримується законодавства України; готова турбуватися про благо свого народу, виконувати свої громадянські та конституційні обов'язки щодо захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України; толерантної до інших народів, культур і традицій; готової до участі в процесах державотворення, становлення України як правової, демократичної, соціальної держави та її захисту» [27, с. 142].

У процесі визначення ВПВ старшокласників вчені (В. Берека, І. Гіджеліцький та Н. Орловська [13], І. Білоцерківець [22] та М. Зубалій [98], О. Остапенко [191], М. Тимчик та І. Тихонька [302], Б. Шаповалов та З. Діхтяренко [326] та ін.) розробляли його критерії: патріотизм (знання історії України, військових і козацьких традицій, народних звичаїв та обрядів, участь у військово-патріотичній, оборонно-спортивній і пошуковій діяльності), моральність (повага до ветеранів, військовослужбовців, учасників бойових дій, прояви милосердя, любові до Батьківщини, готовності до добрих вчинків), гуманність (надання допомоги, турбота про інших, миролюбство та доброзичливість), дисциплінованість (знання та дотримання законів України, моральних норм, правил поведінки, вимог учителів, підтримка дисципліни), активність (участь у військово-патріотичній діяльності, ініціатива, творчість, боротьба з недоліками, непримиренне ставлення до антигромадських вчинків та

принципова позиція щодо підготовки до військової служби), самостійність (вміння приймати рішення без сторонньої допомоги, наявність особистої думки щодо військово-патріотичної діяльності, самовиховання, самопідготовка, організаторські здібності, прагнення діяти згідно з патріотичними переконаннями), відповідальність (сумлінність у виконанні обов'язків, своєчасне виконання зобов'язань, готовність відповідати за свої дії, здатність до самоконтролю за навчанням, поведінкою та військово-патріотичною діяльністю) [97, с. 109].

О. Остапенко та М. Тимчик виділяють такі критерії:

– *когнітивний критерій* (глибоке розуміння ролі ВПВ у житті людини, знання історії України, ЗСУ та традицій рідного краю);

– *емоційно-ціннісний критерій* (сформованість позитивного ставлення до ЗСУ та патріотичних заходів, прагнення до саморозвитку у військово-патріотичній сфері);

– *мотиваційний критерій* (формування стійких морально-етичних засад, заснованих на патріотизмі, повазі до історії та традицій українського народу; готовність до військової служби, прагнення до самовдосконалення та активна участь у патріотичних заходах);

– *діяльнісно-практичний критерій* (активна участь у пошуковій роботі, змаганнях та проявленні поваги до ветеранів, учасників ООС (АТО).) [189, с. 65].

Аналіз наукових праць дає змогу стверджувати, що сучасні дослідники розглядають питання підвищення ефективності національного та громадянського виховання українського народу, формування патріотизму як ключових завдань, вирішення яких є необхідним для розвитку суспільства, держави та ЗСУ [68]. На сьогодні існує обмежена кількість наукових праць, присвячених ПВ та ВПВ військовослужбовців. Теоретико-методологічні та методичні аспекти ВПВ розглядаються у цих працях недостатньо системно та повно.

ПВ є пріоритетним напрямом сучасного виховання (національного, громадянського тощо) [182], [183], [273], [276]. ВПВ передбачає формування у старшокласників національної свідомості, самосвідомості, різноманітних активностей, спрямованих на виконання молоддю обов'язку захисту України.

Людина повинна керуватися моральними принципами у всіх сферах життя. Національна система виховання має формувати особистість, яка ставить моральні цінності вище за все інше. Найістотнішим є моральний аспект (критерій О. Вишневського), що між «системою вартостей і стратегією виховання існує взаємна залежність», але «...в цьому симбіозі все ж переважає система вартостей, бо вона йде від самого життя народу, його історичного досвіду, ... віри, потреб і прагнень самореалізацій тощо» [44, с. 35].

Аналіз джерельної бази показав, що науковці не розглядали сутність ВПВ системно. З початком повномасштабного вторгнення розуміння ВПВ зазнало суттєвих змін. У деяких дослідженнях автори, формулюючи визначення та підходи до ВПВ, не враховували нові умови та чинники, що значно вплинули на його зміст і методи.

А. Афанасьєв переконує, що ВПВ має за мету «формування у всіх громадян України патріотичних поглядів, уявлень, переконань та звичок позитивно направленої та соціально значущої поведінки, то ВПВ, не заперечуючи названих виховних завдань, які вирішує ПВ, і доповнюючи останнє, спрямовано, перш за все, на формування у вихованців аналогічних почуттів, ставлень і мотивів щодо ЗС України, передбачає досягнення їх безумовної готовності надійно захищати Батьківщину» [5, с. 56].

Нам імпонує визначення О. Попович, який наголошує, що «військове виховання – це процес цілеспрямованого й систематичного впливу на людину в інтересах прищеплювання їй якостей, що відповідають виховним цілям і завданням, таким як забезпечення позитивного відношення до збройних сил і військової служби, безпосередньої підготовки до військової служби та підготовки до виконання завдань військової служби» [211, с. 60].

На нашу думку, важливим є той факт, що дослідники до початку повномасштабного вторгнення не могли чітко уявити ВПВ як цілісну систему, яка має на меті не лише зовнішній вияв усталених проявів, а й внутрішню готовність до захисту своєї Батьківщини [329, с. 18]. Важливим є структура історичних знань про своє минуле, здатність до фізичного розвитку та компетентності з військової та допризовної підготовки [25]; [46].

На основі аналізу джерельної бази можна виокремити структурні компоненти ВПВ старшокласників (див. рис. 1.1).

Рис. 1.1. Компонентна структура ВПВ старшокласників

Інтелектуальний компонент ВПВ має на меті не лише формування знань про історико-педагогічні знання свого народу, а й формування ідеалу Захисника України. ВПВ старшокласників передбачає вияв мужності, любові до своєї землі. Саме в юнацькому віці активізується громадянська самосвідомість, мужність, стійкість.

На різних етапах соціалізації старшокласника формується світоглядно-ціннісне розуміння світу. Як показує практика, декларації щодо ролі й місця ВПВ старшокласників і реальний стан дещо відрізняються. Загалом, на наше

переконання, це призвело до суперечності між бажаннями юнацтва в самоідентифікації та нездатності на практиці стати справжнім воїном, захисником своєї держави.

Важливим є мотиваційна складова ВПВ старшокласників, яка характеризує потребнісно-мотиваційну сферу особистості учнів та є практичним компонентом, який передбачає утвердження в учнів суб'єкт-суб'єктної взаємодії.

У контексті ВПВ проаналізуємо сутність оборонної свідомості як готовності до ВПВ. Погоджуємось з М. Чепіль, яка переконує в необхідності «формування національної свідомості й самосвідомості, виховання нового типу особистості» [321, с. 39].

В. Шевченко готовність до ВПВ визначає у таких п'яти аспектах, як:

- загальна військово-патріотична готовність, яка повинна бути сформована в старшокласників на базі ЗСО. Характерними її ознаками є високий рівень зацікавлення до військової справи, до армії, до минулого України, потребу у фізичному удосконаленні та зростанні;

- готовність до засвоєння початкових військових знань, навичок та вмінь з допризовної підготовки в старших класах. Тут важливим є загальна військово-патріотична готовність та певні початкові військові вміння і знання, які необхідні для вивчення курсу допризовної підготовки в старших класах;

- готовність до строкової військової служби в різних державних військових формуваннях України. Відповідно до Закону України «Про загальний військовий обов'язок і військову службу», у старшокласників повинна бути добре розвинена воляова сфера, здатність до саморегуляції;

- готовність до військової служби в ЗСУ;

- готовність до ВПД в екстремальних умовах життєдіяльності [329, с. 25–26].

Автор зазначає, що другий та третій аспект є характерними для старшокласників. Здійснюючи аналіз сутності понять «ВПВ», ми враховували як загальноприйняті визначення, які передбачають формування патріота через участь у різноманітних видах військової діяльності, так і системні, які мають на

меті формування певних якостей у вихованця: зокрема, рівнів свідомості, самосвідомості, особистісних якостей.

В. Шевченко під ВПД розуміє «...активність особистості, що спрямована на забезпечення високої військової могутності, безпеки держави. Це високо усвідомлена діяльність людини, яка за допомогою будь-яких військових засобів, активної суспільно вагомий діяльності сприяє зростанню обороноздатності держави, її військової могутності» [329, с. 14]. Погоджуємось із вченим, що ВПД – це і зовнішня активність особистості, яка передбачає її ставленням до держави, до її ЗСУ, минулого тощо [329, с. 14]. На переконання В. Шевченка, ВПД окрім мотиваційної складової, передбачає й розвиток в учнів уявлень та можливостей про засоби і способи реалізації ВПВ.

Отже, ВПВ старшокласників є цілісною системною діяльністю закладів освіти спільно з органами державної влади, громади, школи, родини щодо формування в молоді патріотичної свідомості, почуття відданості своїй державі, готовності до військового обов'язку захисту цілісності незалежної України. Подальше дослідження проблем ВПВ має бути серед пріоритетних завдань сучасної гуманітарної науки в нашій державі.

Аналіз наукових праць з питань сутності ВПВ дає змогу стверджувати, що сучасні науковці розглядають різноманітні підходи до ВПВ, основним завданням якого є формування патріота-захисника України. На сьогодні існує велика кількість наукових досліджень з проблем ВПВ. Теоретико-методологічні та методичні аспекти ВПВ розглядаються в цих працях недостатньо системно та повно.

Нами зроблено авторське визначення «ВПВ старшокласників»: у *широкому значенні* як системний педагогічний процес, невід'ємна частина НПВ, цілісна системна діяльність закладів освіти спільно з органами державної влади, громади, школи, родини щодо формування в молоді патріотичної свідомості, відданості своїй державі, готовності до захисту цілісності України; у *вузькому* – як взаємодія, спрямована на оволодіння військовими компетентностями, націленими на захист своєї держави.

ВПВ є пріоритетним напрямом як національного, так і громадянського виховання, головним аспектом формування в молоді національної свідомості та самосвідомості, соціальної активності, спрямованої на захист України.

1.3 Нормативно-правова база військово-патріотичного виховання старшокласників у досліджуваний період

Одне з важливих місць на кожному з історичних етапів розвитку ВПВ старшокласників належать законодавчим та нормативним актам, законам, постановам та указам президента та уряду, які визначають стратегію, мету, завдання ВПВ на державному та місцевих рівнях.

За результатами дослідження нормативно-правової бази можемо відзначити значний прогрес у розробці нормативних документів, що був спричинений військовою агресією росії. Регулювання НПВ молоді, складовою якого було ВПВ, забезпечувалося великою кількістю правових документів з боку як Президента України, Верховної ради України, Міністерства оборони України, так і Міністерства освіти і науки України. Одним з перших правових документів, яким регулювалася вся військово-патріотична діяльність в Україні досліджуваного періоду, стала Конституція України [129, ст. 142], Закони України «Про оборону України» (1991 зі змінами) [244] та «Про військовий обов'язок та військову службу» [217–219], «Концепція допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді» (від 25 жовтня 2002 р. № 948/2002) [132], «Концепція національно-патріотичного виховання молоді України» [135], наказ МОН «Про національно-патріотичне виховання в системі освіти» [241].

У контексті нашої роботи важливе значення мають нормативно-правові документи, які стосувалися розвитку загальної середньої освіти, зокрема Закон України «Про освіту» (1991) [246], в якому прописані основи громадянства та здатності до захисту своєї держави. Розглянемо окремі з них, які є найбільш дотичні до нашої роботи.

Відповідно до Закону України «Про оборону України» 1991 (зі змінами), основним аспектом військової підготовки ставав захист держави. У редакції 2023 р., у статті 3, наголошувалось на тому, що підготовка держави до оборони в мирний час передбачає «ВПВ громадян України, підготовку молоді до служби у ЗСУ, забезпечення престижу військової служби» [244].

Важливими документами в контексті досліджуваної проблеми стали «Концепція допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді» (від 25 жовтня 2002 р. № 948/2002) [132], «Концепція національно-патріотичного виховання молоді України» [137], Закон України «Про військовий обов'язок та військову службу» [218], [219], у яких прописані основні напрями удосконалення допризовної підготовки й ВПВ молоді.

Однією з ключових сфер реалізації військового виховання в Україні була система позашкільної освіти, регламентована Законом «Про позашкільну освіту» (2000 р.) [251], [252] та «Концепцією профільного навчання» [140]. Профільні позашкільні навчальні заклади організовували роботу за певним напрямом позашкільної діяльності, наприклад, військово-патріотичним. Перелік таких позашкільних навчальних закладів [207], [291], а також постанови Кабінету Міністрів України про позашкільні навчальні заклади затверджувались Кабінетом Міністрів України [229].

Метою «Концепції допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді» (2002 р.) зі змінами) є: «визначення основних напрямів удосконалення допризовної підготовки і ВПВ молоді; забезпечення єдності навчання, виховання, розвитку і психологічної підготовки молоді до захисту Вітчизни; вироблення єдиних поглядів на проблему виховання патріота і громадянина; визначення ролі державних органів в організації та проведенні допризовної підготовки і ВПВ молоді; удосконалення педагогічних форм і методів навчання молоді основ військової справи; формування в молоді високої патріотичної свідомості, національної гідності, готовності до виконання громадянського і конституційного обов'язку щодо захисту національних інтересів України; ...створення системи шефських зв'язків військових частин і

вищих військових навчальних закладів з навчальними закладами, в яких проводиться допризовна підготовка, взаємодії з ветеранськими та іншими громадськими організаціями патріотичного спрямування» [132, ст. 1], – усе це слугує міцною основою для ВПВ молоді та формування її готовності до збереження національної ідентичності. Надаючи важливого значення ВПВ, були визначені основні завдання та напрями цього процесу (детальніше див. розділ 2).

Аналіз даного документа показує, що основою ВПВ старшокласників стала допризовна підготовка, яка передбачала:

- по-перше, детальне вивчення історичного розвитку українського війська, історію призначення, структуру, озброєння і тактику ведення бойових дій від найдавніших часів до сучасності;

- по-друге, вивчення нормативно-правової бази з військових питань, які передбачають знання Конституції України, Законів України «Про оборону України», «Про Збройні Сили України», «Про Державну прикордонну службу України», «Про Цивільну оборону України», «Про військовий обов'язок і військову службу», Воєнної доктрини України тощо;

- по-третє, аналіз структури і завдань сучасних ЗСУ – засвоєння знань і компетентностей про види ЗСУ, системи військової підготовки;

- по-четверте, вивчення основ Цивільної оборони України – зокрема, засвоєння програми «Безпека життєдіяльності людини» та Цивільної оборони України тощо;

- по-п'яте, набуття практичних навичок з основ військової справи – передбачає фізичну і тактичну та медико-санітарну підготовку молоді, можна розглядати як важливий складник національної політики держави;

- по-шосте, психологічну готовність до діяльності у складі військового колективу [132].

Поштовхом у ВПВ молоді стала Національна програма відродження та розвитку українського козацтва на 2002–2005 роки [172].

У наведених вище документах наголошується на важливості ВПВ молоді, яке постає ключовим аспектом впливу на особистість, сприяє вихованню громадянина-патріота своєї держави, здатного адаптуватися до сучасного життя в умовах інтервенції.

На початку 2000 р. ВПВ молоді не виокремлювалося як окремий напрям. Загальне спрямування на розвиток економіки, відсутність пріоритетності військового розвитку держави не давали можливості державотворцям та освітянам концентруватися на впровадженні конкретних цілей ВПВ молоді в освітній процес. З іншого боку, питання військового захисту держави з кожним роком актуалізувалось. З 2002 року нормативно-правова база з означеного питання набувала більшої системності на законодавчому рівні.

Загалом, як показує аналіз джерельної бази, упродовж 2002–2014 рр. на законодавчому рівні закладено підґрунтя для подальшого розвитку ВПВ. Формування основних засад ВПВ старшокласників на початку ХХІ ст. зумовило Верховну Раду і Президента України прийняти низку концепцій і постанов, спрямованих на НПВ старшокласників. На даному етапі законодавство з питань національного, патріотичного та ВПВ базувалося на перспективних стратегіях для розвитку ВПВ старшокласників: пріоритет держави у ВПВ.

Весь спектр нормативно-правової бази щодо ВПВ у досліджуваній період та його особливості знайшли відображення у нормативно-правовій базі, розробленій Міністерством оборони України (див. Дод. В). Дана теза виходить із необхідності забезпечення особливого ставлення до захисту держав та побудови в її основі осередків військово-патріотичного спрямування.

Важливість розпочатої роботи з ВПВ старшокласників засвідчив Указ Президента України № 212/2012 «Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації» (2012 зі змінами у 2015 р.). У ньому акцентовано, що «без розвиненого громадянського суспільства, зокрема без створення належних умов для забезпечення свободи думки і слова, вільного вираження поглядів і

переконань, свободи об'єднань, свободи зборів, участі громадян в управлінні державними справами та місцевому самоврядуванні, держава не створить можливостей для забезпечення функціонування різних моделей демократії участі, що у поєднанні з безпосередньою та представницькою демократією є умовою успішної модернізації, європейської інтеграції та сталого розвитку» [258].

Важливим етапом розвитку напрямку ВПВ стала Революція Гідності (2014 р.). Потреба зміни підходів до законодавства у ВПВ старшокласників була обумовлена низкою ключових факторів, пов'язаних з початком збройного конфлікту на сході України та анексією Криму. Ці події створили нові виклики для безпеки держави, що вимагало перегляду не лише оборонної стратегії, стратегій сталого розвитку [110], а й виховних практик.

По-перше, ситуація в країні вимагала підготовки молоді до активної громадянської позиції та готовності до захисту держави, що не було достатньо відображено в попередньому законодавстві. ВПВ стало критично важливим компонентом національної безпеки, оскільки воно спрямоване на формування в молоді патріотизму, почуття відповідальності перед країною та готовності до виконання військового обов'язку.

По-друге, попередні підходи не враховували нові реалії, що виникли внаслідок сучасних гібридних загроз, які потребували інтеграції нових форм виховання, зокрема через підвищення уваги до інформаційно-психологічної підготовки та підготовки до реальних викликів військової служби. Такі зміни були необхідні для ефективної адаптації освітньої системи до умов нових загроз та формування необхідних компетентностей у майбутніх поколіннях.

Нарешті, потреба модернізації законодавчої бази зумовлювалася і необхідністю розвитку нових підходів до співпраці державних інституцій з громадянським суспільством, яке також активізувалося у процесі підтримки обороноздатності країни. Таким чином, зміни законодавства стали відповіддю на актуальні виклики часу, що вимагали цілісного підходу до виховання патріотично налаштованої молоді.

Президентом України, Кабінетом Міністрів розроблялись розпорядження і укази з НПВ та ВПВ молоді: укази Президента України від 17 квітня 2002 року № 347/2002 «Про національну доктрину розвитку освіти у XXI столітті» [243], від 13 жовтня 2015 року № 580/2015 «Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки» [261], Доктрина інформаційної безпеки України від 25 лютого 2017 року № 47/2017 [77], розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 жовтня 2017 р. № 743 «Про затвердження плану дій щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2017–2020 роки» [231] тощо, в яких основою НПВ ставало ВПВ та його розвиток [261].

У «Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки» наголошувалось на тому, що НПВ дітей та молоді в Україні, а отже військово-патріотичне у перспективі, повинно стати ключовим напрямом державної та суспільної діяльності. В його основі декларувалось не лише виховання, спрямоване на формування громадян, що сповідують європейські цінності, а й готових виконувати свій обов'язок із захисту незалежності та територіальної цілісності України. Стратегія передбачала, що «...формування ціннісних орієнтирів і громадянської самосвідомості у дітей та молоді повинно здійснюватися на прикладах героїчної боротьби Українського народу за самовизначення і творення власної держави, ідеалів свободи, соборності та державності, успадкованих, зокрема, від княжої доби, українських козаків, Українських Січових Стрільців, армій Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки, учасників антибільшовицьких селянських повстань, загонів Карпатської Січі, Української повстанської армії, українців-повстанців у сталінських концтаборах, учасників дисидентського руху в Україні; ... на прикладах мужності та героїзму учасників революційних подій в Україні у 2004, 2013–2014 роках, учасників антитерористичної операції в Донецькій та Луганській областях» [261].

У нормативно-правових актах: Концепції допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді, Державному стандарті освітньої

галузі «Здоров'я і фізична культура» та «Захист Вітчизни», навчальної програми з предмету «Захист Вітчизни» та інших нормативних документах з допризовної підготовки та ВПВ учнів ЗЗСО у процесі позакласної роботи наголошувалось на необхідності виконання основних завдань ВПВ старшокласників.

З метою покращення ВПВ старшокласників у першій чверті ХХІ ст. розроблено низку концепцій [69] [132]; [135]; [137]; [138]. Чимало з них не були реалізовані на практиці. Пояснюємо це частими змінами політичних еліт, підходів до освітнього процесу, які не сприяли розвитку ВПВ молоді.

Затвердження «Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді» (2015) стало важливим кроком у систематизації підходів до ПВ. У Концепції було визначено основні напрями, принципи та зміст виховання, в тому числі військово-патріотичного, на відміну від попередніх документів, були чітко прописані завдання з ВПВ як складової національної безпеки [135]. В основі ВПВ молоді стало: утвердження патріотичних цінностей, переконань і поваги до історії України; «виховання поваги до Конституції України, законів України, державної символіки; підвищення престижу військової служби, а звідси культивування ставлення до солдата як до захисника вітчизни, героя; усвідомлення взаємозв'язку між індивідуальною свободою, правами людини та її патріотичною відповідальністю; сприяння набуттю дітьми та молоддю патріотичного досвіду на основі готовності до участі в процесах державотворення, уміння визначати форми та способи своєї участі в життєдіяльності громадянського суспільства, спілкуватися з соціальними інститутами, органами влади, спроможності дотримуватись законів та захищати права людини, готовності взяти на себе відповідальність, здатності розв'язувати конфлікти відповідно до демократичних принципів; формування толерантного ставлення до інших народів, культур і традицій; утвердження гуманістичної моральності як основи громадянського суспільства; культивування кращих рис української ментальності – працелюбності, свободи, справедливості, доброти, чесності, бережного ставлення до природи; — формування мовленнєвої

культури; спонування зростаючої ролі особистості до активної протидії українофобству, аморальності, сепаратизму, шовінізму, фашизму» [135].

Для формування загальнодержавної системи НПВ, в тому числі військово-патріотичного, Указом Президента України «Про заходи щодо поліпшення національно-патріотичного виховання дітей та молоді» було створено Робочу групу з розробки відповідної стратегії на 2016-2020 роки [237]. Цей Указ поставив завдання перед урядом, центральними органами виконавчої влади, науковими установами щодо модернізації роботи навчальних закладів, музеїв, інших культурних установ щодо організації заходів з НПВ. Аналіз цих документів показує збільшення «військового» компоненту в стратегії, зокрема, підготовку громадян до захисту незалежності та територіальної цілісності України.

У 2016 році було прийнято Державну цільову соціальну програму «Молодь України» на 2016–2020 роки, спрямовану на розвиток і самореалізацію молоді та формування національно-патріотичної свідомості [226]. Упродовж 2015-2016 років видано низку нормативно-правових актів, спрямованих на посилення НПВ молоді [230]; [231]. Завдання Міністерства оборони України включали поширення соціальної реклами, популяризацію військової служби, організацію військово-історичних фестивалів та інших заходів.

Закон «Про освіту» 2017 року визначив виховання патріотизму та поваги до державних символів як один з основних принципів державної політики у сфері освіти [245]. Це стало основою для розвитку ВПВ в системі освіти.

У 2018 р. Кабінетом Міністрів України схвалено «Концепцію розвитку громадянської освіти в Україні» з відповідними змінами у 2022 р. Хоча у ній як окремого напрямку не виділялось ВПВ, все ж наголошувалось на тому, що «вагомим елементом громадянської освіти має стати формування у громадян оборонної свідомості, забезпечення безпеки та усвідомлення єдиних інтересів людини та держави» [134].

На виконання завдань розвитку освіти і оборони України у 2018 р. Кабінетом Міністрів України схвалено «Концепцію підтримки та сприяння розвитку дитячого громадського руху в Україні» (2018 р.), Закони України «Про визнання пластового руху та особливості державної підтримки пластового, скаутського руху» (2020; 2021) [214], [215], «Концепція підтримки та сприяння розвитку дитячого громадського руху в Україні» [139], у яких наголошувалось на потребі проведення моніторингу діяльності дитячих громадських організацій, виявлення основних проблем та шляхів їх розв'язання, прогнозування тенденцій розвитку дитячого громадського руху. Такі нормативно-правові акти сприяли інтенсивному розвитку та діяльності організацій з ВПВ школярів.

Інтенсивній увазі до ВПВ молоді, що є одним із національних інтересів держави, сприяв указ Президента України «Про Стратегію національно-патріотичного виховання» (2019 р.). Метою Стратегії була «готовність громадянина до виконання обов'язку із захисту незалежності та територіальної цілісності України». У Стратегії наголошувалось, що ВПВ є складовою і основою НПВ. Актуальними для нашої роботи у контексті ВПВ є два аспекти: по-перше, розробка проєктів, заходів, спрямованих на підвищення престижу військової служби; по-друге, упорядкування та вдосконалення системи допризовної військової підготовки [260].

Щоб об'єднати зусилля держави та освіти в цьому напрямку, питання ВПВ старшокласників на початку 2020 р. декларувались Постановою Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану дій щодо реалізації Стратегії НПВ на 2020–2025 роки», у якій розроблено план дій щодо ВПВ молоді в тому числі. Відповідно до цього плану вводились цілісні зміни, у яких наголошувалось на розробці нових стандартів військово-прикладних професій, що відповідатимуть вимогам часу, соціально-економічному і політичному устрою сучасної України, важливим було наголошення на потребі створення міжшкільних центрів з ВПВ [232].

Щодо прикладних аспектів ВПВ молоді, правове забезпечення та зміна політики щодо вказаного напрямку детально прописані в «Стратегії національної безпеки України» [259], «Концепції допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання» тощо [132].

Відповідно до «Державної цільової соціальної програми НПВ на період до 2025 року» [227], пріоритетними завданнями НПВ визначено проведення заходів щодо формування в громадян України готовності захищати державу, зокрема громадського сприяння безпеці та обороні України, підвищення престижу військової й спеціальної державної служби. Це підтверджує наше переконання про зміну пріоритетів та цінностей щодо ВПВ молоді.

У 2021 р. прийнято Закон України «Про основи національного спротиву» (16 липня 2021 року № 1702-IX), у якому визначено правовий статус борців за незалежність України та зазначено, що «основною метою проведення заходів державними органами та органами місцевого самоврядування є формування патріотичної свідомості та стійкої мотивації, набуття ними знань та практичних вмінь, необхідних для захисту України» [247].

Як зазначено у державних документах (Законах України «Про освіту» [245], «Про вищу освіту» [216], «Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді» [135], «Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016-2020 роки» [295] тощо), важливим завданням ВПВ є відданість Україні та її захист. Концептуальною основою ВПВ стало формування в старшокласників національних цінностей та інтересів, створення необхідних умов для реалізації його завдань.

«Стратегія воєнної безпеки України» (2021) передбачає кардинальні зміни щодо забезпечення захисту і збереження суверенітету України, окреслює завдання у сфері державної політики у тому числі й підготовки молоді до оборони. Зазначено, що «головною метою Стратегії воєнної безпеки України є завчасно підготовлена та всебічно забезпечена всеохоплююча оборона України на засадах стримування, стійкості та взаємодії, що забезпечує воєнну безпеку, суверенітет і територіальну цілісність держави відповідно до Конституції

України та в межах державного кордону України, сприяє інтеграції України в євроатлантичний безпековий простір та набуттю членства в НАТО» [257].

Особливу увагу на ВПВ звернено в «Концепції Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 року», якою визнано одним з основних пріоритетів ВПВ молоді [131].

Окремого аналізу потребує закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» (2022) [248]. Цей закон визначає ВПВ як наскрізний виховний процес, спрямований на формування в громадян оборонної свідомості, готовності до захисту Вітчизни, конституційного ладу і територіальної цілісності України. Закон передбачає утворення Координаційної ради з питань утвердження української національної та громадянської ідентичності для координації зусиль у цій сфері. У ст. 3 визначено правову основу державної політики у сфері української ідентичності й ВПВ; ст. 8 наголошує, що ВПВ молоді є складовою державної політики, у ст. 10 дано розуміння поняття «ВПВ», охарактеризовані мета, напрямки ВПВ молоді, на які ми будемо опиратися в дослідженні: формування оборонної свідомості; популяризація військової служби; залучення громадян до сприяння безпеці й обороні України; розвиток військово-прикладного і службово-прикладного спорту, технічної творчості й інновацій; широке залучення школярів до загальнодержавних, регіональних і місцевих заходів ВПВ; обов'язкове викладання предмета «Захист України» під час здобуття профільної середньої освіти; підготовка кваліфікованого кадрового потенціалу з-поміж ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, учасників Революції Гідності з подальшим їхнім залученням до організації та здійснення освітньої діяльності з початкової військової підготовки, реалізації програм, проєктів і заходів ВПВ; залучення ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги, учасників Революції Гідності до організації та здійснення програм, проєктів і заходів ВПВ) [248].

Для реалізації державної політики та зміни підходів до ВПВ молоді у червні 2022 р. було розроблено «Концепцію національно-патріотичного виховання в системі освіти України (наказ Міністерства освіти і науки України від 6 червня 2022 р. № 527)», до якої внесено суттєві зміни. Акцентовано на тому, що ВПВ має на меті формування в молоді готовності до захисту України, а також розвиток мотивації до здобуття військових професій, що є вкрай актуальним на даному етапі. У Концепції наголошується на усвідомленні служби у ЗСУ як особливого виду державної служби, яка визначається національними інтересами країни і покликана забезпечити активну участь громадян у підтримці її безпеки від зовнішніх загроз. Системний підхід до організації ВПВ спрямований на розвиток психологічної, фізичної та морально-духовної готовності до служби у ЗСУ, а також на оволодіння початковими військовими навичками і військовими спеціальностями [136].

Події військової агресії росії зумовили прийняття низки Законів, як-от Закон України «Про основи національного спротиву» (2023). У законі проаналізовано суть та основні засади національного спротиву, складовою якого є ВПВ. У Законі визначені рух опору та готовність українців до захисту своєї держави, що спричинило зміни підходів до ВПВ старшокласників [247].

Таким чином, проведений нами аналіз законодавчого забезпечення ВПВ молоді уможливорює висновок щодо необхідності подальших заходів для вдосконалення та розширення правових аспектів ВПВ старшокласників, а також пошуку механізмів для покращення методів і форм роботи з молоддю в цьому напрямку.

На основі аналізу законодавчої бази нами визначені основні тенденції ВПВ старшокласників у досліджуваній період.

По-перше, ВПВ молоді на початку ХХІ ст. трактувалося як складова НПВ.

По-друге, у нормативно-правовій базі щодо досліджуваного аспекту було чимало суперечностей. З одного боку, у правових актах були внесені законодавчі дії щодо ВПВ молоді, з іншого – вони залишались на

декларативному рівні. Аналіз законодавчої бази засвідчує про досить неоднозначну політику щодо ВПВ і відсутність єдиної стратегічної лінії у цьому питанні.

Зазначене вище дозволяє зробити висновок, що законодавча база України сприяє розвитку ВПВ в освітніх закладах. Проаналізовані документи спрямовані на підготовку молоді до ефективної взаємодії з патріотичними цінностями, зміцнення національної свідомості та готовності до захисту країни. Вони акцентують на вихованні молодого покоління в дусі патріотизму, вивченні історії, культурних традицій і військової підготовки, що формує сильний зв'язок із державою та сприяє зміцненню національної безпеки.

Отже, законодавча база з питань ВПВ старшокласників зосереджується на формуванні патріотичної свідомості та військової підготовки громадян, особливо в умовах збройного конфлікту та зовнішніх загроз. У нормативно-правових актах пріоритетом є важливість розвитку критичних навичок та відповідального ставлення до захисту держави серед молоді, акцентуючи на важливості ВПВ на всіх рівнях освітньої системи. Починаючи з 2014 р. нормативно-правова база спрямовувалась на інтеграцію військової підготовки та ПВ в освітній процес, забезпечуючи комплексний підхід до формування національно свідомих громадян.

Таким чином, законодавство у сфері ВПВ спрямоване на створення патріотично налаштованої, відповідальної молоді людини, готової до захисту своєї держави.

Висновки до розділу 1

У розділі проаналізовано ступінь дослідженості проблеми ВПВ, поняттєво-категорійний апарат дослідження, нормативно-правову базу ВПВ старшокласників досліджуваного періоду.

Доведено, що проблема ВПВ старшокласників є історико-педагогічною та складною. Це уможливило систематизувати та проаналізувати наявну

джерельну базу в три групи: законодавчі, нормативно-правові документи щодо ВПВ молоді; загальнотеоретичні праці щодо проблем військово-патріотичної підготовки старшокласників першої чверті ХХІ століття (дисертаційні дослідження, монографії тощо); публікації, навчально-методичні матеріали, в яких розкрито змістовий та операційно-діяльнісний аспекти досліджуваної проблеми. Аналіз джерельної бази дав змогу визначити основні поняття, пов'язані з ВПВ, такі як «патріотизм», «ВПВ», «ВПВ старшокласників».

З'ясовано, що дослідження ВПВ старшокласників розпочалося ще з проголошення незалежності України, однак воно мало несистемний характер. Починаючи з 2022 р. воно набуло нових змістових характеристик, зумовлених необхідністю захисту державного суверенітету та територіальної цілісності. У сучасних умовах ВПВ набуває особливої актуальності через військові загрози, що постають перед державою.

Констатовано, що ВПВ старшокласників, як невід'ємна частина НПВ, є цілісною системною діяльністю ЗЗСО спільно з органами державної влади, громади, школи, родини щодо формування в молоді патріотичної свідомості, почуття відданості своїй державі, готовності до військового обов'язку захисту цілісності незалежної України. Цей процес включає урочну, позаурочну, позакласну та позашкільну діяльність, яка забезпечує розширення можливостей для ПВ через різноманітні виховні заходи, спортивні змагання, військові тренінги та історико-патріотичні проєкти. ВПВ спрямоване на формування в учнів високих моральних і патріотичних цінностей, готовності захищати Україну та її народ. Підкреслено важливість цього виховного напрямку, наголошено на формуванні у старшокласників високих громадянських якостей, патріотичних переконань і готовності виконувати свій громадянський обов'язок як захисника національних інтересів України.

Запропоновано авторське визначення «ВПВ старшокласників»: у *широкому значенні* – системний педагогічний процес, невід'ємна частина НПВ, цілісна системна діяльність закладів освіти спільно з органами державної влади, громади, школи, родини щодо формування в молоді патріотичної

свідомості, відданості своїй державі, готовності до захисту цілісності України; у вузькому – взаємодія, спрямована на оволодіння військовими компетентностями, націленими на захист своєї держави.

Проаналізовано нормативно-правову базу України з питань ВПВ. З'ясовано, що дана проблема актуалізується на державному рівні; в Україні розроблено нормативно-правові акти, які регулюють військову підготовку, військову діяльність, ВПВ, інтегруючи його в шкільні освітні програми; важливим для нормативно-правової бази є підвищення якості ВПВ молоді.

Основні результати дослідження за першим розділом дисертації представлено в публікаціях автора [121]; [126].

РОЗДІЛ 2

Концептуальні засади військово-патріотичного виховання старшокласників у системі освіти України (2002–2024 рр.)

2.1 Передумови та етапи військово-патріотичного виховання старшокласників у системі освіти України

Для розуміння сутності ВПВ у першій чверті ХХІ ст. розглянемо передумови, простежимо динаміку змін у суспільстві з даної проблеми упродовж досліджуваного періоду.

На основі аналізу літератури нами виокремлено політичні, економічні та соціокультурні передумови ВПВ старшокласників в Україні.

Політичні передумови: після здобуття незалежності України у 1991 році відбулися значні політичні зміни, які створили умови для розвитку ВПВ. Відмова від радянської ідеології та запровадження демократичних принципів сприяли формуванню нової національної свідомості; запровадження нових концептуальних підходів до НПВ дітей та молоді визначало основні напрямки і завдання виховання патріотизму серед молоді, включаючи ВПВ; початок російсько-української війни у 2014 році став каталізатором для активізації ВПВ, оскільки виникла потреба у формуванні готовності молоді до захисту Батьківщини.

Економічні передумови: стан економіки в Україні на початку ХХІ ст. вплинув на фінансування різноманітних програм, національно-патріотичного та ВПВ молоді. Обмежені ресурси часто ускладнювали реалізацію програм ВПВ, але зростання уваги до такого аспекту виховання спонукало державу до виділення додаткових коштів на ці цілі. Зростання конкуренції на ринку праці вимагало від ЗЗСО адаптації освітніх програм, зокрема через впровадження ВПВ, яке стало важливим аспектом підготовки молоді до служби в ЗСУ та інших силових структурах.

Соціокультурні передумови: відродження національної культури та історичної пам'яті було важливим чинником у ВПВ. Вивчення історії українського козацтва, героїки визвольного руху та інших аспектів національної ідентичності сприяло формуванню патріотичних почуттів серед молоді; соціальні зміни в суспільстві, пов'язані з глобалізацією та інформаційними технологіями, вплинули на сприйняття патріотизму і захисту своєї Вітчизни. Молодь стала більш відкритою до нових ідей, що вимагало адаптації підходів до виховання, включаючи використання інновацій для популяризації військово-патріотичних цінностей; проведення різноманітних культурних та освітніх заходів, спрямованих на підвищення патріотичної свідомості, стало важливим елементом виховної роботи в школах. Це включало акції пам'яті, військово-спортивні змагання та інші заходи, що сприяли формуванню патріотичних цінностей серед старшокласників.

Система ВПВ в Україні у досліджуваний період змінювалася, зазнавала значних трансформацій. На її розвиток впливали як конкретні історичні умови, так і суб'єктивні чинники. Дані передумови сприяли зміні ставлення до ВПВ. Вони забезпечували необхідність формування патріотичної свідомості, окремого ставлення до захисту держави. Всі ці аспекти показують необхідність періодизації проблеми дослідження. Зауважимо, що окрім періодизації ВПВ старшокласників, чимало науковців також розробляли періодизації цього процесу в Україні.

Зокрема, у дисертаційному дослідженні Ю. Буклова розроблено етапи формування змісту НПВ, складовою якого є:

- 1 етап (1991–2004 рр.) – становлення змісту НПВ учнівської молоді;
- 2 етап (2004–2014 рр.) – етап поглиблення сутності ПВ;
- 3 етап (2014–2018 рр.) – удосконалення теоретико-методичних засад НПВ, в основі якого військово-патріотичний компонент [36, с. 86–96].

Ураховуючи вищевикладене, вважали за доцільне запропонувати авторську періодизацію з досліджуваної проблеми. Дана періодизація базується на таких критеріях: *історичний* (аналіз еволюції ВПВ під впливом суспільно-

політичних, економічних і культурно-освітніх факторів); *правовий* (формування нормативно-правової бази для розвитку ВПВ в Україні); *дидактичний* (аналіз змісту, методів і форм ВПВ).

На основі згаданих критеріїв нами виділено три умовні етапи ВПВ старшокласників в Україні в першій чверті ХХІ століття, кожен з яких має свої характерні риси і відображає теоретичні та практичні аспекти цієї проблеми.

Викладене вище дає підстави нижню хронологічну межу періодизації установити – 2002 р. – період, відповідно до «Концепції допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді» (2002) [132]. Упродовж досліджуваного періоду в Україні відбулися значні зміни в законодавчій базі, що регулює ВПВ. Кожен етап розвитку цієї системи можна підтвердити конкретними законодавчими актами.

Перший етап (2002–2014 рр.) – період інформаційних змін та підходів до теоретичної бази ВПВ старшокласників у системі освіти України, пов'язаний зі ставленням до ВПВ як складової НПВ, ухваленням чималої кількості нормативно-правових актів і законів щодо проведення освітньої діяльності та розвитку напрямів ВПВ молоді [132].

На початку даного етапу політичні умови характеризувались стабільністю, проте почали з'являтися перші ознаки соціальних протестів. Культурні ініціативи включали проведення військово-патріотичних заходів у старших класах ЗЗСО, таких як спортивні змагання та конкурси. Соціально-економічні умови були не достатньо сприятливими для реалізації різноманітних програми виховного впливу.

У сфері національної безпеки та оборони йшлося про розробки та нові підходи до концепції воєнної реформи, зокрема наголошувалось на потребі призначення «Міністром оборони України виключно цивільної особи» [61, с. 35].

Щодо теоретичних основ НПВ, а отже й одного з його напрямів — ВПВ, то в Законі України «Про освіту» та ін. документах ще більше акцентована увага на вихованні патріотизму та національної свідомості в молоді як

складової ВПВ. І хоча у цьому документі чіткого тлумачення ВПВ ще не було, він став каталізатором для подальшої зміни ставлення до ВПВ молоді.

У цей час ВПВ в Україні не набрало великої ваги в практичному аспекті, здійснювалося опосередковано через видання законодавчих та підзаконних актів. Чималий вплив на ВПВ старшокласників мали різноманітні інституції, як-от: позашкільні заклади, навчально-виховні (дошкільні заклади, початкова, середня, вища школи); засоби масової інформації (телебачення, радіо, періодична преса та ін.), неформальні організації та групи тощо.

На початку 2001 р. МОН розроблено методичні рекомендації з організації виховної роботи в ЗЗСО, в яких зазначено, що одним з основних напрямів виховної роботи в закладі є ВПВ. Основною метою його стало забезпечення морально-політичної і практичної підготовки щодо виконання обов'язку – захисту незалежної Батьківщини, військової служби у ЗСУ [155]. Головними завданнями ВПВ визначено: робота над формуванням моральних складових ВПВ (мужності, готовності до самопожертви); правильна оцінка сучасних подій; самопідготовка, спрямування на оволодіння певними світоглядними знаннями й уявленнями, фізичний розвиток особистості [7].

Погоджуємось з М. Жулинським, що основними проблемами української освіти на початку 2000-х років визначено недофінансування освітньої системи, відставання інформаційних технологій, повільна модернізація освіти, «вкрай деформований, інформаційно спотворений національно-культурний простір, на якому не домінують національні, духовні цінності» [83, с. 23]. У підготовці до реформи ВПВ наголошувалось на необхідності мобілізаційної готовності, пріоритет розвитку воєнної організації, збільшення фінансування, особлива увага приділялась військовій освіті; відсутність «розробки державних програм з громадянської освіти, патріотичного виховання та освіти для демократичного суспільства» [97, с. 23.]

Щодо еволюції ВПВ старшокласників, то впродовж 2002–2014 рр. воно розглядалось у таких напрямках, як складник зміцнення єдності армії і народу;

частина підготовки старшокласників до захисту держави; основа захисту завоювань країни; задля зміцнення обороноздатності [97, с. 23].

Загалом необхідність розвитку ВПВ старшокласників була задекларована у законодавчій базі. На практиці ж все було формалізовано і передбачало лише проведення військово-патріотичних заходів, занять тощо. В освітніх закладах не було створено належних умов для цілісного ВПВ, яке, своєю чергою, повинно би було стати структурним компонентом загальнонаціональної системи виховання громадян України.

Упродовж 2013–2014 рр. виявлено загальну тенденцію зниження бажання старшокласників ставати до лав ЗСУ, що обумовлювалася соціально-економічними, воєнно-політичними змінами в Україні, недостатнім рівнем розвитку патріотичної свідомості (до весни 2014 року) і престижу та служби в ЗСУ [97, с. 151].

Другий етап (2014–2022) – активізація та спрямування ВПВ старшокласників на захист власної держави. Початок цього умовно виокремленого етапу в Україні пов'язано, по-перше, з початком АТО, виданням Наказу МОНУ «Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді» (2015) [135], у якому визначено основні напрями ВПВ, зокрема в контексті старшої школи.

Часті зміни структури освіти, численні реформи свідчили про відсутність системного підходу в розв'язанні питання реформування структури системи ВПВ в Україні. На це впливали як суб'єктивні, так і об'єктивні умови розвитку нашої держави. Важливою тенденцією даного етапу стало переосмислення патріотичних цінностей та формування нового українця, здатного захищати свою державу.

У цей час також відбулось удосконалення нормативно-правової бази ВПВ з урахуванням аспектів збройної агресії російської федерації проти України. Відповідь на безпекові виклики 2014 року вимагала перегляду стратегічних пріоритетів та трансформації системи національної безпеки, що стало

завданням державного керівництва згідно зі Стратегією сталого розвитку «Україна – 2020» [262].

У «Стратегії національної безпеки України» визначено розвиток ВПВ як напрям державної політики, зокрема протидію інформаційним маніпуляціям з боку росії [256]. «Доктриною інформаційної безпеки України» окреслено збереження духовних і культурних цінностей та захист від деструктивної пропаганди як національні інтереси [77].

Важливим у контексті досліджуваної проблеми стало запровадження «Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2016-2020 роки», спрямованої на розвиток і самореалізацію молоді та формування національно-патріотичної свідомості. У контексті цього документа посилено увагу до ВПВ. Щодо завдань Міністерства оборони України, то вони включали поширення соціальної реклами, популяризацію військової служби, організацію військово-історичних фестивалів та інших заходів [226].

У цей час як на державному, так і на місцевому рівнях у питаннях з досліджуваної проблематики простежувалась еволюція, відбувалось залучення молоді до участі у військово-патріотичних заходах, таких як військово-спортивні змагання, акції пам'яті, екскурсії до місць бойової слави тощо. Актуальною стала співпраця молоді з військовими та громадськими організаціями (залучення військових, ветеранів та громадських організацій до процесу виховання старшокласників) тощо. ВПВ ставилось на першому плані в ЗЗСО. З'явилася потреба формування в молоді готовності до захисту Батьківщини, що відобразилося в урочній, позакласній та позашкільній роботі. На даний момент актуалізується викладання предмета «Захист Вітчизни» [10], [11].

Внесені зміни свідчать про еволюцію ВПВ старшокласників в Україні, відображення потреб суспільства. З одного боку, для даного етапу характерними було зростання патріотичних ідей та настроїв українців [6]. З урахуванням початку російської агресії та подій Майдану, набули величезного впливу інтернет та преса. З іншого – чимало старшокласників на своїх

юнацьких амбіціях на початках прагнули захищати зброєю суверенітет України. Однак, за спостереженнями науковців, зокрема, за даними Д. Зубалія, у той час 28 % юнаків змогли підтвердити бажання до служби в ЗСУ, а 34 % – були налякані й не готові до участі в зоні бойових дій. Чималий вплив на них мала родина [97, с. 115].

Вченими зазначено, що «...пацифістські настрої, нав'язані популістським керівництвом держави після розпаду СРСР, в яких переважали впевненість у потребі підтримувати оборонну міцність та військовий потенціал незалежної України, з моменту знищення Героїв Майдану (Небесної Сотні) змінилися в душах та моралі справжніх суб'єктів громадянського суспільства України. А подальше розгортання російської агресії викликало на сьогодні надзвичайний сплеск патріотизму» [97, с. 94].

З початком бойових дій на Сході України керівництво України акцентувало увагу на підвищенні мотивації запровадження засобів військово-патріотичної підготовки в старшу школу. З метою посилення ВПВ та залучення молоді до військової професії було збільшено набір до військових закладів освіти. Проте збільшення кількості ліцеїв із військово-фізичною підготовкою не призвело до зростання охочих опанувати військову професію.

На умовно виокремленому нами другому етапі в Україні потребували зміни підходів до читання курсу «Захист Вітчизни» в старшій школі. В умовах збройного конфлікту ВПВ старшокласників включало вивчення тем з історії війни України, зокрема досвіду проведення АТО [80, с. 78].

Загальну готовність старшокласників до служби в ЗСУ визначали певні фактори: високий рівень патріотизму, джерела інформації про військову службу та заходи ВПВ, заняття за участі ветеранів ЗСУ. Нагальною ставала потреба підвищення якості занять з предмета «Захист Вітчизни». Важливим було забезпечити емоційно-вольову, соціально-психологічну та загальну фізичну і військово-професійну готовність старшокласників [97]. Для покращення ВПВ та фізичного розвитку молоді відновлення потребувала матеріально-технічна база допризовної підготовки в загальноосвітніх та

позашкільних навчальних закладах, а також мережа позашкільних навчальних закладів [25].

На основі потреби проходження військової служби було проведено чимало наукових досліджень. Зокрема, соціально-психологічне обстеження випускників ЗЗСО Донецької, Дніпропетровської, Запорізької, Житомирської, Київської та Сумської областей України (див. рис. 2.1).

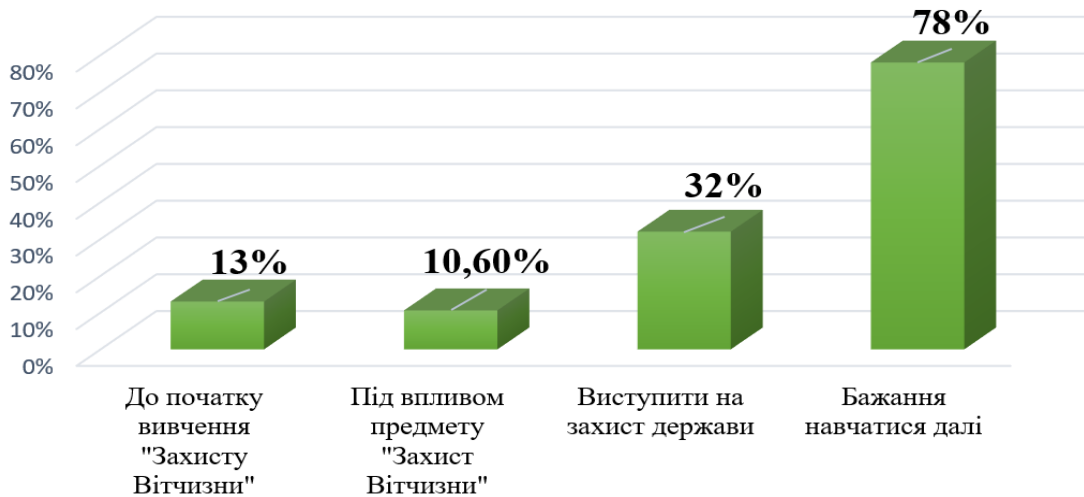

Рис. 2.1 Готовність старшокласників до захисту України

Джерело: [97]; [98].

Як видно з діаграми, і школа, і громадськість на даному етапі, хоча мала наміри захищати Батьківщину, все ж на рівні держави потребували неабиякої підтримки. Стійке небажання пов'язати своє життя з військовою службою висловили 73,2 % опитаних випускників ЗЗСО. З наведених у таблиці даних видно, що, у зв'язку з подіями 2014–2015 років на Донбасі, 32 % опитаних старшокласників виявили бажання негайно виступити на захист держави, що є проявом формування в них патріотичних якостей.

Для формування на загальнодержавному рівні системи ВПВ відповідним Указом Президента України створено групу з розробки «Стратегії національної безпеки України» [256]. В Указі визначені чіткі завдання перед урядом, центральними органами виконавчої влади, науковими установами, які мали на меті модернізацію роботи навчальних закладів, музеїв, інших культурних

установ та організацію заходів з НПВ. Аналіз цих нормативно-правових документів показує збільшення «військового» компонента в стратегії, зокрема, особлива увага звернена на підготовку громадян до захисту незалежності та територіальної цілісності України.

На даному етапі ВПВ старшокласників розглядалось не лише в контексті ПВ, а й як складова громадянського виховання, збереження і захисту держави, дотримання державницьких позицій. Сучасні дослідники увиразнювали нові підходи до ВПВ молоді, готової до захисту своєї Батьківщини, патріота, здатного зберегти її кордони. Здобуття освіти старшокласниками на даному етапі характеризувалось упровадженням профільного навчання академічного і професійного спрямувань [171, с. 21].

Завершення даного етапу пов'язуємо з розробкою «Стратегії воєнної безпеки України», у якій задекларовано зміни в державній політиці щодо воєнної сфери, оборони, військового будівництва [257]. Загалом їх спрямовано на зміну цілей політики України, зокрема євроінтеграцію, стратегічне мислення. Пріоритет надавався контролю, стратегічній комунікації, інформаційній політиці у сфері захисту та оборони держави. На перший план виходять інтеграція України в європейський та євроатлантичний простір, а також оновлення військової кадрової політики. Основна увага приділялася залученню українців до оборони країни, довгострокова перспектива спрямовувалась на національне, громадянське та ВПВ.

У Національній доповіді «Про стан і перспективи розвитку освіти в Україні» визначені негативні чинники НПВ і ВПВ: по-перше, російська інформаційна війна з Україною, з перекручуванням фактів; по-друге, заперечення автентичності української нації та мови; по-третє, використання політтехнологій задля штучного розмежування регіонів України тощо [170, с. 68].

У відповідь на сучасні виклики, Рада національної безпеки і оборони України, Міністерство оборони України, Міністерство освіти і науки України, Міністерство молоді та спорту України, Інститут проблем виховання НАПН України розробляли та впроваджували програмні документи (стратегії,

концепції, програми, проекти), що стосувалися ВПВ молоді. В їх основі – створення нормативно-правової та організаційно-методичної бази, виховання громадянина-патріота і захисника України [170, с. 69].

Все ж, незважаючи на задекларовані і нормативні документи, концепції, накази тощо, ВПВ старшокласників на практиці не стало важливою складовою державної політики до 2022 р., «не набуло стану цілісної виховної системи з чітко законодавчо визначеним механізмом взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, наукових установ, закладів освіти, інститутів громадянського суспільства з розподілом повноважень, обов'язків і сфер відповідальності» [170, с. 68]. В освітній галузі потребує неабиякої уваги ВПВ молоді, розробка ефективних підходів щодо військово-патріотичного спрямування; оновлення загальнодержавної освітньої системи ВПВ; застосуванні інноваційних особистісно орієнтованих технологій навчання; забезпечення науково-методичної підтримки, особливо у позашкільній освіті громадських організацій тощо.

У 2020 р. затверджено «Державний стандарт базової середньої освіти», який побудований на концептуальних засадах Нової української школи [71]. За даними В. Кременя, у 2020/21 н.р. в Україні функціонувало 14,9 тис. ЗЗСО, зокрема в профільній середній школі — понад 625 тис. осіб [170, с. 41]. За твердженням О. Остапенка та М. Тимчика, у багатьох ЗЗСО в 2021 р. початкова військова підготовка на заняттях із «Захисту України» та ВПВ у процесі позакласної роботи організувалися на невисокому методичному рівні [189, с. 64].

Отже, починаючи з 2014 р. ВПВ стало пріоритетним напрямом виховної діяльності школи і держави загалом. Політичні зміни, пов'язані з війною, вимагали від молоді активної позиції. Культурні програми були адаптовані до нових умов, з акцентом на національну ідентичність та героїзм. Соціально-економічні виклики, такі як економічна криза, вплинули на реалізацію виховних програм, але також призвели до збільшення волонтерських ініціатив.

В «Енциклопедії освіти» зазначено, що основою волонтерської діяльності є «добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність» [79, с. 138]

Третій етап – (2022–2024 рр.) – розвиток ВПВ в умовах активної фази російсько-української війни та інтеграція військових цінностей у систему ПВ молоді. Початок його пов'язуємо із затвердженням «Концепції національно-патріотичного виховання в системі освіти України» (Наказ МОН від 06 червня 2022 р. № 527) [136]. На цьому етапі ВПВ старшокласників базується на військових цінностях. Політична ситуація в країні характеризується посиленням військової загрози, що вимагало від молоді готовності до захисту країни. У 2022–2024 рр., на фоні продовження російської агресії, політичні зміни зосереджувалися на інтеграції військових цінностей у систему освіти. Затвердження Закону «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» (2022) стало важливим кроком у формуванні нових підходів до виховання молоді [248].

ВПВ стало неодмінною частиною освітнього процесу, що включало навчання з предметів, таких як «Захист України», і активну участь учнів у військових заходах. Соціально-економічні умови залишалися складними, але формували нові можливості для розвитку волонтерства та громадської активності. Культурні ініціативи включали активну участь у заходах, присвячених пам'яті героїв. Особливістю даного етапу стала активна взаємодія з військовими фахівцями, педагогами та представниками громадськості для максимального впливу на формування патріотичних цінностей та громадянської свідомості серед учнів старших класів.

У «Державному стандарті профільної середньої освіти» серед компетентностей визначено громадянську компетентність, метою якої є оволодіння здатностями щодо «справедливості, рівності і здорового способу життя», спроможності діяти як відповідальний громадянин, «критичне осмислення основних подій національної, європейської та світової історії,

усвідомлення їх впливу на світогляд громадянина та його самоідентифікацію» [70, с. 4].

У 2022–2024 рр. у ВПВ старшокласників в Україні відбулися значні зміни, зумовлені актуальними викликами, зокрема війною. Основні аспекти цих змін включали: адаптацію навчальних програм та введення нових методичних рекомендацій, зокрема були розроблені нові методичні рекомендації для викладання предмета «Захист України», у яких акцентовано увагу на безпечних умовах навчання в умовах воєнного стану, у тому числі організацію освітнього процесу в очному, дистанційному або змішаному форматах; наголошення на практичній підготовці через формування готовності до надзвичайних ситуацій, підготовку учнів до захисту життя здоров'я та безпеки в умовах воєнного часу [87]; [88], [154].

У 2022 році наказом Міністерства освіти і науки України визначено стратегічні підходи до НПВ, до яких включено:

- проведення фізкультурно-оздоровчих та спортивних заходів, що сприяють патріотичному вихованню учнів [223];
- розширення співпраці з військовими організаціями та залучення військових до виховної роботи, проведення уроків, виховних заходів та акцій пам'яті, що підвищують авторитет ВПВ серед молоді [154];
- підтримка та інтеграція з міжнародним військовим співробітництвом, що є важливим для формування в молоді розуміння глобальних безпекових викликів.

Цими змінами засвідчено адаптацію системи ВПВ до нових реалій, акцентовано увагу на практичній підготовці, безпеці та патріотизмі в умовах сучасних викликів.

У 2022 р. затверджено нові навчальні програми для предмета «Захист України», якими враховано сучасні виклики та потреби. Наприклад, наказом Міністерства освіти і науки України № 698 (від 03.08.2022 р.) регламентовано викладання предмета на рівні стандарту та профільному рівні для 10–11 класів [88], [89], [90], [91], [92].

Непроста політична і соціально-економічна ситуація в Україні XXI ст., недосконалість законодавства, нерозуміння його важливості спричинили низку проблем у ВПВ. Серед таких – нерозуміння ролі та завдань ЗСУ, недостатня увага до військового виховання в школах, вибірковий підхід до служби в ЗСУ. До цього додалися скептичне ставлення як освітян, так учнів і батьків до включення допризовної підготовки в навчальний план ЗЗСО.

Це призвело до недосконалості програм і неадекватності навчальних матеріалів. Також проблемою стали недоцільні організаційні форми навчання, механічно перенесені з армійського середовища, ігнорування можливостей для дівчат отримувати військову освіту та альтернативної служби, передбачених законодавством. Усі ці чинники посилювалися неврахуванням специфіки й негативного досвіду, а також неефективним фінансуванням.

У 2022–2024 рр. акцент ВПВ поставлено на інтеграцію військових цінностей у життя. Політичні умови характеризувались військовою загрозою з боку росії, що вимагало від молоді готовності до захисту України. Культурні ініціативи включали активну участь у заходах, присвячених пам'яті героїв, а також проведення освітніх програм з військової підготовки. Соціально-економічні умови залишилися складними.

2.2 Мета, завдання, принципи та зміст військово-патріотичного виховання старшокласників

Логіка дослідження передбачає розгляд ВПВ старшокласників відповідно до виокремленої нами періодизації. ЗЗСО за період з 2000 р. до 2022 р. еволюціонувала разом із змінами в законодавстві та освітній системі.

У контексті діяльності ЗЗСО освіти першої чверті XXI століття особливого значення набула інтеграція ВПВ старшокласників в освітній процес. Ця практика розглядалася як ключовий елемент формування захисників України та виступала ефективним механізмом ідентифікації та розвитку військових здібностей особистості. Загалом ВПВ в Україні досліджуваного

періоду потребувало комплексного підходу та координації зусиль різних інституцій. Це передбачало залучення органів державної влади та місцевого самоврядування, наукових установ, закладів освіти та громадських організацій.

Детально структуру системи освіти подаємо на рис. 2.2. Мережа закладів є частково умовною, адже, наприклад, мережа позашкільних закладів була незмінною упродовж досліджуваного періоду. Зокрема, як показує інформаційно-аналітичний огляд [6], [109], на початку 2000-х років у мережі позашкільних закладів поширеними стали «Центри патріотичного виховання», кількість яких постійно зростала.

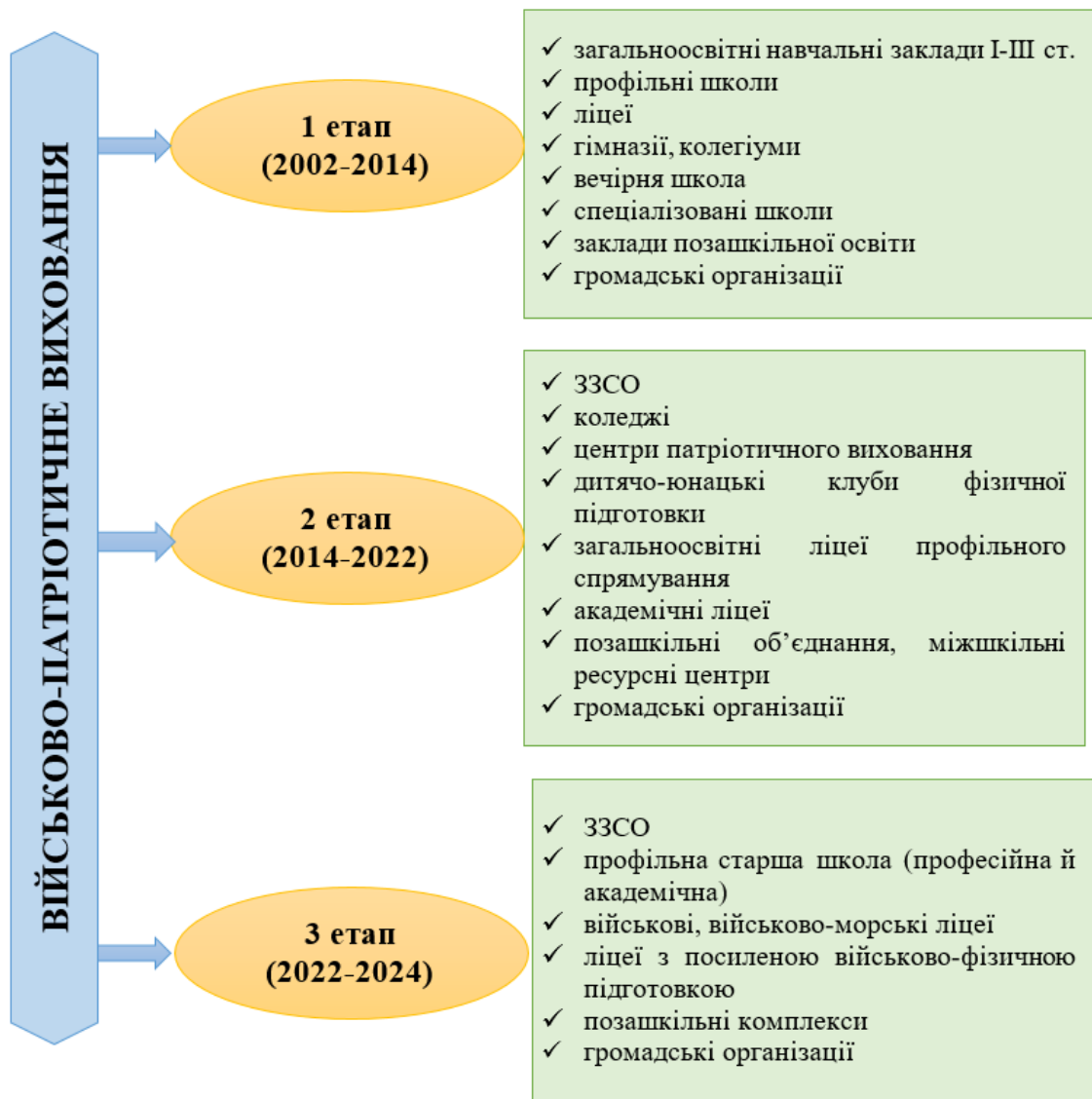

Рис. 2.2 Інституціоналізація ВПВ старшокласників в Україні (2002–2024)

Джерела: [70]; [245]; [246]; [250] та ін.

Старшокласники в Україні впродовж досліджуваного періоду відповідно до законодавства здобували освіту в різних типах навчальних закладів, що відповідало тогочасній системі освіти. Зокрема:

- у загальноосвітніх навчальних закладах здійснювалась базова підготовка, а також ВПВ під час вивчення навчального предмета «Захист Вітчизни», далі – «Захист України»;

- профільна середня освіта (10-11 або 10-12 класи) передбачала поглиблене вивчення окремих предметів відповідно до обраного профілю (природничий, суспільно-гуманітарний, технологічний, спортивний тощо); профільні школи надавали можливість старшокласникам обирати спеціалізовані програми навчання відповідно до їхніх інтересів і планів на майбутнє. Це могли бути школи з поглибленим вивченням предметів, що стосуються військової справи, технічних наук або гуманітарних дисциплін [250];

- ліцеї та коледжі, у яких запропоновано програми професійної підготовки. Цими закладами забезпечено як загальну, так і професійну освіту, що дозволяє учням отримати спеціальність і підготуватися до подальшого навчання у вищих навчальних закладах;

- приватні навчальні заклади, у яких відбувалась альтернативна освітня підготовка. Вони забезпечували індивідуальний підхід до навчання та включали елементи ВПВ в свої програми.

Ще одним елементом структури ВПВ старшокласників стала позакласна, позашкільна освіта. Для подальшого розуміння проаналізуємо суть визначених понять. Позакласна робота – це «освітня і виховна робота, спрямована на задоволення інтересів і запитів дітей, організована в позаурочний час педагогічним колективом школи» [308, с. 333]. Інститут модернізації змісту освіти зазначає, що «позашкільна освіта – сукупність знань, умінь та навичок, що отримують вихованці, учні і слухачі в позашкільних навчальних закладах у час, вільний від навчання в загальноосвітніх та інших навчальних закладах» [207]. Щодо позаурочної роботи, С. Максим'юк дає таке визначення: це

«різноманітна освітня і виховна робота, спрямована на задоволення інтересів і запитів дітей, яку організовує в позаурочний час педагогічний колектив школи» [152, с. 266]. Ми погоджуємось з цими визначеннями. У розумінні науковців, позаурочна та позанавчальна діяльність є роботою зі старшокласниками, яка сприяє їхньому всебічному розвитку, формуванню соціальних навичок, патріотичних почуттів та залученню до активної участі у громадському житті

Поняття «позашкільна робота» та «позаурочна робота» є взаємопов'язаними та взаємодоповнюючими. Спільним є те, обидва види діяльності спрямовані на розвиток особистості, задоволення інтересів і запитів дітей, урахування індивідуальних потреб учнів, здійснюються у вільний від основного навчання час. Обидва види діяльності включають різноманітні освітні, виховні, культурні, спортивні та творчі заходи, а основний фокус спрямовується на формуванні цінностей, моральних орієнтирів, соціальних навичок та стимулюванні творчості.

Саме тому у дисертації трактуємо позашкільну та позаурочну роботу як дві складові єдиного підходу до забезпечення цілісного розвитку особистості старшокласників. Позашкільна робота доповнює позаурочну, надаючи ширші можливості для розвитку талантів і задоволення індивідуальних запитів, тоді як позаурочна робота, організована школою, забезпечує більш безпосередній зв'язок із навчальним процесом. Разом вони створюють спільний простір для розвитку, виховання та освіти дитини.

Аналіз програм ВПВ старшокласників понад 40 закладів дав можливість стверджувати, що в навчальних планах виховної роботи не актуалізовано ВПВ як окремого напрямку виховання. Проте в змісті підготовки школярів знаходимо різноманітні аспекти, в основі яких формування національної свідомості, громадянської відповідальності молоді та готовності їх до захисту країни (див. Дод. Г).

У досліджуваному періоді до висвітлення питань ВПВ підходили неоднозначно. З одного боку, на часі стояло питання захисту держави, пошуку змісту ВПВ. З іншого, проходив процес нівелювання пріоритетів даного

напрямку в межах всієї держави. У документах, що стосувалися даного напрямку, був відсутній критичний підхід до висвітлення проблеми. Тому загалом ми в науковій літературі знайшли висвітлення проблеми з позитивної сторони: розвиток ВПВ як частина позитивного іміджу держави, кількісне зростання учасників позакласної і позашкільної виховної роботи у даному напрямку без аналізу якісного стану готовності старшокласників до ВПВ.

Загалом зміст ВПВ упродовж усього досліджуваного періоду окреслював формування національної свідомості, національної ідеї та цінностей. Проаналізуємо це детальніше.

Національна свідомість у контексті ВПВ у досліджуваний період передбачала, по-перше, формування національних і загальнолюдських цінностей відданості державі; по-друге, формування цінностей, які передбачали специфіку навчання (старша школа, військовий лицей тощо). Ключовим чинником, що впливав на рівень свідомості, самосвідомості та активної соціальної позиції старшокласників, стала національна ідея. Від її розуміння залежала національна безпека, зокрема військова, а також рівень «свідомості, самосвідомості та позитивно спрямованої соціальної активності» [164, с. 75].

Щодо національних цінностей у досліджуваний період можна виділити низку ключових, що впливали на зміст ВПВ:

– морально-етичні цінності (віра в майбутнє, прагнення до справедливості, взаємоповага, почуття власної гідності та відповідальності).

Вони формували основу для розвитку особистості в контексті ВПВ;

– громадянські цінності: охоплювали віру в Батьківщину, готовність до її захисту, усвідомлення громадянського обов'язку та дисциплінованість. Ці елементи стали ключовими для формування активної громадянської позиції старшокласника;

– військово-професійні цінності фокусувались на розумінні та виконанні військового обов'язку, збереженні та примноженні військових традицій, а також на розвитку творчого підходу до військової справи;

- світоглядні цінності передбачали національну ідею, ідеали та цінності, які формують загальне бачення розвитку держави та суспільства;

- інтелектуальні цінності акцентували на розвитку аналітичних здібностей, критичного мислення та здатності адаптуватися до різних ситуацій.

Ця багатовимірна структура ціннісних орієнтацій відображала комплексний підхід до ВПВ, спрямований на формування всебічно розвиненої особистості, здатної ефективно діяти в інтересах національної безпеки та розвитку держави [164, с. 75–76].

Проаналізуємо еволюцію змісту ВПВ поетапно. На першому, умовно визначеному етапі (2002–2014 рр.) науковці не змогли прийти до єдиної думки щодо мети ВПВ старшокласників. На переконання великої когорти вчених, мета ВПВ старшокласників передбачала формування готовності учнів до захисту держави. При цьому під захистом розумівся військовий захист, захист з допомогою зброї.

Серед основних завдань ВПВ молоді декларувались: «формування почуття патріотизму, любові до свого народу, його історії, культурних та історичних цінностей; виховання громадянських почуттів і свідомості, поваги до Конституції і законів України, соціальної активності та відповідальності за доручені державні та громадські справи; формування здібностей до аналізу зовнішньої та внутрішньополітичної обстановки, вміння на цій основі самостійно адекватно оцінювати події, що відбуваються у державі і світі, свою роль та місце в цих подіях, а також у підтриманні належної обороноздатності країни; створення нормативно-правової бази та комплексу заходів щодо виховання патріотичних почуттів і свідомості громадян України; формування прагнення до оволодіння військовими знаннями, відповідного рівня фізичної підготовки та витривалості; підвищення престижу військової служби, військова професійна орієнтація молоді, формування і розвиток мотивації, спрямованої на підготовку до захисту Української держави і служби у ЗСУ та інших військових формуваннях, здійснення конкурсного відбору кандидатів для вступу у вищі

військові навчальні заклади і проходження військової служби за контрактом; створення системи ВПВ» [132].

Пріоритетом ВПВ старшокласників стало формування оборонної свідомості, підвищення значущості та ролі військової служби в лавах ЗСУ, компетентнісного підходу до мотивації та навичок обороноздатності України.

Щодо військових ліцеїв, як і в системі ЗСО, упродовж першого і частково другого етапу ВПВ спрямовувалось на забезпечення морально-психологічної готовності до захисту суверенітету і територіальної цілісності України, формування активної громадянської позиції, військово-професійних, морально-психологічних і фізичних якостей захисника Батьківщини [264], [265].

Зміст ВПВ у військових ліцеях передбачав: оволодіння знаннями з питань ВПВ; розвиток почуттів та емоцій, стійкості психічних процесів, переконань, здатностей до збереження відповідальності і військового порядку в умовах ліцею. Завданням ВПВ молоді в умовах військового ліцею було формування свідомості та військово-патріотичного світогляду молоді.

Рис. 2.3 Напрями ВПВ старшокласників

Джерело: [132].

ВПВ старшокласників на початку визначеного етапу було недостатньо самостійним напрямком, методологічною основою якого ставали концептуальні засади розвитку патріотичних якостей у старшокласників, на цій основі базувалося формування патріотів та громадян своєї держави [120].

Як видно з рис. 2.3, основними складовими змісту ВПВ молоді визначено такі напрями:

«державний – базується на забезпеченні державою системи ВПВ;

соціальний – ґрунтується на вивченні норм моралі, їх дотриманні, орієнтований на усвідомлення пріоритету загальнолюдських цінностей та інтересів, виховання шанобливого ставлення до культури, історії, мови, звичаїв і традицій Українського народу;

військовий – передбачає вивчення військової історії України, переможних битв українського війська, основних зразків техніки і озброєння ЗСУ, набуття початкових навичок користування ними, підвищення фізичної загартованості в інтересах підготовки до захисту Вітчизни;

психолого-педагогічний – ґрунтується на вивченні психологічних особливостей молоді, їх урахуванні у процесі підготовки юнаків до військової служби, проведенні методичної роботи з узагальнення та поширення передового досвіду ВПВ, вдосконаленні форм і напрямів цієї діяльності;

правовий – передбачає формування глибоких правових знань, прищеплення високої правової культури» [132].

Ще одним пріоритетом ВПВ став розвиток громадянської відповідальності та активності, що стало важливим для демократизації суспільств [12, с. 140]. Як зазначено в нормативно-правових документах, «ВПВ молоді спрямовувалось на забезпечення високого рівня морально-психологічної готовності суб'єктів навчання до захисту суверенітету і територіальної цілісності України, формування активної громадянської позиції, військово-професійних, морально-психологічних і фізичних якостей захисника Батьківщини» [266].

Щодо ВПВ старшокласників в урочній діяльності, то в досліджуваний період воно було актуальним. ВПВ здійснювалось на уроках «Захисту Вітчизни» (2002), історії України, української мови та літератури тощо. Уже у 2016 р. науковці наголошували, що у старшокласників недостатньо сформовані якості захисника Вітчизни, вони не закріплюються у виховній роботі, а інколи й стають непотрібними. Найбільш важливим стало формування військово-прикладних та морально-вольових якостей, стійких патріотичних переконань, необхідності підготовки до військової служби. Заважає прийняттю рішень проблема юнацького віку, яка загострюється в старшокласників. У такому разі гальмуються «прикладні та морально-вольові якості, не виробляються стійкі патріотичні переконання в необхідності готувати себе під час навчання в загальноосвітній школі до складних сучасних умов військової служби в армії та інших військових формуваннях» [97, с. 112].

На умовно виділеному нами етапі серед основних ідей, які впливали на ВПВ старшокласників, визначено:

- значний вплив освітніх систем (людина стає людиною тою мірою, в якій вона сприйняла виховання);
- ідею самоактуалізації особистості шляхом виховання;
- ідею колективного виховання;
- ідею індивідуального (персонального) виховання;
- ідею громадянської освіти;
- ідею релігійної освіти;
- ідею пріоритетності якоїсь сфери людської особистості (інтелектуального, фізичного розвитку, орієнтація на працю чи служіння) [275].

Принципи ВПВ старшокласників на першому етапі, так як і надалі, подані на рис. 2.4. Проаналізуємо їх детальніше.

1) Принцип гуманізації ВПВ. Важливим аспектом цього принципу є створення умов для розуміння суспільної значущості особистості, підготовки до захисту Батьківщини. «Разом з тим цей принцип не заперечує формування у

старших підлітків та юнаків усвідомленої ненависті до всіх тих, хто посягає на людське життя, гідність, мир та свободу свого та інших народів» [329, с. 105].

Особистісний розвиток старшокласника накладає вимоги щодо різноманітних підходів до військово-патріотичних за змістом доручень, які даються тому чи іншому учню.

Рис.2.4. Принципи ВПВ старшокласників

2) Принцип національної спрямованості та врахування соціально-історичного досвіду України з ВПВ молоді має на меті формування старшокласника-патріота, в основі якого особистість, вихована на національних ідеях, розвитку патріотичної свідомості.

3) Принцип узгодження форм, методів і засобів ВПВ з індивідуальними особливостями учнів. Даний принцип мав на меті обґрунтування засобів, форм і методів ВПВ старшокласників; вивчення готовності особистості до військово-патріотичної діяльності.

4) Принцип єдності ВПВ та військового навчання майбутнього воїна. Взаємообумовленість і єдність у процесі ВПВ формує у старшокласників готовність до майбутньої служби в ЗСУ.

5) Принцип неперервності, наступності, узгодженості та спадкоємності ВПВ. Цей принцип співставляє особистісний розвиток та сенситивність кожного періоду, врахування психолого-педагогічних особливостей кожного.

6) Принцип удосконалення зовнішньої діяльності індивіда як основи розвитку його готовності до військово-патріотичної діяльності.

7) Принцип розгляду готовності до ВПД як складної властивості, системного психологічного утворення особистості, як результату її ВПВ [329, с. 105–107].

Зміст предмету «Захист Вітчизни» розроблено В. Ягуповим на початку ХХІ ст. Як приклад, система ВПВ старшокласників у середній школі №34 м. Миколаєва чи не на кожному уроці передбачала роботу з ВПВ молоді. Наприклад, на уроках історії старшокласники вивчали політичні та соціально-економічні зміни в Європі та Україні, на уроках математичного циклу розвивали вольові якості особистості, інтелектуальні навички тощо [329, с. 111].

На початку першого умовно виділеного етапу посилювалась військово-професійна орієнтація. Зокрема, поширеними були військово-професійні консультації з боку класних керівників щодо вибору військової професії, залучення фахівців (психологів, психофізіологів), що володіють військовими знаннями [211].

Серед основних аспектів змісту ВПВ на даному етапі розглянуто питання концептуальних засад, які визнавали вплив сучасних досягнень освіти, суспільства і держави на зміст ВПВ. Крім того, ці матеріали містять

мотиваційні елементи, які покликані формувати в учнів уявлення про престижність ВПД, важливість підтримання міцного здоров'я та фізичної форми, а також розвивати здібності до навчання та творчі здібності. Функціональні компоненти компетентностей охоплюють всебічне розуміння правил, що регулюють ВПВ, а також ґрунтовне розуміння історичних передумов виникнення козацької спільноти [13]; [303].

Важливо визнати, що на першому умовно визначеному етапі еволюція змісту ВПВ старшокласників полягала в тому, що воно залишалось складовим елементом громадянського суспільства та побудови національної ідентичності. Тому імператив ВПВ нагальним завданням ставив зміну освітніх систем і підходів до ВПВ на початку 2014 р. Його розвиток відбувся під впливом політичних, суспільних, технологічних та інших трансформаційних чинників.

Важливим елементом ВПВ старшокласників ставав військово-професійний добір, який здійснювався через профдіагностику, професійну адаптацію тощо. Водночас, значна увага ВПВ приділялася під час пошукової діяльності, яка була добровільною і слугувала ефективним засобом активного дозвілля учнівської молоді. Ця діяльність ґрунтувалася на програмі ЗСО з урахуванням його матеріально-технічної та спортивної бази, а також положень про організовані екскурсії до місць, що мають історичне значення.

Щодо другого умовно визначеного нами етапу (2015–2022), то ВПВ старшокласників виступало важливим елементом освіти, орієнтованим на виховання свідомих громадян нашої країни, здатних нести відповідальність, бути готовими до оборони своєї Батьківщини та сприяти її розвитку [120]. Метою ВПВ у ЗЗСО було «довести до старшокласників розуміння величі, духовної краси, героїзму, шляхетності, відданості високим ідеалам і на цій основі утвердити почуття самоповаги та великої відповідальності за все, що вона робить зараз і що вона має зробити в майбутньому» [20, с. 19]. Бо патріотизм – це насамперед відповідальність, обов'язок, той найвищий ступінь у духовному житті людини, на якій вона віддає себе служінню Батьківщині.

Патріотизм – це найважливіший ресурс зростання соціальної енергії, спрямованої на відродження країни [20, с. 19].

Важливим завданням ВПВ і надалі залишалось формування патріотичної свідомості, вміння діяти без емоцій, вироблення практичних навичок підготовки до військової служби [97].

Серед основних завдань ВПВ старшокласників на другому умовно виділеному етапі стало:

- формування почуття патріотизму та любові до України, її історії та культури;
- виховання громадянської свідомості, поваги до Конституції та законів України;
- розвиток здатності аналізувати внутрішньо- та зовнішньополітичну ситуацію, формування критичного мислення;
- підготовка молоді до захисту держави, зокрема через виховання готовності до активної участі у відбудові та розвитку країни;
- формування національної самосвідомості та активної громадянської позиції;
- розвиток здатності протистояти інформаційним загрозам та пропаганді [232]; [233]; [244]; [247]; [262]; [263].

Як показало дослідження, на цьому організаційна складова ВПВ передбачала цілеспрямовану діяльність з формування патріотичної свідомості та самосвідомості, готовності до виконання військового обов'язку; формування загальнолюдських і національних ідеалів та цінностей [164]; [165]. Згідно з Національною доповіддю про стан і перспективи розвитку освіти в Україні (2021), ВПВ у системі освіти вимагало особливої уваги. Ключовими напрямками стали:

1. Розробка ефективних науково-методичних підходів до ВПВ.
2. Оновлення загальнодержавної системи ВПВ в освіті.
3. Впровадження інноваційних особистісно-орієнтованих методик.

4. Забезпечення науково-методичної підтримки, особливо у сфері позашкільної освіти, та діяльності дитячих і молодіжних громадських організацій.

Кінцевою метою цих зусиль стало виховання громадянина-патріота, готового до активної участі в житті суспільства та захисті своєї країни.

Загалом проблема змісту і завдань ВПВ на визначеному етапі потребувала доопрацювання і цілісної роботи з ВПВ старшокласників.

Починаючи з 2014 р. ВПВ старшокласників реалізовувалось у загальноосвітніх закладах, військових, спортивних ліцеях, професійно-технічних училищах тощо. Особливим аспектом стало те, що ВПВ старшокласників відбувалось як на спеціалізованому рівні, так і в рамках загальної освітньої підготовки.

Серед основних напрямів ВПВ досліджуваного етапу визначено такі:

- методологічну підготовку, взаємозв'язок ВПД на уроках і в позаурочний час з вивченням програмного матеріалу;
- інтеграцію оборонних питань у навчальний процес;
- позакласну роботу з ВПВ, яка охоплювала різноманітні форми діяльності, включаючи гурткову роботу;
- залучення дітей до пошукової роботи, догляду за пам'ятниками, участі у військово-спортивних заходах, зустрічей з ветеранами;
- створення військово-прикладних гуртків і секцій на базі позашкільних освітніх закладів;
- співпраця з різними організаціями для ефективного виховання молоді.

Оскільки основою ВПВ старшокласників була ВПД, то вона мала безпосередній вплив «на формування індивідуальних якостей молоді, патріотичних почуттів та переконань, вела до виникнення нових потреб, певних поглядів щодо майбутньої військової служби в складних сучасних умовах, вносила суттєві корективи до перспективної мети» [97, с. 89].

На даному етапі на першому плані ВПВ старшокласників стало формування оборонної свідомості молоді, яке здійснювалось через:

- формування ціннісних орієнтирів старшокласників (національних і патріотичних) та готовність до захисту Батьківщини;
- цінність рідної мови та підхід до національної культури як важливої складової у формуванні української нації;
- оновлення освітніх програм та державних стандартів;
- опанування новітніх основ цифрових технологій та медіа для уміння володіти інформацією;
- впровадження навчальних курсів, лекцій та семінарів у рамках формальної, неформальної та інформальної освіти з дисциплін «Основи цивільної оборони» та «Професійно-прикладна фізична підготовка», з метою готовності до правильної поведінки в умовах військового стану, бойових дій або надзвичайних ситуацій [231].

У системі ВПВ старшокласників важливе місце мали військові ліцеї, які працювали за освітніми навчальними програмами, у тому числі і з ВПВ. Ці освітні заклади практично готували молодь до вступу у військові ЗВО. Оскільки метою даних ліцеїв є військова підготовка, то і система ВПВ тут дещо інша, і в контексті предмета дослідження вона не матиме детального аналізу.

За даними С. Мотики, у 2018 р. в Україні працювало «понад 20 ліцеїв з посиленою військово-фізичною підготовкою, дві кадетські школи та одна гімназія з п'ятьма кадетськими класами» [164, с. 67]. ВПВ у військових ліцеях набувало неабиякого поширення з початку незалежності, і в цих закладах проводилось чимало заходів військово-патріотичного спрямування.

У щорічній доповіді Президента України Верховній Раді України про становище молоді в Україні зазначається, що «ВПВ молоді здійснюється не тільки в військових колективах, а й на рівні всього українського суспільства» [173, с. 134-135].

Важливі завдання щодо організації та проведення військово-патріотичних заходів покладались на органи державної влади та місцевого самоврядування; шкільні та дошкільні заклади, заклади культури та мистецтва тощо; музеї і місця бойової слави тощо; громадські організації військово-патріотичного

спрямування: Товариство сприяння обороні України, ради (спілки) ветеранів війни та бойових дій, військово-технічні гуртки та об'єднання, військово-історичні клуби тощо [213].

Основою реалізації ВПВ старшокласників стала Концепція вивчення навчального предмета «Захист України» в ЗЗСО (2019) та навчальні програми (стандарт (2019) і профільний рівень (2020)).

На основі вивчення джерельної бази проаналізовано позицію старшокласників щодо участі у ВПВ на другому виділеному нами етапі (див. табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Основі типи позицій старшокласників у ВПВ

Позиція	Характерні ознаки	Особливості	вднання педагогічного колективу
Активна позитивна позиція	Активна участь у ВПД, стабільність поведінки, висока активність у позакласних військово-патріотичних заходах.	Здатність до самостійного вибору ВПД, вимог держави перед військовою підготовкою.	Підтримка старшокласників як головних помічників вчителів предмету «Захист Вітчизни», керівників гуртків, учасників масових військово-патріотичних заходів під час позакласної роботи.
Пасивна позитивна позиція	Позитивна спрямованість військово-патріотичної підготовки, стабільність поведінки, відсутність активності в позакласній роботі.	Постійне заняття ВПД, дотримання суспільних вимог перед військовою службою, лише за умов необхідності.	Стимулювання громадської активності старшокласників, зміцнення їхньої позитивної позиції під час позакласної військово-патріотичної роботи.
Нестійка позиція	Позитивна спрямованість ВПД, однак нестабільна поведінка учнів допризовного віку.	Не виявляють ознак активності в позакласній ВПД, їх позиція є нестійкою та ситуативною, що залежить від випадкових обставин та піддається негативним впливам.	Підтримка старшокласників як об'єктів та суб'єктів ВПВ з боку педагогічного колективу школи та громадських оборонно-спортивних організацій.
Негативна позиція	Негативна спрямованість позакласної діяльності учнів допризовного віку.	Негативна оцінка рівня ВПВ порушення вимог держави щодо підготовки молоді до військової служби, асоціальні мотиви та вчинки.	Перевиховання та усунення негативної позиції допризовників щодо ВПВ та підготовки до військової служби.

Джерело: [97].

Як видно з таблиці, на кожному з етапів ВПВ молоді передбачались завдання для педагогічних колективів. Важливим стало здійснення ВПВ на уроках «Захисту Вітчизни» [10]; [11]; [37]; [57]; [108]; [158]; [185]; [192]; [203]; [299]; [328]. Проаналізуємо їх детальніше.

Упродовж 2014 року Міністерство оборони спільно з МОН здійснювало доукомплектування навчальних кабінетів предмета «Захист Вітчизни» навчальною зброєю та іншими необхідними засобами. Ставилось питання про посилений зв'язок між навчальними закладами та військовими комісаріатами з метою відбору кваліфікованих педагогічних кадрів для викладання цього предмета, проведення профорієнтаційної роботи серед молоді та її підготовки до оборони держави. Також було ініційовано проведення уроків з предмета «Захист Вітчизни» для учнів та студентів у Національному військово-історичному музеї України. Крім того, спільно з іншими зацікавленими державними органами розпочато роботу над створенням Всеукраїнської військово-патріотичної спортивної гри «Захисник України» [173].

Щодо предмета «Захист Вітчизни», «Захист України» (2020) як МОН, так і Міністерство оборони, починаючи з 2014 року, працювало над розробкою нових документів щодо урахування досвіду проведення військових дій, проведення занять з військової підготовки та занять з освітніх компонентів із захисту України [55], [159].

НАПН були розроблені методичні матеріали для формування готовності старшокласників до захисту Вітчизни в різних типах закладів освіти. Серед них навчальні посібники «Методика формування у старшокласників готовності до захисту Вітчизни в різних типах закладів освіти» [186], «Методичний інструментарій формування у старшокласників готовності до захисту Вітчизни» [326], методичні рекомендації «Військово-патріотичне виховання допризовників» [99], «Форми і методи формування в учнів готовності до захисту Вітчизни» [101].

Аналіз розвитку стратегій ВПВ старшокласників в Україні в період з 2015 до 2022 рр. засвідчив суттєвий вплив політичних і соціальних трансформацій на

зміст і методику навчання. Державні інституції, неурядові організації (НУО), освітяни та учні зробили значний внесок у формування та розвиток військово-патріотичних цінностей. Адаптація освіти до сучасних умов проявляється у зміні навчальних програм і підручників, а також у більш активному залученні учнівської молоді до військово-патріотичної діяльності.

З ухваленням «Концепції розвитку сектору безпеки й оборони України» (2016) розпочато реалізацію програм військової підготовки та цивільного захисту в ЗЗСО та професійної (професійно-технічної) освіти. Особливої ваги тут мав предмет «Захист Вітчизни» [333]. Крім того, в рамках Всеукраїнського конкурсу «Вчитель року – 2016» вперше відбулося змагання серед педагогів, які викладають цей навчальний предмет.

Еволюція підходів до ВПВ старшокласників в Україні в період з 2015 по 2022 роки демонструє динамічний характер, на який впливають різні фактори, такі як політичний ландшафт, суспільна активність, постановка національних цілей і завдань. З метою вдосконалення організаційно-педагогічних аспектів ВПВ в ЗСО проводились заходи, спрямовані на підвищення рівня військово-патріотичної підготовки учнівської молоді. Ці численні підходи в сукупності сприяли підвищенню рівня цієї підготовки та ВПВ молоді, а також гарантували ефективне просування ВПВ в системі шкільної освіти. У сфері ВПВ спостерігаються протиріччя. Першочерговим було підвищення рівня стану фізичного здоров'я та військово-патріотичної підготовленості учнів, що має відповідати сучасним вимогам теорії та методики виховання. Така відповідність мала вирішальне значення для виховання всебічно розвиненої особистості з високими патріотичними, моральними та фізичними якостями [303]; [304].

Протиріччя стосуються відповідності між суспільними потребами у створенні та розвитку ВПВ громадян та адекватністю навчально-методичної інфраструктури, що забезпечує цю діяльність. Крім того, зростає потреба в підвищенні рівня професійної підготовки майбутніх викладачів предмета «Захист Вітчизни» та їхньої загальної готовності до професійної діяльності в

загальноосвітніх навчальних закладах. Також існує потреба в оптимізації ефективності системи ВПВ. Предмети, що вивчалися в цьому контексті, включали бойові мистецтва, фізичну культуру, туризм, а також виховання моральних, волевих і фізичних якостей, рухових навичок і військової майстерності [342]. Принципи ВПВ формувалися законодавством, державними стандартами, концепціями та програмами, якими керуються навчальні заклади, органи влади, місцевого самоврядування та громадські організації [105]. Військово-професійний добір здійснювався через профдіагностику, професійну адаптацію тощо.

Водночас значна увага ВПВ приділялася під час пошукової діяльності, яка була добровільною і слугувала ефективним засобом активного дозвілля учнівської молоді. Ця діяльність ґрунтувалася на програмі загальноосвітнього навчального закладу з урахуванням його матеріально-технічної та спортивної бази, а також положень про організовані екскурсії до місць, що мають історичне значення, пов'язані з військовими досягненнями українського народу. Важливе значення мало активне залучення старшокласників до організації виховної роботи, зокрема у складі колективів фізичної культури, таких як секції хортингу, фізкультурно-оздоровчі клуби, туристичні групи [179]. Керівництво навчального закладу разом з викладачами предмета «Захист Вітчизни», вчителями фізичної культури, керівниками туристичних секцій, організаторами військово-спортивних ігор та іншими педагогами здійснює керівництво та контроль за діяльністю цих колективів. Педагогічне керівництво ВПВ має носити консультативно-рекомендаційний характер, спрямований на активізацію творчої участі учнів у плануванні та проведенні різноманітних заходів з цього напрямку в старших класах. Особливу увагу зверталось на військові ліцеї та ліцеї з посиленою військово-фізичною підготовкою, військово-патріотичних шкіл та підготовчих курсів при військових навчальних закладах.

Від правильного розуміння сутності та змісту ВПВ залежали ефективність відповідної роботи [96]. Це важливо для подолання труднощів, з

якими стикалась система освіти при викладанні предмета «Захист Вітчизни» у формуванні позитивного ставлення старшокласників до військової служби, виховання високих патріотичних якостей та реалізації індивідуального підходу до виховання допризовної молоді під час навчання та позакласної діяльності.

Отже, еволюція змісту ВПВ старшокласників у визначеному етапі полягала:

- у зміні акцентів на формуванні готовності до захисту України, підвищенні уваги до практичної підготовки учнів до можливої військової служби, інтеграції досвіду АТО/ООС у навчальні програми;
- розширенні змісту предмета «Захист Вітчизни» («Захист України»), зокрема вивченні аспектів тактичної медицини, аеророзвідки, використання дронів, протимінної підготовки, орієнтування на місцевості;
- включенні тем, пов'язаних з Революцією Гідності та героїзмом її учасників, в навчальні предмети.

На третьому етапі (2022–2024) ВПВ старшокласників потребувало системного осмислення і цілісного підходу. На початку 2022 р., у зв'язку із агресією росії, дещо змінилася і мета виховання: «виховання в дітей та молоді почуття безкорисливої любові до українського народу, держави, формування оборонної свідомості, готовності до національного спротиву, мотивування до набуття необхідних компетентностей у сфері безпеки й оборони шляхом цілеспрямованої діяльності закладів освіти, громадських об'єднань, сім'ї, органів державної влади й місцевого самоврядування та силових структур» [17, с. 3]. Мета ВПВ передбачала формування в молоді національної гідності і високої патріотичної свідомості, готовності виконувати громадянські та конституційні обов'язки щодо захисту України [120, с. 38].

Важливим стало врахування національної ідентичності, яка пов'язана із національною свідомістю, та охоплює історичну пам'ять, культурні традиції, мову, релігію та географічне розташування народу. Саме ці елементи формують унікальний образ нації та визначають її місце у світі [228].

Основні завдання ВПВ молоді на даному етапі визначені у Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової соціальної програми НПВ на період до 2025 року та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України»: «формування оборонної свідомості та готовність до захисту України, престиж військової та спеціальної державної служби, розвиток військово-прикладного і службово-прикладного спорту, військової науково-технічної творчості та інновацій, подальша державна політика у сфері євроатлантичної інтеграції, збереження в основі українські національні цінності, збільшення чисельності молоді, готових до виконання обов'язку із захисту незалежності та територіальної цілісності України, та набуття ними основних компетенцій із початкової військової підготовки, активного залучення громадян (зокрема молоді) до громадського сприяння безпеці та обороні України та набуття необхідних компетентностей у сфері безпеки і оборони; вшанування героїв, які полягли в боротьбі за захист незалежності; шанобливе ставлення до них; сприяння створенню та реалізації нової системи ВПВ та громадського сприяння безпеці та обороні України» [227].

Наукове вивчення проблеми значною мірою здійснювалося військовими спеціалістами, педагогами та психологами, що вказує на потребу в історико-педагогічному аналізі історичних надбань. На перший план у ВПВ старшокласників у зв'язку з військовою агресією ставились питання сприяння розвитку в учнів ключових компетентностей. Ці компетентності охоплювали «здатність ефективно співпрацювати під час військово-спортивних ігор, брати участь у туристичних екскурсіях до місць, що мають військово-історичне значення для українського народу, розв'язувати особисті проблеми, сприяти взаєморозумінню та взаємодопомозі, демонструвати соціальну активність, розвивати фізичні якості, набувати фундаментальних знань про ведення здорового способу життя» [123, с. 263]. На цьому етапі великий вплив на ВПВ молоді мали різноманітні організації.

Державний комітет України у справах ветеранів проводив чималу громадську роботу у сфері ПВ молоді. До найбільш поширених напрямів ВПВ

старшокласників, поряд із визначеними раніше, ставала популяризація військової служби; залучення старшокласників до сприяння оборони України; розвиток військово-прикладного спорту тощо.

Варто зауважити, що на ВПВ старшокласників мали вплив рівень професійної підготовки вчителів, вихователів та викладачів предмета «Захист Вітчизни», згодом «Захист України», керівників гуртків з військової підготовки, середовища (як внутрішнього, так і зовнішнього), природних якостей особистості старшокласника.

Вказані фактори по-різному впливали на формування патріотичних якостей, а також на становлення і розвиток особистості допризовника загалом. Окрім того, на рівень ВПВ старшокласників мали безпосередній вплив взаємовідносини в учнівському середовищі, організація та проведення військово-патріотичної діяльності в загальноосвітньому закладі, а також умови в місці проживання тощо. На нашу думку, твердження про те, що ВПВ повинно формувати в школярів готовність зі зброєю в руках захищати Батьківщину, занадто категоричне, а завдання, яке ставиться при цьому перед ЗЗСО завідома нездійсненне.

Особлива увага почала відводитись навчальному предмету «Захист України». Даний предмет став обов'язковим для вивчення у ЗЗСО в 10–11 класах. Як показав аналіз програми «Захист України», у порівнянні з програмою «Захист Вітчизни», по-перше, відбулися зміни, які відповідають сучасним тенденціям ВПВ молоді; по-друге, програма надає вчителям можливості для планування уроків і розподілу навчального часу. Мета навчального предмета ставала значно ширшою і враховувала потребу не тільки знань, а й компетентнісного підходу до ВПВ молоді.

Аналіз діяльності ЗЗСО та позашкільних організацій підводить до висновку про необхідність узгодженої та взаємозв'язаної роботи в усіх напрямках ВПВ молоді. На цьому етапі ВПВ старшокласників передбачало потребу у високому рівні як фізичної, так і психологічної підготовки і забезпечувалось через: загальну фізичну підготовку з «Фізичної культури»

спеціальну підготовку за програмою навчальних предметів «Основи здоров'я», «Захист України», «Основи медичних знань» для учнів 10–11 класів [7].

Аналіз змісту навчального предмета «Захист України», у 2022/2023 та 2023/2024 н.р. показав, що у всіх його розділах інтегровано проблеми питання ВПВ, в основі яких є формування громадянина-патріота та майбутнього захисника України. Важливим аспектом аналізу програми стала інтеграція та міжпредметні зв'язки військової освіти і ЗЗСО. Аналіз навчальних програм (профільний рівень, 10–11 клас, МОН України, 2022), навчальних посібників із «Захисту України» дає підстави стверджувати, що основним недоліком ВПВ в урочній системі шкіл стала практична діяльність. Зокрема, зі 105 годин навантаження на практичні польові заняття відведено лише близько 18 годин, що у порівнянні з європейськими країнами є негативним результатом. Наприклад, у Франції такий курс має близько 300 годин на рік [170, с. 69].

Задля визначення цілісної картини вивчення курсу нами проведено порівняльний аналіз навчальних програм «Захист Вітчизни» (див. Дод. Д) (2003), «Захист України» (2022; 2023). Плани-конспекти уроків з навчального предмета «Захист України» загальнодоступні у Всесвітній мережі, наприклад, на сайті «Шкільне життя».

Зауважимо, що до 2022 року навчальна програма курсу «Захист України» складалась з двох тематичних планів, які розраховані на 10 і 11 класи, та навчально-польових зборів/занять (тематичний план №1) і навчально-тренувальних занять (тематичний план №2). У кожному періоді предмет вивчався за тематичними планами №1 і №2 окремо. При цьому в обох випадках предмет називався «Захист України» з уточненням «Основи медичних знань» для Тематичного плану №2» [90].

Порівняльний аналіз змісту навчальних програм «Захист Вітчизни» та «Захист України» для 10-11 класів свідчить про те, що профільний рівень викладання навчального предмета, зокрема у військових ліцях, спеціалізованих школах тощо, передбачав поглиблене вивчення питань військової підготовки молоді (див. Дод. Д). На вступних уроках з усіх

навчальних дисциплін подавалися матеріали щодо сутності поняття «ВПВ» та захисту Вітчизни як важливого обов'язку кожного громадянина. У першому розділі програми предмета «Захист України» особлива увага приділялася питанням національної безпеки та національних інтересів України. На профільному рівні акцент робився на історії українських військових формувань і участі українців у військових подіях XX та XXI століть. Детально вивчалася історія України до періоду козаччини.

Що стосується третього та четвертого розділів, то в програмі профільного рівня детально аналізувалися військові статuti, військова дисципліна, заохочення та стягнення, а також стройова підготовка. Для порівняння, на вогневу підготовку в програмі «Захисту Вітчизни» було відведено 19 годин, тоді як на профільному рівні «Захисту України» відводилося 60 годин. Вважаємо, що при розподілі загальної кількості часу 19 год. є достатнім лише для вивчення азів володіння зброєю. Дещо більша кількість годин (29) передбачалась на вивчення тактичної підготовки. У розділі «Прикладна фізична підготовка» предмета «Захист України» окрім силових вправ планувалось детальне вивчення національних бойових мистецтв (хортинг, бойовий гопак, спас тощо). Наступні розділи передбачали основи цивільного захисту та домедичну підготовку. Тут важливими аспектами ВПВ молоді ставали взаємодопомога і взаємодія, здатність до підтримки в різноманітних військових ситуаціях.

Щодо предмета «Захист України», то, у зв'язку з російською агресією, у вступі детально розглядалися питання ВПВ, зокрема підготовки до захисту України. У першому розділі наголошувалося на колективній системі безпеки та національних інтересах України. У другому розділі, порівняно з попереднім курсом, окремий урок було присвячено темам «Історія розвитку українського війська», «Основи гуманітарного права» тощо.

Серед основних компетентностей курсу «Захист України» передбачалось соціальна та громадянська компетентності. У програмі передбачалось 7

розділів, у порівнянні з попередньою збільшувалась кількість годин на вогневу і домедичну підготовку.

У розділі «Основи національної безпеки» детально розглядалися питання національної безпеки та загроз, стратегії і тактики війни. Особлива увага приділялася питанням цифрової безпеки. Актуальним у розділі «Збройні Сили України на захисті України» стало вивчення історії походження українського військового прапора, клятви на вірність Україні, новим стала тема «Основи міжнародного гуманітарного захисту». «Статути збройних сил» вивчалась як одна тема, а не розділ. Чимало уваги у програмі звернено на стройову та прикладну фізичну і тактичну підготовки [56]; [57]; [90].

Щодо «Захисту України» для закладів спеціалізованої освіти військового профілю (військових, військово-морських ліцеїв, ліцеїв з фізичною підготовкою), то основними завданнями передбачено:

- теоретичну, прикладну, фізичну й психологічну підготовку учнівської молоді до захисту України, зокрема «військово-прикладної фізичної підготовки» та інших напрямків програми;

- виховання високих професійно-прикладних моральних і вольових якостей;

- підготовки молоді до служби у ЗСУ, інших військових формуваннях, до вступу в ЗВО сектору безпеки і оборони України; розвитку розумових здібностей, професійно-важливих якостей, формування життєво необхідних компетентностей, любові до військової служби та професії захисника [89, с. 5].

Аналіз планів конспектів занять із «Захисту Вітчизни» та інших переметів дає можливість наголосити на особливості таких уроків, у порівнянні з іншими освітніми компонентами. Зокрема, урок «Захисту Вітчизни» мав статутне військове регулювання та розпочинався з гімну України. Зазначимо, що це сприяло формуванню не лише патріота, а й захисника своєї держави. Підкреслимо, що проведення уроків мало дещо специфічний характер, на відміну від звичайних шкільних предметів. Зазвичай, заняття в усіх ЗЗСО починалось з виконання гімну України. Перші хвилини уроку присвячувались

шикуванню та перевірці готовності учнів до занять. Зазначимо, що взаємовідносини між учасниками навчального процесу також мають статутне регулювання, на зразок організації спілкування між військовослужбовцями ЗСУ або правоохоронних органів.

На основі аналізу навчальної програми «Захист України» на рівні стандарту К. Гузь та Н. Кононець визначають рівні військово-патріотичної підготовки, включаючи ВПВ: високий, середній, низький [64, с. 78].

Важливим для ВПВ старшокласників була фізична підготовка. Як вказує С. Лазоренко, цей навчально-виховний комплекс реалізовувався через «фізичні вправи на спортивних снарядах, вміння долати смугу перешкод, володіти великим арсеналом техніко-тактичних дій самооборони, виховувати у подальшій військовій справі високі моральні та бойові якості (критичне мислення, сміливість, терпіння, стійкість, наполегливість, чистий розум) та гарну фізичну підготовку» [149, с. 23].

Особливої уваги потребує аналіз широкого пласту програм з позашкільної освіти військово-патріотичного напрямку, які використовують в організації гуртків, клубів, всеукраїнських ігор, організацій тощо (наприклад, програма «Юні скаути», «Школа безпеки», «Сокіл-Джура», «Хортинг-Патріот» тощо) [48]; [156]; [167].

Детальний аналіз (див. табл. 2.2.) довів їх вплив на формування ціннісних орієнтацій, громадянської відповідальності та готовності молоді до активної участі в житті суспільства. Зокрема, програми, такі як «Сокіл-Джура» чи «Козацько-лицарський гарт», виховували у молоді національну ідентичність і гордість за історію та культуру України. Адже через інтеграцію історичних подій, традицій та цінностей відбувається розвиток поваги до Батьківщини, її символів та героїв.

Участь у «Школі безпеки» чи «Юних скаутах» сприяла покращенню фізичної форми, витривалості та дисципліни. Використання даних програм у практиці позашкільної освіти формувало у молоді почуття відповідальності, взаємодопомоги та колективізму. Через командні змагання та активність

Таблиця 2.2

Аналіз програм з позашкільної освіти військово-патріотичного напрямку

Назва програми	Мета	Завдання	Особливості	Переваги
Програма «Сокіл-Джура»	Створення умов для виховання підростаючого покоління фізично здоровим, міцним, загартованим, формування почуття патріотизму, свідомого ставлення до питань особистої та громадянської безпеки, засвоєння	Виховання любові до Батьківщини через вивчення історії, культури та традицій українського народу. Розвиток лідерських якостей, командної роботи та громадянської відповідальності. Фізична підготовка, навички орієнтування на місцевість, туризм та проживання. Військова підготовка: основи поведінки зі зброєю, тактика, будівельна підготовка	Програма включає фізичну, військово-спортивну, культурну та історичну підготовку. Організуються змагання, табори, майстер-класи з основ тактичної підготовки, орієнтування на місцевості та першої допомоги. Значний акцент робиться на вихованні через приклад історичних подій і героїчних постатей.	Сприяє комплексному фізичному розвитку. Виховання почуття єдності та відповідальності через командну роботу. Популяризація національних традицій та цінностей. Інтеграція елементів морально-психологічного виховання
Програма «Скаут»	Формування базових компетентностей особистості засобами Скаутської освітньої методики	Виховання любові до Батьківщини через вивчення історії, культури та традицій українського народу Розвиток лідерських якостей, командної роботи та громадянської відповідальності	Побудована на принципах учнівського самоврядування (рої, сотні, курені). Фізична, військово-спортивна, культурна та історична підготовка. Виховання через приклад історичних подій і героїчних постатей.	Сприяння комплексному фізичному розвитку. Виховання почуття єдності та відповідальності через командну роботу. Популяризація національних традицій та цінностей
Програма «Юний скаут»	Всебічний розвиток особистості через скаутські методи виховання	Створення умов для виховання підростаючого покоління фізично здоровим, міцним, загартованим Формування моральних і духовних цінностей Розвиток командної роботи, лідерства та соціальної активності.	Орієнтація на екологічну свідомість і громадську відповідальність. Використання християнської етики як основи виховання Основний акцент на самовихованні, взаємодії в команді, практичних навичках виживання.	Розвиток вміння адаптуватися до складних умов Формування екологічної свідомості. Забезпечення практичних навичок, корисних для життя.
Програма «Школа безпеки	Навчання дітей основам безпеки життєдіяльності та поведінки в екстремальних ситуаціях	Формування знань і навичок із цивільного захисту та першої медичної допомоги. Розвиток вміння діяти в надзвичайних ситуаціях (пожежа, повінь тощо) Ознайомлення з основами військової справи.	Організація навчань з основ рятувальної справи, цивільного захисту та евакуації. Проведення практичних тренінгів та змагань.	Знання та навички для виживання в кризових ситуаціях. Розвиток відповідальності та дисциплінованості. Забезпечення профорієнтації у сферах рятувальної та військової служби.
Юний снайпер»	Формування базових військових компетентностей через стрілецький спорт	Навчання володінню стрілецькою зброєю витримки та дисциплінованості. Ознайомлення з тактико-технічними характеристиками зброї.	Теоретична підготовка по завдаватися з практичними заняттями зі стрільби. Орієнтація на розвиток професійного інтересу до військової служби	Формування патріотичних почуттів. Розвиток фізичної витривалості та моральних якості.

Джерела: [48; 53; 65; 111; 151; 153; 169; 209; 214; 215; 228; 284]

виховувалась повага до інших, здатність працювати в групі та слідкувати спільних цілей.

Діяльність у спортивних організаціях, таких як «Сокіл-Джура», забезпечувала можливість розвитку лідерських якостей і розширення соціальних контактів. У програмах передбачено знайомство з військовими професіями, рятувальною справою та іншими сферами, пов'язаними з безпекою. Навчання основам безпеки життєдіяльності, поведінки в надзвичайних ситуаціях, навичкам самозахисту ускладнення формування життєвих компетенцій, участь у польових таборах та тактичних іграх розвивали вміння діяти у стресових ситуаціях. Розробка цих програм сприяла формуванню патріотичних і громадянських якостей, забезпеченню фізичної та психологічної готовності до складних викликів, підготовці молоді до свідомої участі в суспільному житті та захисту держави.

На основі аналізу джерельної бази та завдань ВПВ старшокласників нами було проведено SWOT-аналіз їх виконання в умовах сьогодення (див. табл. 2.3). Як видно з таблиці, хоча в 2021 р. поставлені конкретні завдання щодо ВПВ, однак вони не повністю реалізуються. Серед причин – російсько-українська війна. Створення системи військово-професійної орієнтації молоді стало передумовою для подальшого розвитку та структуризації ВПВ. Однак, незважаючи на управлінські рішення, проблема забезпечення ефективності цього процесу залишалася актуальною.

У зв'язку з цим проводились інтенсивні пошуки оптимальної моделі системи ВПВ в Україні. Розвиток військових традицій та патріотизму на сучасному етапі сприяв соціальній регуляції, організації правильного навчання та дозвілля, розвитку морально-правових якостей старшокласників, бойових якостей воїнів. Маємо наголосити, що національна ідентичність втілює досвід українського народу, козацький дух та унікальний характер українців [120, с. 39].

Ефективність ВПВ визначалась змістовою стороною, яка формувалась завдяки єдності всіх компонентів, що взаємодіють та доповнюють один одного.

Кожен компонент є ефективним, якщо досягає конкретних результатів відповідно до задалегідь визначених цілей та завдань.

Таблиця 2.3

SWOT-аналіз ВПВ старшокласників

Завдання ВПВ	Позитивні аспекти	Недостатнє охоплення
Формування оборонної свідомості та готовність до захисту України.	Значна частина старшокласників продемонструвала високу патріотичну свідомість та готовність до захисту України, що підтверджено через допомогу ЗСУ та участь у підтримці волонтерів, участі в волонтерських організаціях. Впровадження елементів ВПВ в навчальні програми з курсів. Запровадження предмета «Захист України», який включає основи військової підготовки та ПВ.	Не всі регіони та соціальні групи залучені до цих процесів. У деяких областях рівень патріотичної свідомості та готовності до захисту залишається низьким. Недоліки систематичного спрямування ВПВ в руслі конкретних кроків, які кожен може зробити для зміцнення обороноздатності країни. Нецентралізоване впровадження ефективних програм ВПВ, що призводить до нерівномірного розвитку патріотичної свідомості серед учнів. Відсутність достатніх ресурсів для проведення якісних занять з військової підготовки.
Престиж військової служби.	Військова служба набула високого престижу завдяки героїзму військових та їхній ролі в захисті країни.	Відтік старшокласників за кордон через війну.
Розвиток військово-прикладного і службово-прикладного спорту, військової науково-технічної творчості та інновацій.	Участь в учнівських програмах, проєктах.	Недостатнє фінансування програм з військово-прикладного спорту та науково-технічної творчості. Недостатнє залучення молоді до участі в програмах та проєктах через відсутність інфраструктури та мотиваційних механізмів.
Збільшення чисельності молоді, готової до виконання обов'язку із захисту незалежності та територіальної цілісності України.	Багато молодих людей вступили до лав ЗСУ та добровольчих батальйонів.	Недостатня початкова військова підготовка в старшій школі Відсутність ефективних мотиваційних програм для молоді.
Формування шанобливого ставлення до героїв боротьби Українського народу за незалежність.	Герої минулих та сучасних часів визнаються на державному рівні.	Все ще існують розбіжності в поглядах на історичні постаті та події, що призводить до розколу в суспільстві.
Сприяння створенню та реалізації нової системи ВПВ.	Запроваджено нові програми та ініціативи з ВПВ.	Відсутність цілісної та інтегрованої системи ВПВ. Недостатня координація між різними установами та організаціями, що займаються військово-патріотичним вихованням.

Для досягнення мети ВПВ результативність військово-патріотичних заходів спрямовувалась на розв'язання конкретних завдань, які передбачали отримання визначеної соціальної інформації. Кожен захід має бути спрямований на досягнення мети і вирішення конкретних завдань, які сприяють формуванню необхідних знань, умінь і навичок у майбутніх захисників України.

На основі аналізу джерельної бази нами розроблена схема ВПВ старшокласників у системі освіти України досліджуваного періоду (рис. 2.5).

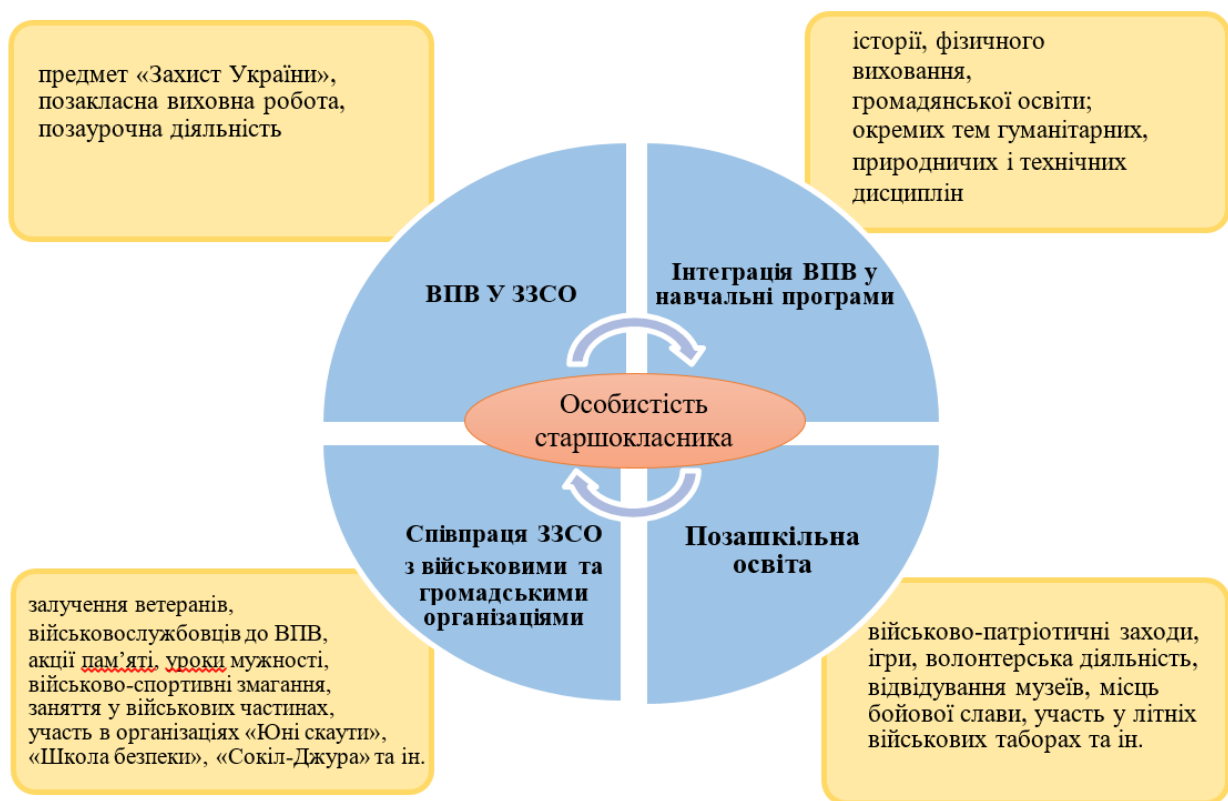

Рис. 2.5 ВПВ старшокласників у системі освіти України

Ефективність ВПВ визначається змістовною стороною, яка формується завдяки єдності всіх компонентів, що взаємодіють та доповнюють один одного. Кожен компонент є ефективним, якщо досягає конкретних результатів відповідно до заздалегідь визначених цілей та завдань. Аналіз досвіду ВПВ старшокласників дозволяє виділити основні напрями та конкретні заходи, враховуючи сучасні вимоги та виклики.

2.3 Операційно-діяльнісний компонент військово-патріотичного виховання старшокласників

Операційно-діяльнісний компонент ВПВ старшокласників зосереджено на формуванні активного підходу до навчання та розвитку. Він базувався на певних принципах, серед яких важливими є: індивідуальний підхід до кожного, підвищення практичної значущості освітнього матеріалу, а також постійна інтеграція знань із різних галузей [123]. Згідно з поглядами І. Зязюна, важливою є активна участь старшокласників у вирішенні проблем та виконання молоддю ролі активних суб'єктів навчання [103, с. 2].

Як відомо, операційно-діяльнісний компонент ВПВ старшокласників відображає процесуальний аспект вивчення як освітніх, так і виховних складових, включаючи урочну, позаурочну та позакласну діяльність.

Починаючи з перших років ХХІ ст. операційно-діяльнісний компонент ВПВ старшокласників в Україні став важливим інструментом формування національної свідомості та патріотизму серед молодого покоління. Він сприяв не лише залученню учнів до вивчення історії та військових справ, а й формував у них практичні навички та цінності, необхідні для активної участі в житті країни та захисту її незалежності [123].

В освітньому процесі ВПВ старшокласників передбачало роботу за певними напрямками:

1) *інформаційно-просвітницький* (передбачав такі методи і форми організації навчання як лекції, семінари, тренінги, консультації, інформаційно-просвітницька робота);

2) *практичний* (участь у змаганнях, конкурсах, тематичних екскурсіях, гуртковій та шефській роботі військових та громадських організацій, волонтерів);

3) *комплексний*, націлений на формування спільної роботи в освітній, позаурочній та позакласній діяльності старшокласників [203].

Аналіз історичного досвіду демонструє, що ВПВ старшокласників на сучасному етапі стає ключовим завданням виховної діяльності особистості.

2.3.1 Методи військово-патріотичного виховання

У сфері ВПВ, як і в інших напрямках, науковці визначають різноманітні підходи до розуміння методів ВПВ. Вони адаптовані до ВПВ старшокласників, наприклад, через технічні гуртки з військовою специфікою, художні проекти на військово-патріотичну тематику, наукові дослідження з історії військової справи. Методи ВПВ розглядатимемо у контексті інтеграції всіх видів діяльності – урочної, позаурочної, позакласної та позашкільної.

У цьому контексті розумітимемо ВПВ не лише як окрему складову освітнього процесу, але й як інтегровану частину загальноосвітньої програми підготовки старшокласників на уроках «Захисту Вітчизни» («Захисту України»), шкільних курсах з історії, літератури, соціальних наук та ін., які можуть бути спрямовані на виховання патріотичних цінностей та розуміння важливості захисту національної безпеки держави тощо.

Для нашого дослідження важливим є аналіз класифікації групи методів ВПВ старшокласників, які стосувалися допризовної підготовки, розроблені М. Зубалієм та ін. До методів допризовної підготовки входили як теоретичні методи навчання, так і методи ВПВ та інтерпретовані відповідно до ВПВ молоді. Авторами виділено методи формування патріотичної свідомості, поглядів та переконань (розповіді, пояснення, бесіди, порівняння, лекції, диспути, приклад переконання тощо). Дана група методів, як стверджують науковці, передбачає, що «активним захисником старшокласник зможе стати не лише за умови цілеспрямованої зовнішньої діяльності (підготовки), а завдяки внутрішній усвідомленій потребі у ВПВ, через високу свідомість та розумову діяльність, яка має бути спрямована на формування в старшокласників патріотичних понять, суджень, оцінок» [97, с. 93].

Наголосимо, що методи ВПВ молоді декларувались у законодавчій базі. Зокрема, у досліджуваній період такими методами ВПВ молоді визначено:

«переконавання – формування впевненості в суспільній корисності діяльності з підготовки до захисту Вітчизни;

стимулювання – реалізується в різноманітних формах заохочення та змагання;

особистий приклад – діяльність вихователя, який має бути взірцем для молоді, може забезпечити педагогічну вимогу, вміє надати доручення і перевірити його виконання;

самопідготовка – процес активного формування і самовдосконалення молодої людини, виховання почуття патріотизму, яке реалізується шляхом самозобов'язання, самостійного навчання та самоконтролю» [97, с. 93–94].

Щодо методів формування особистого досвіду поведінки старшокласників, то найбільш поширеними стали педагогічна вимога, вправи, вправління, привчання, організація виховних ситуацій тощо. Дані методи були важливим аспектом саморозвитку та самовиховання старшокласника. Адже завдяки їм забезпечується, по-перше, різнобічна підготовка старшокласника, пробуджується пізнавальний інтерес, розвиваються патріотичні почуття, усвідомлені потреби. Завдяки таким методам у старшокласників: формувалися вольові зусилля, вироблялись відповідні компетентності [97, с. 93]:

Серед методів стимулювання і мотивації у ВПВ молоді найбільш поширеними в досліджуваній період залишались змагання та заохочення, пошук перспектив. Дана група методів мала на меті підготовку старшокласників до служби у ЗСУ, мотивацію молоді до захисту України в умовах війни.

Щодо методів самовиховання і самопідготовки допризовної молоді до військової служби, то тут на першому плані виступали самозобов'язання, метод самостійних завдань та вправ, самоспостереження і самопереконавання та ін. Дані методи спрямовувались на інтенсивний вияв потреби в самовихованні, самоствердженні особистості, готовності до військової служби [97, с. 94].

Варті аналізу методи ВПВ у військових ліцеях, які були поширені в досліджуваний період:

– «направляючі методи виховного впливу» включають консультаційні бесіди, що передбачають проведення бесід вихователями, а також методи переконання, що ґрунтуються на фактах і наданні інформації про військові події;

– мотивуючі методи виховного впливу – методи моральної стимуляції (моральна винагорода, заохочення тощо);

– метод загальних переживань – передбачає створення морального середовища з виховання військової відданості та патріотизму старшокласників;

– мобілізуючі методи передбачали в умовах ліцею створення позитивного ставлення до ВПВ (метод емоційної атаки);

– корегувальні методи виховного впливу (методи опосередкованого і безпосереднього втручання), що передбачали методи досягнення успіху, бесіди тематичного спрямування;

– соціально-психологічні тренінги (комунікативного, міжособистісного ділового спілкування) [164, с. 145–146].

У ХХІ ст. в Україні серед методів ВПВ старшокласників найбільш поширеними стали методи активного впливу, в основі яких «активна участь юнаків допризовного віку у виховному процесі» [97, с. 92].

Щодо методів, які були поширеними на уроках «Захисту Вітчизни», «Захисту України» визначено:

– вправи й завдання, в основі яких є співпраця та активна участь у навчанні;

– діалогічні завдання, завдання на розв'язання проблем; завдання творчого характеру, в яких проявляється ініціатива та здатність до аргументації;

– завдання на обмін думками й вміння здійснювати ситуацію вибору [27, с. 41].

Проаналізуємо аспекти операційно-діяльнісного компонента ВПВ за виокремленими умовними етапами, на кожному з яких ВПВ залежало від його особливостей, зокрема різноманітних методів, напрямків та організаційних форм виховання, які відповідали загальним принципам ВПД.

На першому визначеному етапі (2002–2014) ВПВ старшокласників зазнало значних змін, спровокованих геополітичними подіями та суспільним контекстом. Е. Бородай зазначає, що «в навчальному середовищі ЗЗСО є усталена спроба імплементації різних видів позакласної роботи до процесу військово-патріотичної підготовки старшокласників шляхом залучення до спортивних ігор та організації туристично-пошукових походів, що передбачає врахування функціонального стану учнів, оскільки даний показник дозволяє визначити допустиму норму тижневого навантаження, «з метою уникнення в школярів накопичення хронічної втоми, яка негативно впливає на загальний стан здоров'я, фізичний розвиток та рухову підготовленість» [27, с. 43–44].

Операційно-діяльнісний аспект ВПВ старшокласників відображав можливості розвитку комунікативно-рефлексивних умінь старшокласників, які передбачали здатність створювати позитивне комунікативне середовище та вміння переконувати володіння стратегіями самовідновлення. Серед найбільш поширених методів ВПВ старшокласників залишались бесіди, інформаційні диспути, вікторини, науково-практичні конференції, тематичні заняття, військово-історичні поїздки і змагання, відвідування військових частин та музеїв бойової слави, зустрічі з ветеранами війни та ЗСУ. Широко застосовувались різноманітні методи у позашкільній діяльності у гуртках, зокрема:

- тематичні бесіди, присвячені Конституції України, законодавству про військовий обов'язок, державній та військовій символіці;
- дискусії («Що означає бути патріотом України», «Будемо гідні слави героїв», «Історія України та ЗСУ» тощо) [195];
- круглі столи на теми патріотизму, героїзму, а також знання історії Батьківщини і ЗСУ;

– аналіз та обговорення вітчизняних кінострічок військової тематики. Під час проведення вікторин, військово-спортивних змагань передбачалось проведення бесід, перегляд фрагментів кінофільмів, розповіді військовослужбовців про будні ЗСУ.

У період з 2010 до 2014 рр. проходило поступове впровадження сучасних методів ВПВ в навчальні програми, що спричинено потребою підготовки старшокласників до роботи в інформаційному просторі. Крім зазначених, на даному етапі поширення набули інтерактивні методи навчання, включаючи військові симулятори та ігрові технології для залучення учнів до вивчення військово-патріотичної тематики. Наприклад, у школах-лицеях м. Львова організовувалися військові симулятори, які дозволяли майбутнім призовникам відчувати себе в ролі військового та приймати стратегічні рішення в умовах симуляції бойових дій.

Лабораторією фізичного розвитку та здорового способу життя Інституту проблем виховання НАПН України проводилось дослідження щодо дотримання педагогічних умов ВПВ. Серед яких визначено: використання методів і прийомів ВПВ, які сприяють формуванню в старшокласників патріотизму, громадянської відповідальності, підготовці до захисту держави; виховання відповідних морально-психологічних якостей та переконань; стимулювання старшокласників до вирішення пізнавальних завдань і самостійного пошуку нових знань; пошук прикладів самовідданого служіння Україні [97].

Щодо другого етапу (2014–2022), то аналіз розвитку операційно-діяльнісного компонента ВПВ старшокласників відображав динаміку змін та акцентів на нових тенденціях у використанні цифрових технологій, проєктів тощо. Найбільш ефективним стало використання різноманітних традиційних методів ВВП на заняттях з допризовної підготовки при ознайомленні з особливостями військової праці та історією української армії.

На основі аналізу мотивації до ВПВ, проведеної В. Шинкаренком [330], нами було визначено найбільш поширені традиційні методи ВПВ у 2002–2022 рр. (див. рис. 2.6).

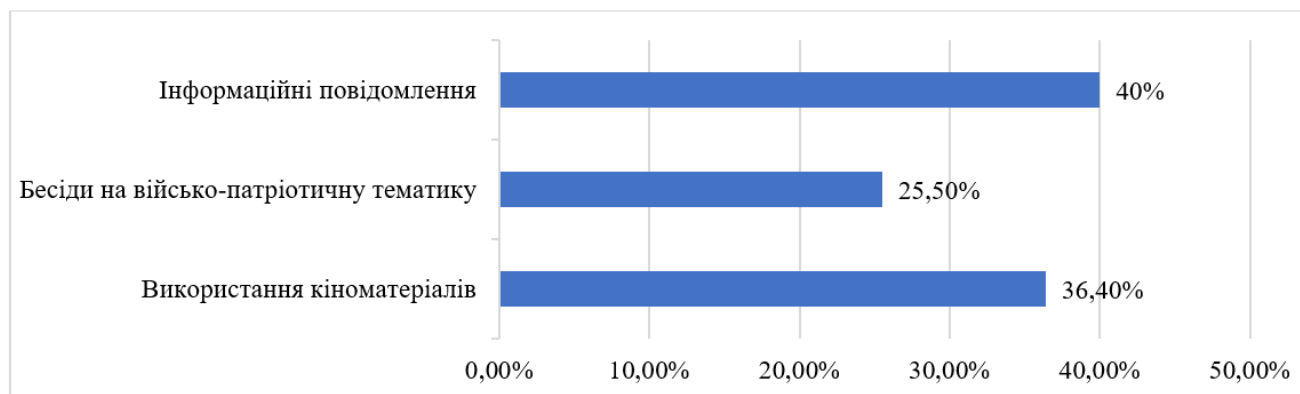

Рис. 2.6 Найбільш поширені методи ВПВ старшокласників
Джерело: [330].

Як видно з рис. 2.6, серед традиційних методів поширеними залишалися бесіди, використання кіноматеріалів та інформаційні повідомлення.

Активну діяльність з ВПВ на початку 2014 р. проводили шкільні бібліотеки. Зокрема, у контексті ВПВ бібліотеки проводили систематичне оновлення фондів літературою з ВПВ; організацію книжково-ілюстративних викладів, бесід-лекцій, конкурсів тощо. Одним із пріоритетних напрямків роботи бібліотек було вшанування подвигу учасників Революції Гідності та воїнів АТО. Організуючи круглі столи, уроки мужності[254], вечори запитань, інтелектуальні ігри та конкурси [173], бібліотеки сприяли формуванню патріотичної свідомості у молоді.

Чималий вплив на формування в старшокласників рис воїна-патріота мали літературні твори. Вони надали можливість молоді наслідувати літературні образи, які впливають з основних особливостей творів. Літературний твір сприяв формуванню правильних висновків, дозволяючи старшокласникам підходити до нього через власні роздуми та переживання. [282, с. 34].

Поширеною стала співпраця представників військових організацій з ЗЗСО, зокрема у методичних рекомендаціях до проведення уроків мужності визначені як інноваційні технології та методи: проєктна діяльність, відкриті дискусії, що дозволяли учасникам вільно висловлювати свою думку; соціально-психологічні тренінги, спрямовані на розвиток комунікативних навичок; інтелектуальні аукціони, які стимулювали аналітичне мислення; а також детальний аналіз конфліктних ситуацій, що сприяв розвитку навичок ефективного спілкування і прийняття рішень; методики колективно-творчих справ, так і традиційні: диспути, акції, конкурси, презентації, екскурсії місцями бойової слави, реквії, виставки, військово-спортивні ігри [32, с. 4].

Як приклад, у Рейській ЗОШ I–II ступенів Бердичівського району Житомирської області ВПВ здійснювалося на уроках з предмета «Захист Вітчизни», під час фізичних тренувань, спортивних змагань та походів. Вечори бойової слави та інші заходи допомагали учням глибше усвідомити історію та героїчне минуле нашої держави [97, с. 57].

Зауважимо, що на даному етапі ВПВ старшокласників в Україні еволюціонувало від традиційних методів до більш інноваційних, зокрема цифрових. Особливої актуальності вони набули в умовах військової агресії, розширюючи можливості для активного навчання та залучення молоді до патріотичної діяльності. Така інтеграція цифрової освіти у ВПВ молоді сприяла формуванню більш гнучкої та адаптивної системи ВПВ, що відповідає сучасним викликам та потребам суспільства. Зокрема, поширеним було застосування «мозкового штурму» на уроках «Захисту Вітчизни». Їх впровадження сприяло вільному висловленню ідей, ставало ключовим елементом у формуванні реальності.

Тренінги виявилися особливо ефективними під час проведення уроків «Захисту Вітчизни» у старших класах, оскільки вони передбачали своєрідну проєкцію навчальної діяльності, спрямовану на практичне застосування знань і навичок. Тренінги орієнтувалися на корекцію установок старшокласників, необхідних для військово-патріотичної підготовки. Вони передбачали

комунікативні стратегії різних видів, рольові ігри в різних модифікаціях та поєднаннях, а також драматизацію.

Простежуємо чимало тренінгів серед старшокласників у соціальних мережах. Як приклад, наведемо тренінги «Стратегії комунікації та лідерство у формуванні патріота». Їх метою було навчання ефективного спілкування та взаємодії в армійському середовищі. Тут у практику ВПВ впроваджувались рольові ігри, драматизації конфліктних ситуацій, ефективні комунікативні стратегії, де учасники виконували різноманітні військові ролі та взаємодіяли у різних ситуаціях.

Важливою ланкою операційно-діяльнісного компонента ВПВ старшокласників ставали медіапроекти та соціальні мережі. Вони використовувалися для поширення інформації та формування громадської думки про важливість патріотичних цінностей. Місцем активної взаємодії між учнями, вчителями та експертами у військово-патріотичній тематиці, що сприяли обміну думками та ідеями, стали соціальні мережі шкіл.

Маємо зауважувати, що ВПВ у міських і сільських школах мало різні можливості залежно від регіону та фінансових можливостей закладу освіти. Поширеними стали під час веб-квестів міні-проекти, пов'язані з ВПВ сучасної молоді, проведення інформаційних військових кампаній, дискусії тощо. Це сприяло розвитку патріотичної свідомості, розумінню важливості питань оборони країни та ролі кожного громадянина в цьому процесі. Прикладом є проведення у Возсіятському ліцеї (2016 р.) веб-квесту «Героїв стежина – від батька до сина» [278].

Важливим аспектом упродовж другого умовно визначеного нами етапу стала співпраця освітніх закладів із ЗСУ, що реалізувалась через організацію відвідувань військових баз та зустрічей з військовослужбовцями. Упродовж 2014–2022 рр. проведено чимало досліджень щодо пошуку факторів впливу на формування готовності старшокласників до служби в ЗСУ. Як з'ясувалося, основними джерелами впливу, телебачення, художня література, родина, приклади військової звитяги тощо.

У контексті розвитку інформаційних технологій у 2014–2022 рр. спостерігалося впровадження інтерактивних веб-платформ у процес ВПВ старшокласників. Зокрема, Хмельницький ліцей Хмельницької обласної ради демонстрував ефективне використання спеціалізованих онлайн-ресурсів, які надавали старшокласникам доступ до навчальних матеріалів, тестових завдань та забезпечували віртуальну взаємодію з педагогами [311].

У період військової агресії в урочну систему вдало інтегровано методи:

- стимуляційного переконання – формування у старшокласників впевненості у власних силах та мотивації через змагання на заняттях з предмету «Фізична культура»;

- діяльнісної компетентності – зацікавленість до предмета «Захист України» [175];

- самопідготовки молоді – системний процес самовдосконалення, що виховує патріотичні почуття через самонавчання та самоконтроль [39];

- використання рольових ігор та симуляцій бойових ситуацій для розвитку навичок командної роботи, прийняття рішень та лідерства;

- використання онлайн-ресурсів та платформ для вивчення історії, культури та військових традицій України, проведення вебінарів та онлайн-дискусій з експертами. Важливу роль на другому і третьому умовно-визначеному нами етапі відігравали освітні ресурси, як-от: Youtube, зокрема, «Урок військово-патріотичного виховання» (2021); «Військово-патріотичне виховання юних жовтоводців» (2020) та ін. [74].

На третьому (2022–2024) умовного визначеному нами етапі простежуємо, що методи й засоби ВПВ старшокласників спрямовувались на цифровізацію освітнього процесу. Щодо традиційних методів, то поширеною у ВПВ старшокласників ставала просвітницька діяльність, зокрема найчастішими було проведення тематичних лекцій презентацій з історії військових конфліктів, важливих подій у військовій історії України та світу, а також розгляд патріотичних цінностей та героїзму українського народу.

Наприклад, у Сколівському ЗЗСО I–III ступенів №2 імені Стефанії Вітрук Львівської області організовуються традиційно серії лекцій про участь українців у військово-патріотичних змаганнях. Під час цих лекцій старшокласникам доводять героїзм українських воїнів, їхню роль у перемозі, а також розповідають про важливі події та битви, у яких брали участь воїни з України; демонструють архівні фотографії, відеоматеріали та ілюстративний матеріал для кращого з розуміння та усвідомлення подій тощо [285].

Під час презентацій та лекцій акцентувалась увага на патріотичних цінностях, відвазі, на значенні військової служби для країни та її народу. Учні мали можливість ставити запитання, обговорювати проблематику та ділитися своїми враженнями з однокласниками та вчителями.

В освітньому і виховному процесі на даному етапі найбільш поширеними стали:

– інформаційно-комунікативні технології, які сприяли швидкому засвоєнню навчального матеріалу. «Завдяки засобам інформаційно-комунікаційних технологій і ретельній підготовчій роботі, використовуючи музику, кінокадри, художнє та світлове оформлення, інсценування, монтаж, пісні, а також реліквії, документи, твори літератури та мистецтва, у позакласній роботі показували спадкоємність поколінь і героїчні подвиги минулого та сучасності. Вибір методів ВПВ мав на меті заохочення старшокласників, їх вмотивованість та зацікавлення шкільного колективу, наявність необхідної матеріальної бази та підтримку громадських організацій та військових частин» [330, с. 43];

– веб-квести й віртуальні виставки, що допомагали поширенню інформації про українську військову історію, формуючи водночас практичні навички в процесі виконання дидактичних завдань;

– використання онлайн-ігрових платформ, впровадження мобільних додатків та чат-ботів, що підвищувало мотивацію учнів до активної участі у військово-патріотичних заходах. Наприклад, у Дніпровській гімназії №25 Дніпровської міської ради застосовувались спеціалізовані мобільні додатки, що

містили інформацію з військової історії, символіки, законодавства та основ військової підготовки [76]. Ці технології дозволяли старшокласникам опановувати матеріал у зручний для них час та в зручному місці, підвищуючи ефективність навчального процесу;

- вебінари з питань захисту Вітчизни на YouTube-каналі (наприклад, «Захист України»), які сприяли швидкому формуванню основних компетентностей молоді [92];

- онлайн-вебінари і курси на платформі EdEra, які надавали можливість старшокласникам долучитися до онлайн-занять з будь-яких відстаней. Серед таких, наприклад, «Громадяни України: права й обов'язки», «Домедична допомога», «Вступ до гуманітарної допомоги» тощо. Значний розвиток цифрових технологій дозволив широко використовувати їх у ВПВ. Відеоуроки, онлайн-курси та віртуальні екскурсії стали не лише додатковими засобами навчання, але й можливістю поглиблення знань про військову історію та цінності;

- інтернет-ресурси: веб-сайти та портали МОН, онлайн-медіа Міноборони України (АрміяInform, Дитина війни та ін.), мобільні додатки (TacticMedAid, Heartyapp), волонтерські платформи («Молодь за мир» [163]) та ін. надавали молоді можливість вивчати питання ВПВ старшокласників всебічно;

- інтеграція соціальних мереж у процес ВПВ старшокласників, що сприяло обміну інформацією та організації заходів з військово-патріотичного спрямування;

- онлайн-платформи для доступу до навчальних матеріалів з військово-патріотичної проблематики (навчальні програми, електронні підручники із «Захисту України», курси за вибором військово-патріотичного профілю тощо) [108], які мали на меті поглиблене вивчення особливостей військової підготовки молоді.

На цьому етапі застосування цих методів сприяло комплексному розвитку військово-патріотичних якостей старшокласників, їх готовності захищати свою державу та підтримувати її національні цінності.

Аналіз джерельної бази підтверджує думку, що на даному етапі найбільшого поширення набули:

- онлайн-курси та тренінги за допомогою спеціальних платформ;
 - системи «Video-on-Demand» та «Audio-on-Demand» для перегляду та прослуховування тематичного контенту;
 - ведення блогів, подкастів та відеоблогів на патріотичну тематику;
 - використання чат-ботів (Турбота про ВПО, Джгут 2.0. Перша допомога, Save UA та ін.) для вивчення військової історії, символіки та основ військової підготовки;
 - застосування віртуальної та доповненої реальності для симуляції військових ситуацій та навчання;
 - проведення онлайн-конференцій, вебінарів та дистанційних курсів з військово-патріотичної тематики;
 - використання цифрових інструментів (симулятори зі стрілецької справи, тактики бойових дій, медичної допомоги в процесі викладання предмета «Захист України» та фізичної культури) для створення інтерактивних карт, презентацій та інфографіки на патріотичні теми [86]; [239];
 - застосування технологій штучного інтелекту задля обміну інформацією, уявлень про військові кібероперації, моральну відповідальність за наслідки використання автономних систем у збройних конфліктах;
 - впровадження цифрових інструментів (ігри, мобільні додатки, статті, відео, мультфільми, ігри, загадки, хмарні технології, соціальні мережі).
- Як показав аналіз джерельної бази, зокрема Інтернет-джерел, серед найбільш поширених методів ВПВ на уроках «Захисту України» стали:
- веб-квести, проєкти, майндмеппінг, використання методів доповненої реальності та хмарних технологій тощо;

- надання учневі ролі дослідника інформаційного середовища, учителю – ролі тьютора;
- методи пошуково-дослідницької роботи та забезпечення свободи вибору інформаційних ресурсів для здобуття військових знань тощо.

Особливо актуальним стало використання цифрових ресурсів у практиці роботи шкіл, які забезпечували можливості як для подання просвітницької інформації, так і для навчання викладачів ЗСО, зокрема в контексті предмета «Захист України». Цьому сприяли сайти територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки, групи з ВПВ в соціальних мережах (Facebook, Instagram, YouTube-канал тощо), у яких є розділи з ВПВ старшокласників. На сучасному етапі інноваційним напрямком стало використання інтерактивних технологій, включаючи віртуальну реальність, інтерактивні комп'ютерні програми, вебінари та онлайн-курси, що дозволяло залучити старшокласників до ВПВ в більш захопливій формі. Прикладом є діяльність Полтавського обласного територіального центру комплектування та соціальної підтримки, у якому пріоритетною складовою вважають ВПВ молоді. У вкладці «Військово-патріотичне виховання» подана інформація для викладача предмета «Захист України» та бібліотека підручників та посібників [210]. Чимало інформації з ВПВ молоді вміщено у соцмережах. Цікавим, наприклад, є сайт Житомирського ОМТЦК та СП [82].

Контент цих ресурсів спрямований на ВПВ молоді, популяризацію служби в ЗСУ, підвищення престижності професії військовослужбовця та розвиток практичних військово-прикладних навичок старшокласників [220].

2.3.2 Форми військово-патріотичного виховання

Найбільш поширеною формою організації ВПВ залишався урок, зокрема військова підготовка в рамках навчального предмета «Захист Вітчизни» («Захист України»), де старшокласники здобувати не лише знання та фахові компетентності, а й усвідомлення власної відповідальності за безпеку країни.

У контексті військової справи та історії України навчальні програми для старшокласників інтегрували військово-патріотичні теми в навчальні дисципліни, зокрема в історію, літературу та громадянську освіту. Це сприяло глибокому усвідомленню внеску і ролі військових у розбудову держави, розумінню значущості служіння Батьківщині, розвивало патріотичні почуття та формувало відповідальність перед країною.

Аналізуючи форми ВПВ, науковці стверджують, що «успіху в формуванні готовності старшокласників до військової служби у процесі військово-патріотичної діяльності досягають ті навчальні заклади, в яких патріотичний аспект виховання школярів є справою всього педагогічного колективу й тісно взаємопов'язаний з роботою щодо професійної орієнтації. Від успішності виконання цих висунутих перед навчальним закладом завдань залежить швидкість адаптації майбутніх воїнів до військової служби та успішність виконання молоддю свого конституційного обов'язку» [97, с. 140].

Військово-патріотичний аспект виховання школярів широко розвивався через виховні години. Найбільш поширеною тематикою виховних годин стали: «Ми – українці», «Вони загинули, захищаючи єдність України», «Подвиг українців у боротьбі за єдність держави», «Герої-земляки – гордість Полтавського краю», «Наші земляки – учасники АТО»; *уроків ПВ*: «Вічна, світла пам'ять героям Небесної сотні» з супровідним відеоконтентом та оформленням куточку пам'яті «Життя як приклад», «У боротьбі за свободу», «Тероризм – це війна неоголошена», «Зростаємо громадянами-патріотами землі, що Україною зветься»; поширені тематичні книжкові і газетно-журнальні виставки з метою гідного вшанування учасників боротьби за незалежність України («Революція гідності»), круглі столи («У пам'яті світ врятований»), акції («Лист військовослужбовцю»), виставки дитячих малюнків («Ми – майбутні захисники»); зустрічі з випускниками шкіл, які є учасниками АТО/ООС [32].

Щодо першого умовно виділеного етапу (2002–2014), то серед форм ВПВ декларувались проведення «лекцій, бесід, екскурсій до музеїв військових

частин, установ, підприємств, вищих навчальних закладів, зустрічей з ветеранами війни, праці та військової служби, походів по місцях бойової слави, пошукової роботи, участі у роботі клубів та гуртків військово-патріотичного спрямування» [32].

Однак на практиці найбільш поширеною була інформаційно-просвітницька робота. Акцент зроблено на поширенні інформації про військову історію України, її героїв та патріотичні цінності через лекції, презентації та виставки. Завдяки співпраці шкіл з ЗСУ на даному етапі розвивалась військово-шефська робота, суть якої полягала «...в установленні та підтриманні зв'язків військових частин, вищих військових навчальних закладів з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, трудовими колективами, цивільними навчальними закладами, громадськими організаціями з метою проведення спільних заходів з ВПВ молоді, виховання у неї громадянських почуттів та якостей» [240].

Вивчення планів позашкільної роботи показало, що на початку 2000 р. (цей досвід, на наше переконання, запозичений з колишнього СРСР) двічі на рік проходили дні відвідування військових частин. Поширеною формою стало запрошення представників військових частин до шкільних колективів як спостерігачів під час проведення тактичних навчань [240].

Аналіз джерельної бази засвідчує, що провідною формою ВПВ старшокласників залишались гуртки (патріотичні, оборонно-спортивні) та військово-патріотичні клуби. Вони діяли чи не при кожному ЗСО, надавали можливість вивчати воєнну історію, практику військової справи. Тематика гуртків на першому етапі визначалася особливостями військового розвитку держави. Щодо гурткової роботи, то крім позитивних аспектів, складність полягала в тому, що гурткова робота часто зводилась до формалізму, а участь старшокласників була пасивною, хоча навіть така особливість мала свої позитивні аспекти, бо залучала значну кількість молоді до практико-орієнтованої діяльності. І надалі старшокласники брали активну участь у військово-патріотичних гуртках, які відігравали важливу роль у формуванні

національної свідомості, фізичної підготовки та військових навичок старшокласників. Найбільш поширеними методами у гуртках стали військово-патріотичні вправи, вивчення військової техніки, тактики та аналіз історичних військових конфліктів.

Прикладом вдалої роботи ВПВ стала Отроківська ЗОШ школа I-III ступенів Новоушицької селищної ради Хмельницької області. Починаючи з 2000 р. тут системно проводились заняття з ВПВ старшокласників, зокрема патріотичного гуртка з прикладної фізичної підготовки. Найбільш поширеними в гуртках були бесіди на тему: «Конституція України», «Закон України», диспути. У школі упродовж різних років працювали гуртки військово-патріотичної спрямованості: «Влучний стрілець», «Готуйся в армії служити», «Основи військової справи» (див. Дод. Е) [195].

У системі позашкільної освіти урізноманітнювалась гурткова робота. Це дало можливість сформуватися їм у певну систему. Поширеними були гуртки:

- «Юний захисник Вітчизни» (обсяг навчальних годин – 144 год (4 год/тиждень)). У гуртку опановували основи військової підготовки, тактичної медицини і стрільби; зокрема розглядалась історія розвитку стрілецького спорту в Україні та світі. Певними аспектами роботи гуртка стали практичні вправлення, військово-спортивні змагання, стрілецькі турніри [212]. (Програма гуртка: див. Дод. Ж);

- «Козацька звитяга», у яких відтворювали традиції українського козацтва, вивчали історію і брали участь у військово-спортивних іграх. Прикладом організації роботи в гуртку стала «Школа виживання» – де старшокласники навчалися орієнтуванню на місцевості, виживанню в екстремальних умовах і наданню першої допомоги. Такі гуртки були важливими елементами виховного процесу, що сприяли розвитку в молоді почуття відповідальності за майбутнє своєї країни;

- парашутного спорту, спортивного орієнтування, тактичної медицини, гірської та водолазної підготовки, авіаційні, гуртки робототехніки та

радіоспорту тощо. В таких гуртках члени ВСО проходять підготовку парашутиста із залученням професійних інструкторів.

Поряд з практичним спрямуванням, робота в гуртках передбачала і теоретичну підготовку школярів, основним складником їх була організація спільних проєктів, зроблена спроба залучати старшокласників до проведення різного роду занять з молодшими школярами. Зауважимо, що така робота давала позитивні наслідки, була співвідносною з можливостями школярів.

Поширеними була організація вечорів-пам'яті, зустрічей з особовим складом військових частин, сім'ями військовослужбовців тощо. Щодо організації шефської роботи, то на даному етапі як шкільні, так і позашкільні колективи організували спільну діяльність старшокласників з дорослими, спрямовану на упорядкування меморіальних комплексів та поховань захисників Вітчизни, а також організація змагань з військово-прикладних видів спорту, проведення стрільб тощо [27].

В умовах ВПВ неабиякого значення мало впровадження різноманітного виду газет: стінгазет, радіогазет, інтернет-видань. Поширеними були рубрики «Виховуємо патріотів», «Пам'ять», створення пошуково-довідкових матеріалів з ВПВ, відзначення пам'ятних дат, творча пошукова робота старшокласників щодо збору матеріалу з військових досягнень, презентації книг, інформаційних бюлетенів, розробка програм ВПВ тощо [164], [165].

Як показало опитування, проведене на початку ХХІ ст. В. Шевченком, серед позашкільних форм ВПВ значний відсоток відводився на військово-спортивні змагання, конкурси (50,9%), екскурсії, походи по місцях героїчного минулого України (48,6%), відвідування військових частин (32,7%), перегляд вистав, художніх кінофільмів на військово, патріотичну тематику (32,6%), урочисті проводи юнаків до лав ЗСУ (21,8%), шефська допомога ветеранам війни і членам сімей загиблих (10,9%) [329, с. 80].

Зазначимо, що розвитку ВПД, зокрема розуміння питань захисту Вітчизни, сприяли різноманітні конкурси учнівських малюнків («Наші захисники», «Непереможні»), газетно-журнальні публікації («Пам'яті подвигу

Героїв України», «Герої Полтавської області»), виставки-експозиції літератури та періодичних видань тощо [165]; конкурс «Козацькі забави» і конкурс військово-патріотичної пісні, елементи спортивних змагань тощо.

Поширеними як на першому, так і на другому етапі були перегляд кінофільмів, які розкривають історичну роль козацтва («Козацькі байки», «Хортиця», «Богдан-Зиновій Хмельницький», «Тарас Бульба», «Пекельна Хоругва, або Різдво Козацьке» тощо), так і перегляд сучасних фільмів ВПВ.

Важливими формами ВПВ молоді були фестивалі. Серед найбільш поширених нами визначено:

- Всеукраїнський фестиваль-конкурс «Молодь обирає здоров'я», який включає військово-патріотичні елементи. Фестиваль проводився щорічно з 2009 року [255].

- Всеукраїнський фестиваль-конкурс військово-патріотичної творчості «Оберіг» [54]. Конкурс започатковано у 2001 р. як конкурс-фестиваль військово-патріотичної творчості. Головною метою фестивалю стало сприяння розвитку самодіяльної творчості різних верств населення – від молоді до ветеранів, а також виховання патріотизму та поваги до захисників Вітчизни. Організатори прагнули створити платформу для виявлення талановитих виконавців у жанрах військово-патріотичної пісні, танцю та художнього читання. Особливістю «Оберегу» стала спільна об'єднана робота представників різних поколінь – від школярів до ветеранів війни і праці. Серед учасників фестивалю можна побачити як молодь, так і чинних військовослужбовців, працівників правоохоронних органів, ветеранів різних збройних конфліктів тощо. З 2009 року географія фестивалю розширилася, і він набув всеукраїнського статусу, залучаючи учасників з різних регіонів країни.

- Фестиваль-конкурс «Козацькому роду нема переводу».
- Всеукраїнський фестиваль-конкурс «Наша земля — Україна».
- Фестиваль військово-патріотичної пісні «Пам'ять серця» [20].

У 2011 р. МОН наголошувало на потребі створення інформаційної бази, яка була б основою для ВПВ молоді. Збір інформації ставав трудомістким

процесом. Ставилось питання про залучення до нього як вчителів, так і старшокласників. Серед основних видів діяльності наголошувалось на участі старшокласників у зборі інформації, оформленні куточків бойової слави, виставок тощо. Ця робота не обмежувалась вивченням біографій чи епізодів видатних особистостей, військових героїв. До неї відносили залучення старшокласників до краєзнавчої роботи, організацію походів місцями бойової слави тощо [73, с. 129].

Відповідно до Національної програми відродження та розвитку українського козацтва на 2002–2005 роки, Президент України визначив одним із головних завдань підвищення рівня ВПВ молоді та її готовності до захисту Вітчизни для старшокласників, залучення козацьких товариств до ВПВ, спортивної, туристичної та культурно-просвітницької роботи серед учнів. Програма передбачала створення козацьких ліцеїв на базі шкіл-інтернатів для реабілітації безпритульних дітей, проведення щорічних зльотів козацьких клубів, підготовку викладачів для виховання учнів на козацьких традиціях, організацію семінарів з козацького виховання та впровадження дитячо-юнацької військово-патріотичної гри «Сокіл» [172].

На даному етапі для старшокласників розроблена програма «Молода Січ» для вивчення військово-патріотичних традицій українського козацтва в ЗОШ та стипендії українського козацтва для курсантів військових навчальних закладів. Оскільки роль козацької педагогіки у ВПВ старшокласників детально проаналізовано, ми не будемо на ній зупинятися, лише проаналізуємо важливі аспекти.

В умовах військової агресії (2014–2022 рр.) важливою ланкою ВПВ молоді стала організація військово-шефської роботи:

- зустрічі з воїнами-ветеранами, сім'ями військовослужбовців;
- робота з упорядкування меморіальних комплексів, поховань захисників Вітчизни;
- допомога місцевим органам самоврядування в проведенні урочистостей;

– змагання з військово-прикладних видів спорту [27, с. 43].

Старшокласники знайомились і встановлювали зв'язки із військовими частинами, закладами військової освіти, органами державної влади, цивільними освітніми закладами різних типів акредитації з метою проведення спільних заходів у сфері ВПВ, а також формування виховних якостей і любові до своєї країни [175]. Задля покращення ВПВ старшокласників у ЗЗСО впроваджувались «Уроки мужності». Цікавими, наприклад, стали розробки «Уроків мужності» та рекомендації до них Т. Горенка [60]. Вони (уроки мужності) повинні були стати фундаментом для формування прикладів мужності сучасних захисників Батьківщини, героїки сучасної боротьби за незалежність і цілісність держави. Теми цих уроків передбачали приклади українських воїнів і добровольців, а також висвітлення героїзму простих українців і волонтерів [255].

Щорічно, починаючи з 2014 р., розроблялись «Методичні рекомендації» до проведення таких уроків. Серед тем у Київській області найбільш поширеними стали: «Героїчна оборона Києва», «На полях великих битв», «Народу вірні сини», «Не викреслити з пам'яті», «Вони воювали за Батьківщину», «Цих днів не змовкне слава», «Нас надихають подвиги героїв», «Пам'яті вдячні нащадки», «Зростаємо громадянами-патріотами землі, що Україною зветься», «Я – громадянин і патріот держави», «Патріотизм – потреба України, кожного українця», «Є пам'ять, якій не буде кінця...», «Є така професія – захищати Батьківщину», «Воєнне покоління», «Ціна Перемоги», «Сторінки народного подвигу», «Їх подвиг навік збережуть серця», «В житті завжди є місце подвигу», «Обпалені війною», «Героями не народжуються, героями стають», «Сміливі завжди мають щастя», «Не підлягає забуттю», «Славні імена України», «Ми пам'ятаємо твій подвиг, солдате», «День пам'яті та надії», «Нема героїв безіменних і невідомих нема солдат», «Подвиг – свідок мужності», «Розбуди свою пам'ять», «Історія трагічної сторінки» [32].

Упродовж 2014–2022 рр. особливе місце у ВПВ займала позашкільна освіта (клуби юних моряків, клуби юних десантників тощо), яка

спрямовувалась на формування громадянина-патріота, який розуміє громадянський обов'язок, володіє військовими і військово-технічними знаннями, прагне до фізичного самовдосконалення, вивчає бойові традиції та героїчні сторінки історії українського народу та ЗСУ [173].

Окремим напрямом позашкільних навчальних закладів ставала клубна робота. Зокрема, знаходимо інформацію про проведення Рівненським Палацом дітей та молоді безстрокової акції «Ми разом». Старшокласники допомагали рятувати життя рівненських військових, проводили флешмоби, акції, займалися волонтерською діяльністю. Кошти, придбані власноруч, використовували на придбання медичних препаратів для військових [173, с. 163].

У 2014–2015 рр. науковцями проведено опитування близько 1000 старшокласників українських міст (Київ, Суми, Бровари тощо) щодо пошуку факторів впливу на формування готовності старшокласників до служби в ЗСУ (див. Дод. И), у якому серед важливих факторів була інтерактивна взаємодія, вироблення здатності добирати та застосовувати оптимальні інтерактивні педагогічні технології з урахуванням специфіки аудиторії, теми та особливості ВПВ старшокласників [97].

Як зазначалось у щорічній доповіді Президенту України, Верховній Раді України про становище молоді в Україні та проведеного дослідження компанією GfK ГФК ЮКРЕЙН (2015 р.) з близько 2 852 респондентів віком від 14 до 35 років для виховання національно-патріотичної свідомості дітей та молоді 25 % опитаних наголошували на необхідності створювати національно-патріотичні гуртки військового спрямування; 25 % – організації, клуби; 25 % – проводити військово-спортивні ігри тощо [173].

Важливим питанням даного етапу було формування в старшокласників навичок і вмінь, заохочення їх до активної участі в оборонно-спортивних гуртках, секціях бойових мистецтв [95].

Найбільш поширеними в контексті підготовки старшокласників до захисту України стали круглі столи, які сприяли розвитку в них навичок кооперативної взаємодії та вміння вільно висловлювати свої думки, слухати

інших, обговорювати різні думки та приймати відповідні рішення. Такий формат спрямовувався на осмислення необхідності інтерактивно-рефлексивного підходу у ВПВ старшокласників. Підготовка до участі в круглих столах на патріотичну тематику передбачала попереднє опрацювання теоретичного матеріалу, який охоплював питання гуманізації та демократизації шкільної освіти, педагогічної інтеракції, психологічних аспектів інтерактивного навчання, ролі інтерактивних занять у вихованні.

Серед найбільш поширених тем круглих столів були «Війна та мир: наші уроки історії» (розмова про важливі історичні події, які вплинули на сучасний світовий ландшафт та формування національної самосвідомості); «Баланс сили у сучасному світі» (обговорення сучасних військових технологій, глобальних військових конфліктів та їхніх наслідків для світового порядку); «Патріотизм як каталізатор національного розвитку» (дискусія про роль патріотизму у формуванні єдності нації, розвитку країни та зміцненні її обороноздатності); «Молодь у військовому вихованні: від патріотичних цінностей до служби в армії» (розгляд ролі молоді у підтримці військово-патріотичних цінностей та їхнього впливу на майбутню службу в армії), «Глобальні виклики та національна безпека» (обговорення сучасних загроз національній безпеці, включаючи тероризм, кіберзагрози та інформаційну війну); «Захист Вітчизни: від давнини до сьогодення» (аналіз історичного досвіду захисту Вітчизни та його значення для сучасного національного оборонного потенціалу); «Військова служба: обов'язок чи вибір?» (розмова про мотиви та перспективи вступу до армії, а також про роль військової служби у формуванні характеру та особистісного зростання). Серед пріоритетів проведення зазначених круглих столів визначені мотивація, активізація навчально-пізнавальної діяльності, розвиток критичного мислення тощо.

Поширеними були також круглі столи «Роки, опалені війною», «Історична пам'ять українського народу» тощо [173].

Упродовж досліджуваного періоду ще однією поширеною формою ВПВ старшокласників стали військово-історичні екскурсії до військових музеїв,

історичних місць бойових подій тощо та організація військових тренувань на місцях, спеціально обладнаних для цього, які у зв'язку з початком АТО (2014) і до сьогодні базувалися на таких ключових аспектах: вихованні патріотичної свідомості та готовності захищати незалежність нашої держави; дослідженні історичної пам'яті боротьби українського народу за незалежність у контексті російської агресії на сході України та анексії Криму; вивченні досвіду бойових дій сучасними молодими воїнами та вшанування пам'яті загиблих, розвитку практичних компетентностей необхідних для служби у ЗСУ; популяризації військової служби, вшануванні пам'яті загиблих героїв та вивченні їхнього бойового досвіду; налагодженні зв'язків між поколіннями захисників України та передачі військових традицій [221], [222].

Наприклад, важливе місце у позашкільній роботі мала монументальна графіка. Це пам'ять про тих, хто своїм життям забезпечив мирне та щасливе майбутнє. Тому під час заходів біля таких пам'яток необхідно розповідати їхню історію. Пояснюючи значення пам'ятника військової слави, наголошувалось на його хрестоматійності. Сила образотворчого мистецтва, талант майстра та глибина враження від монументального твору повинні стати активними засобами у ВПД [106, с. 138].

Ще однією з форм організації ВПВ як у системі ЗСО, так у військових ліцях стало проведення військово-патріотичних ігор та змагань. У досліджуваній період вони містили такі елементи:

- фізичні вправи та естафети, які сприяли зміцненню фізичного здоров'я та підвищенню витривалості старшокласників;
- військово-спортивні вправи, метою яких було опрацювання навичок, характерних для військової підготовки, такі як перешкоди, метання гранати, стрільба з пневматичної зброї тощо. Ці вправи допомагали учасникам опанувати важливі навички та підвищити рівень підготовки;
- інтелектуальні завдання передбачали розв'язування логічних завдань, тестів з військової тематики;

– командні змагання та ігри, які вимагали спільної діяльності та взаємодопомоги.

Військово-спортивні змагання мали різноманітний формат: від шкільних турнірів до міжнародних змагань. Вони були важливим елементом ВПВ, сприяючи формуванню фізичної підготовки, моральних та етичних цінностей серед учасників [123, с. 162].

Прикладом є гімназії українських міст. Наприклад, у гімназії №14 міста Львова проводилися щорічні військово-спортивні змагання, де старшокласники змагалися в різних військово-фізичних вправах та естафетах. У військових ліцях ефективною була військово-патріотична гра «Кадет», воєнізовані естафети, змагання з кросфіту, польові виходи на уроках «Захисту Вітчизни» та фізичної культури тощо [122, с. 280].

Як зазначає С. Мотика, особливо цікавими були польові збори, де ліцеїсти «займалися інженерною, топографічною й тактичною підготовкою та виконували практичні вправи зі стрілецької зброї, а також імітацію стрибків з парашута на повітряно-десантному комплексі, проходили «обкатку» бойовими броньованими машинами, обладнали бойові позиції та брали участь у складі екіпажів з навчальних баталій в експериментальних групах, в ході проведення військово-патріотичного та фізичного виховання учнівської молоді в умовах військового ліцею» [164, с. 151]. Зазначимо, що позитивним був досвід військово-патріотичної квест-гри «Захисник» у Криворізькій ЗОШ I-III ступенів №123 Криворізької міської ради Дніпропетровської області (Дод. К).

З метою підвищення фізичної підготовки та розвитку старшокласників в освітній процес впроваджувались екскурсії з елементами пішохідного туризму та тренувальні заняття з національного бойового мистецтва – хортингу [325].

Цікавими формами ВПВ, зокрема виховання любові до Батьківщини та поваги до її історії, ставали на даному етапі музейні екскурсії, організовані на основі реальних предметів і артефактів. Такі відвідини були наочними, конкретними, доступними та переконливими. Під час екскурсій можна активно впливати на сприйняття та проводити цілеспрямовану виховну роботу,

демонструючи роль ЗСУ. Інтеграція таких експозицій у заходи, що проводилась в ЗЗСО, значно підвищували ефективність військово-патріотичної роботи в цілому [81, с. 5].

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 2011 р. №1049, Міністерство молоді та спорту України з 2011 року регулярно оголошувало конкурси з визначення проєктів національно-патріотичного та ВПВ. Їх важливим компонентом стала підготовка громадських активістів для організації Всеукраїнської дитячо-юнацької військово-патріотичної гри «Сокіл» («Джура») [209]. Серед видів діяльності в рамках цих проєктів були: проведення акцій, змагань, конкурсів, дебатів, семінарів, тренінгів, форумів, фестивалів, наметових таборів, походів, концертів та інших заходів. Також здійснювалось видання інформаційних матеріалів для підвищення ефективності ВПВ.

Починаючи з 2015 р. почала активно розвиватись волонтерська діяльність, яка передбачала залучення старшокласників до волонтерських заходів, спрямованих на допомогу військовослужбовцям та їх родинам. Це сприяло формуванню у старшокласників почуття відповідальності перед країною та розвитку соціальної активності. Волонтерство ставало єдиною з найефективніших форм громадської співпраці, яка формувала у старшокласників почуття відповідальності, солідарності та активної громадянської позиції. У контексті ВПВ волонтерська діяльність відіграє особливу роль, що дозволяє поєднати практичну діяльність з патріотичними цінностями та служінням суспільству. Основні волонтерські проєкти пов'язувались з підтримкою військовослужбовців, ветеранів, постраждалих від військових дій. Волонтерство стає школою громадянської активності, де учасники підтримують досвід командної роботи, комунікації та організації. Через участь у різних діях (збори допомоги, організації заходів, спортивні ініціативи) старшокласники мають змогу розвивати не лише фізичні якості, але й морально-етичні принципи, такі як співчуття, відповідальність, чесність.

Серед основних форм волонтерської діяльності старшокласників у ВПВ визначено допомогу військовослужбовцям (організацію зборів гуманітарної допомоги для військових, підтримка госпіталів і реабілітаційних центрів для поранених, написання листів підтримки солдатам); проведення заходів для ветеранів зустрічей, акцій вдячності, допомога сім'ям; екологічні та громадські ініціативи, залучення молоді до екологічних акцій у військових частинах чи сусідніх; організацію просвітницьких проєктів тощо [50].

Серед найбільш поширених волонтерських ініціатив у ВПВ старшокласників є Всеукраїнська акція «Подаруй тепло солдату» з виготовлення окопних свічок та плетіння маскувальних ситок, Акція «Лист до героя», у якій школярі передають малюнки та листи на фронт, Волонтерський рух «Тепло серця» у допомозі госпіталям, які приймають поранених бійців, Волонтерська платформа «Молодь за мир» [163], освітній проєкт «Герої нашого часу», спрямований на популяризацію сучасних героїв-захисників, Благодійні ярмарки «Разом до перемоги» зі збором коштів на закупівлю обладнання для військових [50]. У багатьох школах України, наприклад, учні брали участь у зборі гуманітарної допомоги для військових під час бойових дій на сході України, а також допомагали учасникам АТО та їх родинам у розв'язанні побутових питань. Як приклад, участь старшокласників ліцею №4 Черкаської області у волонтерському загоні «Милосердя». Згідно з результатами дослідження компанії «Волонтерський рух в Україні», 81 % українців вважали волонтерство не лише основою громадянського суспільства, але й засобом ВПВ [50]; [51]; [122]; [163]. Ці форми ВПВ старшокласників, що активно впроваджувались з другого десятиріччя ХХІ століття, були спрямовані на формування високої патріотичної свідомості та готовності до захисту Вітчизни серед молодого покоління.

На основі проаналізованих форм ВПВ нами проведено Swot-аналіз найбільш поширених форм ВПВ старшокласників у 2014–2022 рр. (див. табл. 2.4). Перелічені форми мали як сильні, так і слабкі сторони. Завдяки

виділеним слабким сторонам можна в подальшому удосконалювати систему ВПВ старшокласників.

Таблиця 2.4

Swot-аналіз найбільш поширених форм ВПВ старшокласників

Форми ВПВ	Сильні сторони	Слабкі сторони
Спортивні змагання	сприяють фізичному розвитку та дисципліні; · формують військово-спортивні навички; · підвищують відчуття згуртованості; · стимулюють конкуренцію та саморозвиток.	можуть бути обмеженою доступністю для всіх; · вимагають великої фізичної підготовки; · можливість травм під час змагань.
Тренінги	· надають можливість поглибленого військового навчання; · розвивають лідерські та командні навички; · створюють умови для спілкування з військовими фахівцями.	потребують великих фінансових витрат; · обмежений доступ до цієї форми виховання; · може бути нецікавим для деяких старшокласників; · участь у них вимагає від учнів готовності до самостійності та віддаленого проживання.
Екскурсії на військові об'єкти	практична демонстрація військового життя та обладнання; · сприяють підвищенню інтересу до армії та оборонної справи; · підвищують патріотичні почуття.	можливість обмеженого доступу до деяких об'єктів; · обмежена можливість проведення часу на військових об'єктах.
Військово-патріотичні гуртки	заняття з ВПВ; · формують патріотичні цінності та лідерські якості; · сприяють формуванню готовності до захисту Вітчизни.	обмежена можливість доступу для всіх; · залежність від кваліфікації вихователів; · вимагають додаткового часу після школи для участі в гуртках.

На другому умовно визначеному етапі відбувались зміни підходів до форм ВПВ серед старшокласників. ВПВ молоді здійснювалося на державному, регіональному та місцевому рівнях. Щодо державного рівня, то згадані вище патріотичні фестивалі військово-патріотичних пісень, поезій набирали ще більшого розмаху. Як показує аналіз джерельної бази, їх організація сприяла

активізації інтересу старшокласників до вивчення військово-патріотичної тематики та розвитку їх творчих здібностей.

Правильно організований процес ВПВ мав виконувати виховну, розвивальну та навчальну функції, сприяючи формуванню патріотичної свідомості та активної позиції стосовно оборони та захисту України в майбутніх воїнів та захисників країни.

Починаючи з 2014 р. і за рекомендацією МОН поширеними були:

- фестивалі «Україна – єдина країна»;
- організація спільно з Міністерством оборони України та громадськими організаціями виставок, присвячених подвигу українців під час АТО; Всеукраїнська акція «Лист пораненому» [173, с. 152];
- масові заходи до Дня пам'яті Героїв Крут, зокрема загальношкільні заходи «Крути – ті дні повік не стерти», «Їх, юних сміливців, лиш жменька була», «Сторінками історії України», «Подвиг юних героїв у наших серцях»;
- конференції на військово-патріотичну тематику («Поняття мужності та героїзму в уявленні сучасної молоді», «Крути – біль і гордість України», «Значення подвигу героїв Крут в контексті ПВ учнівської та студентської молоді», «Вони залишились навіки молодими»);
- воєнно-історичні читання («Сторінки боротьби за державну незалежність України: герої Крут», «Будуючи майбутнє, пам'ятаємо про минуле», «Шлях до незалежності» тощо);
- конкурси стіннівок, рефератів («Крути – символ національної честі і військової доблесті», «Пам'ять про війну єднає!», «Подвигу жити в віках», «Юні захисники України», «Із забуття – в безсмертя») [173, с. 152].

За даними Доповіді Президенту України за 2014 року було проведено «201 культурно-просвітницький захід на базі Центрального будинку офіцерів ЗСУ; – 220 екскурсій (8777 відвідувачів) Національним військово-історичним музеєм України та його філіями: Музей Повітряних сил (м. Вінниця), Волинський регіональний музей Українського війська та військової техніки (м. Луцьк), Меморіальний комплекс «Пам'яті Героїв Крут» (с. Пам'ятне

Чернігівської обл.), музей «Герої Дніпра» (м. Івано-Франківськ), музей Ракетних військ стратегічного призначення (м. Первомайськ Миколаївської області), Центральний військово-морський музей України (м. Одеса); дві Міжнародні та одна Всеукраїнська наукові військово-історичні конференції; 52 уроки «Захист Вітчизни» для учнівської та студентської молоді; Всеукраїнський конкурс військово-патріотичної пісні, стройового та похідного маршу «Озброєні піснею, покликані маршем», 52 уроки із «Захисту Вітчизни» для учнівської та студентської молоді; – Всеукраїнський конкурс військово-патріотичної пісні, стройового та похідного маршу «Озброєні піснею, покликані маршем» [173, с. 157].

У досліджуваній період отримали великого поширення Всеукраїнські дитячо-юнацькі військово-патріотичні ігри «Сокіл» («Джура»), Національна дитячо-юнацька військово-спортивна гра «Хортинг-Патріот» [304], походи місцями бойової слави [97, с. 92], науково-пізнавальна патріотична програма «Чорний ліс» [38], зустрічі з ветеранами воєн, військових конфліктів, АТО, кінолекторії, лекції на військово-патріотичні теми тощо [97, с. 116], [208].

В аспекті досліджуваної проблеми суть гри «Хортинг-Патріот» полягала в проведенні походів, навчанні орієнтуванню, виконанні геодезичних робіт тощо. На базі хортингу для старшокласників впроваджувався поліцейський хортинг як професійно-прикладний вид спорту, в основі якого – принципи бойових мистецтв. Цей вид спорту використовувався як засіб навчання системи самозахисту та виживання, а також поліцейської системи самозахисту та контролю [22];[75]; [81]. Основними розділами поліцейського хортингу були техніка самозахисту; показові виступи; поліцейська боротьба тощо [97, с. 146].

Щодо регіонального аспекту, то тут ставились завдання активізації ВПВ, підготовки молоді до служби в ЗСУ [78]. Наприклад, у навчальних закладах Чернівецької області з метою активізації пропагування ролі ЗСУ, ВПВ молоді, її підготовки до служби і захисту Батьківщини організовувались зустрічі учнівських колективів з офіцерами і солдатами прикордонних застав, працівниками військкоматів тощо [173].

Поширеними для підготовки вчителів до ВПВ молоді стали різноманітні курси, зокрема, проведення Івано-Франківським обласним інститутом післядипломної педагогічної освіти спільно з старшокласниками занять «Україна і росія в контексті україно-російських відносин», «Вітчизняний молодіжний рух в умовах відродження державності», «Сучасні дитячі та громадські організації («Пласт»)), «Феномен українського руху спротиву другої половини ХХ століття»; «Україна та українці у Другій світовій війні» та ін. [173, с. 153].

У цей час актуалізувалась краєзнавча та пошукова діяльність у ВПВ. В. Шинкаренко наголошував, що «історія країни, краю, району – це і є історичний зв'язок та історична пам'ять народу. Кожен історичний епізод, кожна сторінка минулого – основа для глибокої, різноманітної форми роботи з ВПВ» [330, с. 42].

Особливе місце у ВПВ старшокласників займала позашкільна освіта, загальна концепція якої реалізовувалась також на національному, обласному та місцевому рівнях. Станом на 2015 р. за даним статистики в Україні у цих закладах проводилось понад 80 тисяч всеукраїнських організаційно-масових заходів для дітей і молоді [21].

Акцент у позашкільній та позаурочній діяльності спрямовувався на розвиток громадянської активності та готовності до захисту Батьківщини. Поширеними формами позашкільної роботи з старшокласниками на державному рівні були:

- Всеукраїнські акції підтримки патріотичних рухів («Здрав будь» (Рівненська область), «Лисоня–2015 ім. Івана Гавдици» (Тернопільська обл.), «Говерла-2015: пам'ятаймо українських героїв» (Івано-Франківська обл.);

- фестивалі нескореної нації (с. Грушівка, Черкаська обл.);

- просвітницько-інформаційні лекції-бесіди старшокласників з представниками громадськості, дитячих та молодіжних громадських організацій та громадських активістів [21].

На регіональних рівнях особливої уваги потребували: масові акції, наметові патріотичні табори, проведення тематичних змін в оздоровчих таборах, організація наметових містечок військового характеру.

Серед масових форм ВПВ старшокласників варі уваги молодіжні організації, зокрема «Пласт», «Січ», «Сокіл», СУМ та ін., основною метою яких є НПВ молоді [3, с. 87]. Хочемо зауважити, що оскільки аспекти діяльності цих організацій детально проаналізовані у дослідженнях Ю. Буклова [36, с. 86–91], В. Виздрика [42], В. Жулковського [84, с. 86-91], С. Мотики [164] та ін., ми не будемо їх детально аналізувати.

На початку воєнних дій в Україні була створена військово-спортивна організація (ВСО), основною метою якої стало виховання у молоді патріотичної свідомості і зацікавлення військовою службою. Серед основних завдань визначено: ПВ молоді, зацікавлення молоді військовою професією, початкова військова підготовка та фізичний розвиток, формування кадрового резерву кандидатів для військової служби.

На відміну від «Пласту», у ВСО було групування за субкультурами та групами за інтересами, що не сприятиме участі юнаків у деструктивних організаціях. В організації вважали, що ВПВ повинно бути нейтральним у відношенні до політичних угруповань. Це виховання членів ВСО на основі загальних ідей любові до України, її історії безпартійної належності. «Пласт» – це дитячо-молодіжна організація, основною метою якої є НПВ, у тому числі й старшокласників, основними рисами якого були б фізична досконалість, витривалість, свідомий патріотизм, вихованість, культурність, освіченість, висока моральність [65]; [284].

Нами проаналізовано військово-патріотичні ініціативи молоді та подано їх у табл. 2.5. Як видно з табл. 2.5, організації не мали єдиної мети, розробки єдиної програми підготовки/навчання, що сприяло б цілісному підходу до ВПВ молоді. Організаційну структуру ВСО подано у Дод. Л.

Таблиця 2.5

Військово-патріотичні ініціативи української молоді

Назва організації	Мета	Завдання	Особливості
Сокіл – Джура	формування патріотизму, здорового способу життя, підготовка до служби у ЗСУ та готовність захищати Батьківщину	формування почуття відданості Батьківщині через відродження національних і загальнолюдських цінностей. Організація військово-прикладних видів спорту, єдиноборств, верхової їзди, бойових танців, видів спортивної боротьби із метою розвитку фізичних і духовних якостей	низький рівень формалізму групи, різновіковий склад від 10 до 20 років, не проходить навчання військово-обліковим спеціальностям, відсутність єдиної форми, нерегулярність проведення занять. організація ігор, проведення екскурсій. патріотично-виховна діяльність, організація військово-патріотичних ігор для молоді за кошти з місцевих бюджетів (за програмою ВПВ)
Товариство сприяння обороні України (ТСОУ)	сприяння обороні і підготовка молоді до праці і захисту Батьківщини	підготовка водіїв, організація екскурсій у військові частини; організація спортивних змагань – ніяк не пов'язаних з військовою справою.	військово-спортивна діяльність, декларативна організація.
Військово-спортивна організація (ВСО)	виховати і зацікавити, навчити військово-обліковій спеціальності і занять єдиноборством – Хортинг.	формування патріотичної свідомості, розвиток фізичних і моральних якостей, навчання основам військової справи, професійна військова орієнтація молоді соціалізація молоді –формування кадрового резерву кандидатів для військової служби	поєднання військової та спортивної підготовки, патріотична спрямованість, заняття орієнтовані на практичне застосування знань і навичок (надання першої медичної допомоги, орієнтування на місцевості, основи стрільби, виживання у польових умовах).

Джерело: [53]; [65]; [209]; [292].

Нами проведено порівняльний аналіз складових операційно-діяльнісного компоненту ВПВ старшокласників з метою їх творчого використання на сучасному етапі (див. табл. 2.6).

Таблиця 2.6

Порівняльний аспект складових ВПВ у 2000 та 2024 роках

Напрями діяльності	Спільне	Відмінне
Інформаційно-просвітницька робота	поширення інформації про військову історію, героїв та патріотичні цінності через лекції, презентації, виставки.	використання інтерактивних технологій, віртуальних турів та цифрових ресурсів, залучення старшокласників до вивчення військово-патріотичної тематики в захопливий та доступний спосіб.
Участь у патріотичних заходах	відвідування виставок, меморіалів, участь у патріотичних маршах та акціях з вшанування пам'яті героїв тощо.	нерозуміння проблематики ВПВ. У зв'язку зі змінами у світі та військово-політичній ситуації, у 2022 році більше акценту на аналіз сучасних військових конфліктів, кібербезпеки та гібридної війни, що може відзеркалюватися в методиках виховання.
Волонтерська діяльність	загальні основи діяльності.	волонтерська діяльність стала більш вираженою через активну участь у допомозі військовослужбовцям, ветеранам та їх родинам, а також через підтримку воєнних госпіталів та інших потреб волонтерів.

Завдяки інформатизації спостерігається суттєва модернізація ВПВ з акцентом на використанні сучасних технологій, адаптація змісту виховання до актуальних військово-політичних реалій. Якщо на початку ХХІ ст. акцент був більше на традиційних підходах до ВПВ, то у 2020 р. спостерігається використання сучасних технологій та активніша участь у волонтерській діяльності. Такі зміни відображалися відповідно до вимог законодавства України, світу та потреб старшокласників у підготовці до різних викликів та обставин.

З 2005 року в Україні набули поширення військово-патріотичні табори та тренінги, де учні старших класів здобували практичні навички військової справи, вдосконалювали комунікативні здібності в команді та розвивали лідерські якості. Серед відомих військово-патріотичних таборів для старшокласників можна назвати «Патріот», «Сокіл» та інші.

Особливої уваги заслуговує діяльність військово-патріотичного табору «Легіонер». Його метою була підготовка молоді до можливого перебування в зоні бойових дій. Основними завданнями табору стало виховання патріотичного світогляду, навчання виживанню в екстремальних ситуаціях, формування волі та витривалості. Програма табору включала фізичну та ідеологічну підготовку. Основними методами ВПВ були спортивні змагання та фізичні навантаження. Також проводились лекції з історії України, національно-визвольного руху, ідеології українського війська тощо, а також професійні практичні заняття [49].

Щодо спортивно-військової підготовки, старшокласники вивчали базові військові дисципліни, необхідні в ЗСУ та для ПВ: низову акробатику, поводження зі зброєю, збирання макета автомата, орієнтування на місцевості, виживання в лісових умовах, страйкбол, надання першої медичної допомоги в умовах бойових дій, лекції на військову та патріотичну тематику, маскування, засідки та пересування у малих групах, самооборону тощо [49]. Дитячі наметові табори ВПВ подані у Дод. М.

У багатьох областях України діяли не лише табори, а цілі Центри наметових таборів (Одеська обл.), у Вижниці (Чернівецька область) діяв пересувний наметовий табір «Мандрівник Буковини», у якому змагались та оздоровлювались діти з Донецької, Запорізької областей [306]. Тут проводились різноманітні «Творчі майстерні», змагання «Лави на лаву», інтелектуальні десанти, спортивні походи тощо [235]. Ці форми роботи сприяли комплексному підходу до ВПВ, поєднуючи теоретичну підготовку з практичними навичками та фізичним розвитком [173].

Аналіз інформаційних матеріалів, поданих обласними центрами позашкільної освіти, а саме Центрів туризму і краєзнавства, станціями юних туристів, обласним центром позашкільної освіти, обласних програм НПВ (на запит Українського державного центру туризму і краєзнавства учнівської молоді від 22.05.2017 р. №125 щодо проведення в областях України заходів з НПВ), дав нам змогу визначити найбільш поширені форми ВПВ старшокласників:

- залучення учнівської та студентської молоді до волонтерської діяльності шляхом проведення благодійних акцій;
- проведення патріотичних заходів, спрямованих на підвищення престижу військової служби в рамках відзначення днів військових частин та військових свят («Дні відкритих дверей», військово-спортивні змагання, екскурсії до військових частин, акції тощо);
- упровадження в роботу навчальних закладів Всеукраїнської дитячо-юнацької військово-патріотичної гри «Сокіл» («Джура»);
- встановлення в населених пунктах та навчальних закладах пам'ятних знаків, меморіальних дошок з метою увічнення пам'яті жителів і випускників, які загинули на Майдані та на Сході України;
- створення та оновлення експозицій музеїв навчальних закладів тощо [111].

На основі аналізу комплексних програм нами розкрито проведення різноманітних заходів та форм ВПВ молоді (Дод. Н). Вивчення обласних цільових програм НПВ областей України 2016–2020 рр. показало, що ВПВ старшокласників хоча декларувалось у програмних документах, однак єдиної концепції його організації не було, а вона визначалася значною мірою суб'єктивною оцінкою важливості ВПВ у конкретному регіоні. Як правило, це були схожі один на одного фрагменти цілісної системи ВПВ старшокласників.

У зв'язку з активною фазою військової агресії росії проти України у 2022–2024 рр. групові форми ВПВ старшокласників набули особливої актуальності та зазнали трансформаційних змін. Зокрема, поширеними стали уроки

патріотизму, темами яких були «Наша вулиця носить ім'я героя війни», «Війна у спогадах учасників бойових дій»; виховні заходи «Мужність і відвага крізь покоління», «АТО – ті, котрі не скорилися» тощо.

Серед основних напрямів ВПВ старшокласників стало впровадження особистісно орієнтованого виховання старшокласників на уроках «Захисту України», формування військово-прикладних умінь і навичок; активізація військово-спортивної діяльності старшокласників на засадах української козацької педагогіки; спільна діяльність, школи військових комісаріатів, місцевого самоврядування. І хоча серед активних форм і надалі залишалися групові, вони, по-перше, змінювали теоретичну спрямованість на практично-діяльнісну. Наприклад, у гуртках з військової підготовки збільшувалась кількість занять з тактичної медицини та надання першої домедичної допомоги, проведення тренувань з цивільного захисту та дій в умовах надзвичайних ситуацій, організація практичних занять з основ виживання в екстремальних умовах;

по-друге, відбувалась інтеграція цифрових технологій у практику організації групових форм навчання, зокрема використання віртуальних симуляторів для відпрацювання тактичних навичок, організація онлайн-зустрічей з ветеранами та чинними військовослужбовцями, створення інтерактивних освітніх платформ з військово-патріотичної тематики;

по-третє, вся групова робота спрямовувалась на посилення психологічної підготовки, зокрема впровадження групових тренінгів з розвитку стресостійкості, проведення занять з психологічної самопомоги та взаємодопомоги в екстремальних ситуаціях. Поширеними були як квести, так й онлайн ігри. Волонтерська діяльність спрямовувалась на залучення старшокласників до групових проєктів на підтримку ЗСУ та організацію благодійних акцій та заходів патріотичного спрямування.

Ще однією тенденцією стало посилення уваги до інформаційної безпеки, проведення групових занять з критичного мислення, навчання методам протидії інформаційним загрозам та пропаганді. Поширеними у досліджуваний період

стали імітаційні військові навчання, відвідування виставок, меморіалів, участь у патріотичних маршах, патріотичних таборах та таборах з військовим профілем, де старшокласники отримували навички військової та тактичної підготовки.

На сучасному етапі (2022–2024) ВПВ передбачає, на наше переконання, участь старшокласників у різноманітних дискусіях, лекціях, екскурсіях до військових установ, закладів військової освіти, частин, історичних музеїв, участі у гуртках, військово-патріотичних клубах. У нормативних документах зазначено, що основними заходами реалізації ВПВ молоді є:

- упорядкування та удосконалення системи ВПВ, розробка і формування нових стандартів військово-прикладних професій, що відповідатимуть вимогам часу, соціально-економічному і політичному устрою сучасної України, створення міжшкільних ресурсних центрів, що забезпечуватимуть викладання предмета «Захист України»;

- налагодження військово-шефської співпраці із закладами освіти, військовими частинами, вищими військовими закладами освіти щодо надання допомоги в організації проведення заходів національно-патріотичного спрямування на базі військових музеїв, територій військових містечок, кімнат бойових традицій, за умови попереднього їх приведення у відповідність із Законом України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» [224];

- надання організаційно-методичної допомоги інститутам громадянського суспільства військово-патріотичного спрямування в проведенні військово-історичних фестивалів, військово-патріотичних зборів, реконструкцій воєнно-історичних подій, військово-патріотичних ігор;

- надання допомоги закладам освіти в організації та проведенні навчально-польових зборів та інших організаційно-масових заходів військово-патріотичного спрямування;

- підготовка та проведення початкового, першого та другого етапів підсумкових наметових таборувань Всеукраїнської дитячо-юнацької військово-патріотичної гри «Сокіл» («Джура»);

- реалізація проєктів та заходів, спрямованих на підвищення престижу військової служби та популяризацію стандартів НАТО;

- сприяння впорядкуванню історичних пам'яток, місць поховань невідомих солдатів, братських могил, меморіалів та об'єктів, які увічнюють пам'ять загиблих за незалежність і територіальну цілісність України» [232].

Серед найбільш поширених масових форм ВПВ старшокласників і надалі залишались тематичні конференції, військові заходи та урочистості, спрямовані на підтримку військовослужбовців [122].

На даному етапі ситуація дещо змінилась і передбачає:

- проведення на міжнародному, всеукраїнському та регіональному рівні акцій, ігор, конкурсів, круглих столів, дебатів, семінарів, походів, семінарів-тренінгів, олімпіад, інтернет-олімпіад, змагання (включно з комп'ютерними), форумів, пленерів, наметових таборів, марафонів, походів, спрямованих на інформування старшокласників про діяльність українських молодіжних громадських об'єднань, включаючи український пластовий рух («Пласт»), скаутський рух, Спілку української молоді, та надання їм відповідної підтримки;

- розвиток мережі центрів ВПВ на базі закладів старшої школи;

- розвиток ВПВ в молодіжних центрах та закладах культури;

- проведення конкурсів з визначення програм (проєктів, розроблених інститутами громадянського суспільства, відповідно до Порядку проведення конкурсу з визначення програм (проєктів, заходів)), розроблених інститутами громадянського суспільства [227].

Ці форми роботи сприяли формуванню патріотичної свідомості, розвитку громадянської позиції та підвищенню рівня військово-патріотичної підготовки старшокласників.

На третьому умовно визначеному нами етапі, як зазначає В. Шинкаренко, і ми погоджуємось з ним, у системі освіти ВПД здебільшого обмежувалась вшануванням ветеранів та проведенням заходів до пам'ятних дат, не враховуючи всю складність сучасного соціально-політичного та культурно-інформаційного середовища. Ця ситуація вимагала розробки методичних засад ВПВ, включаючи його культурні параметри [330, с. 42]. Дані форми ВПВ старшокласників мали на меті сприяти формуванню патріотичної свідомості та готовності до захисту Вітчизни серед молодого покоління. Вони демонстрували широкий спектр заходів, які використовувались для ВПВ. Кожен з них спрямовувався на формування в молоді військово-патріотичних цінностей, відповідальності та готовності служити своїй країні.

На сучасному етапі значно зросла роль практичної участі старшокласників у волонтерській діяльності, що сприяє формуванню активної громадянської позиції. Виховний процес став більш комплексним, охоплюючи не лише історичні аспекти, але й сучасні виклики національної безпеки. Ці зміни відображають загальну тенденцію до більш практичного, актуального та технологічно орієнтованого підходу у ВПВ старшокласників, що відповідає сучасним потребам суспільства та держави.

Висновки до розділу 2

У розділі проаналізовано передумови, етапи, зміст та операційно-діяльнісний компонент ВПВ старшокласників у системі освіти України упродовж 2002–2024 рр.

Встановлено, що основними передумовами ВПВ старшокласників були політичні (політичні зміни, які створили умови для розвитку ВПВ; запровадження демократичних принципів формування національної свідомості; нові концептуальні підходи до ВПВ; потреба у формуванні готовності молоді до захисту Батьківщини); економічні (потреба у фінансуванні програм НПВ та ВПВ молоді; обмеженість ресурсів ускладнювала реалізацію програм ВПВ,

адаптацію освітніх програм до підготовки молоді до служби у ЗСУ та інших силових структурах); соціокультурні (відродження національної культури та історичної пам'яті; вплив соціальних змін, пов'язаних з глобалізацією та інформаційними технологіями; адаптація підходів до виховання, включаючи використання інновацій для популяризації військово-патріотичних цінностей).

На основі історичного, правового, дидактичного критеріїв розроблено періодизацію ВПВ старшокласників. Виокремлено три умовні етапи.

На першому етапі (2002–2014) інформаційних змін та підходів до теоретичної бази ВПВ старшокласників у системі освіти відбувались ухвалення чималої кількості нормативно-правових актів і законів щодо проведення освітньої діяльності та розвитку напрямів ВПВ. Щодо еволюції, то ВПВ старшокласників розглядалось як: аспект підготовки старшокласників до ЗСУ; складник зміцнення єдності армії і народу; частина підготовки старшокласників до захисту держави, основа захисту завоювань країни; зміцнення обороноздатності.

На другому етапі (2014–2022) активізації та спрямування ВПВ старшокласників на захист власної держави важливою тенденцією стало переосмислення патріотичних цінностей та формування нового українця, здатного захищати свою державу; співпраця молоді з військовими та громадськими організаціями (залучення військових, ветеранів та громадських організацій до процесу виховання старшокласників) тощо; збільшення кількості ліцеїв із військово-фізичною підготовкою не призвело до зростання охочих опановувати військову професію.

На третьому етапі (2022–2024) відзначаємо розвиток ВПВ в умовах активної фази російсько-української війни та інтеграцію військових цінностей у систему ПВ молоді. ВПВ старшокласників базується на військових цінностях, участі в заходах, присвячених пам'яті героїв, взаємодії з військовими фахівцями, педагогами та представниками громадськості для максимального впливу на формування патріотичних цінностей та громадянської свідомості серед учнів старших класів.

Зміни у ВПВ зумовлені актуальними викликами, зокрема війною: адаптація навчальних програм до умов воєнного стану, уведення нових методичних рекомендацій для викладання предмета «Захист України», в яких акцентовано увагу на безпечних умовах навчання в сучасних умовах, організації освітнього процесу в очному, дистанційному або змішаному форматах.

Зміст ВПВ у кожному з визначених етапів мав певні особливості. На першому етапі простежено недостатню інтеграцію ВПВ у навчальні програми, факультативний характер ВПВ старшокласників. На другому (2014–2022) етапі визначено зміну пріоритетів і потреб у ВПВ, посилення уваги в змісті програм і заходів на національну безпеку та оборону, активізацію участі органів державної влади та громадських організацій у ВПВ старшокласників. На третьому етапі (2022–2024) визначено інституціоналізацію ВПВ, зміну назви й суті навчального предмета «Захист Вітчизни» на «Захист України», інтеграція ВПВ в освітній процес навчальних предметів старшої школи, впровадження інноваційних технологій та медіаресурсів.

Щодо еволюції методів і форм ВПВ старшокласників з'ясовано, що упродовж 2002–2014 рр. переважали традиційні методи ВПВ, впроваджувались методи формування військово-патріотичної свідомості, інтерактивні методи навчання. Поширеними були групові (уроки з предмета «Захист Вітчизни», гурткова робота військово-патріотичного спрямування, військово-патріотичні клуби) та масові (військово-спортивні змагання, екскурсії до музеїв військових частин, зустрічі з ветеранами тощо) форми організації ВПВ старшокласників. На другому етапі (2014–2022) активно впроваджено інноваційні та інтерактивні методи ВПВ, цифрові технології та медіаресурси, методи критичного аналізу інформації. Еволюціонували форми організації ВПВ старшокласників від інтегрованих уроків з військово-патріотичної тематики, тренінгів та майстер-класів до волонтерської діяльності. Щодо масових форм організації ВПВ, то результативними були військово-патріотичні ігри («Сокіл», «Джура», «ВСО» та ін.), військово-історичні реконструкції, патріотичні флешмоби та акції тощо. У

2022–2024 рр. використано в освітній практиці ВПВ цифрові та дистанційні технології, методи симуляції та моделювання військових ситуацій, проекти. Еволюціонували групові (онлайн-курси, вебінари з військово-патріотичної тематики, віртуальні екскурсії та музейні тури, групові проекти з використанням цифрових платформ) та масові (фестивалі та конкурси патріотичного спрямування, Всеукраїнські патріотичні челенджі в соціальних мережах тощо) форми організації ВПВ старшокласників. Загалом простежено тенденцію еволюції методів і форм ВПВ в переході від традиційних до інноваційних, інтерактивних та цифрових підходів з акцентом на практичну діяльність, критичне мислення та активну участь старшокласників у патріотичних заходах.

Важливим аспектом ВПД стала співпраця з військовими та громадськими організаціями, залучення військових, ветеранів та громадських організацій, що сприяло зацікавленню ВПВ серед старшокласників. ВПВ стало важливим інструментом формування нової генерації свідомих громадян.

Основні положення, викладені в другому розділі дисертації, знайшли відображення в публікаціях [120]; [122]; [123]; [125].

РОЗДІЛ 3

Військово-патріотичне виховання старшокласників у системі освіти України на сучасному етапі

3.1 Результати моніторингу дослідження військово-патріотичного виховання як ціннісної орієнтації старшокласників

На сучасному етапі розвитку ВПВ молоді важливим є як об'єктивні, так і суб'єктивні фактори. Пояснюємо це тим, що на першому умовно визначеному етапі українські ЗЗСО працювали в умовах євроінтеграції і мирного розвитку нашої держави. Українська освіта загалом і ВПВ зокрема спрямовувалися на мирний розвиток. Починаючи з 2014 р., коли розпочалася воєнна агресія, змінювались пріоритети й потреби у ВПВ молоді. Про ці та інші проблеми наголошувалося в нормативних документах з питань розвитку ВПВ.

Серед основних проблемних моментів ВПВ на сучасному етапі визначено:

– недостатню інтеграцію ВПВ в навчальні програми. У ЗЗСО цей напрям все ж залишається факультативним або викладається поверхово, що призводить до низького рівня знань та усвідомлення учнями значення патріотизму і національної оборони;

– відсутність єдиного підходу до ВПВ між різними школами та регіонами, що призводить до неоднорідності в рівні підготовки учнів, а також до виникнення проблем з оцінюванням ефективності виховного процесу;

– обмеженість ресурсів та інфраструктури для реалізації ефективних програм ПВ, недостатня матеріально-технічна база, обмежений доступ до сучасних навчальних засобів та недофінансування призводять до того, що заходи часто проводяться на низькому рівні;

- потреба у кваліфікованих кадрах та систематична підготовка й підвищення кваліфікації вчителів у цій сфері;
- відсутність популяризації та формальний підхід до ВПВ, відсутність зацікавлення і розуміння важливості військово-патріотичних цінностей серед молоді знижує ефективність виховного процесу;
- задекларованість ВПВ на теоретичному рівні як пріоритетного, однак на практиці часто не вистачає конкретних заходів і підтримки для реалізації відповідних програм;
- відсутність сучасних технологій та підходів, що враховують психологічні особливості молоді та використовують сучасні технології, що знижує інтерес учнів і ефективність виховних заходів;
- питання з координацією між різними інституціями, рівнями співпраці між школами, громадськими організаціями, військовими структурами та іншими інституціями призводить до розрізненості зусиль та неефективності програм ПВ.

Ці моменти вимагають комплексного підходу до їх вирішення, зокрема шляхом удосконалення державної політики, покращення матеріально-технічної бази, підвищення рівня підготовки кадрів та розвитку нових методик навчання, що відповідають сучасним реаліям.

Модернізація національної освіти тісно пов'язана з розвитком у сучасного покоління відданості до своєї Батьківщини, активності, самостійності, ініціативності та креативності в різних формах суспільно значущої діяльності. Це передбачає підвищення рівня ВПВ молоді, формування її потреб, інтересів та орієнтації на загальнолюдські та національні цінності, які стають ключовими у взаємодії людини із суспільством. Орієнтації на збереження власної держави виступають необхідним механізмом руху, виявлення місця і ролі ВПВ молоді.

Актуальність досліджуваної проблеми потребує переосмислення місця і ролі ВПВ в умовах військової агресії росії, руху до вступу в НАТО. Для подальшого формування тенденцій та перспектив проаналізуємо ВПВ в європейських країнах. Виклики та дискусії навколо ВПВ молоді є критично

важливими для загального розвитку молодих людей та виховання відповідального громадянства.

Республіка Польща, Бельгія, Нідерланди, Швеція та ін. почали впроваджувати в освітній процес гібридні моделі ВПВ, поєднуючи традиційні теоретичні аспекти навчальної програми з практичним навчанням, використанням інтерактивних цифрових платформ та можливостей міжнародного обміну [2]. Стратегії ВПВ у країнах Європи є динамічними й такими, що змінюються та розвиваються. Адже завдяки адаптивності та інноваціям можуть забезпечити кращу підготовку своїх освітніх систем до формування активного патріота, до участі особистості в демократичних процесах і внеску в національну і глобальну стабільність та процвітання.

Як приклад наведемо стратегію «Prevent» 2011 року (Велика Британія), метою якої є боротьба зі зростанням радикалізації серед мусульман, інші використовували більш абстрактний підхід. Позиція даної стратегії передбачає зосередження на тому, чи є патріотизм (у широкому сенсі визначається тут як позитивне ставлення до національної держави, в якій людина живе) необхідною метою освіти в ліберальних шкільних демократіях [332]. Вивчаючи модулі Міжнародної програми соціального опитування (ISSP) у контексті «Національної ідентичності» (1995, 2003, 2013), Д. Дорнер з'ясував, що не лише походження, народження, релігія є важливими критеріями національної ідентичності, а такі як, наприклад, повага до інституцій, володіння мовою тощо. Вони є позитивно корельовані в тому, що люди, які підтримували одне, як правило, також підтримували інше [338].

Важлива роль в ефективному здійсненні ВПВ має технологічна грамотність. Наприклад, в австрійській системі ПВ включено цифрову грамотність, кібербезпеку і глобальне громадянство в освітні стандарти. Впроваджуючи інновації, прихильність до розвитку відповідальних громадян, країни Європи можуть гарантувати, що їхні освітні системи підготують старшокласників до захисту своєї держави.

Європейські стратегії ВПВ не є статичними – вони динамічно адаптуються до потреб кожного нового покоління, демонструють значну різноманітність у своїх підходах до ВПВ, що відображає їхні унікальні історичні наративи та геополітичні виклики. Ця різноманітність варіюється від сильного акценту на військовій підготовці до зосередження на ширшій громадянській освіті та демократичних цінностях. Зокрема, у фінській старшій школі чималу увагу звертають на військову освіту та тренування громадянського захисту. Школярі отримують базові навички військової підготовки. Надалі університети пропонують курси з національної оборони [350].

У норвезькій школі зосереджується на вихованні громадян з високим рівнем громадянської свободи та демократії. Вони активно пропагують рівність та інклюзивність і вивчення громадянських цінностей [343]. Швеція, значну увагу зосереджує на громадянській освіті та ціннісних глобальних орієнтирах. У школах відзначають міжкультурну різноманітність та активно працюють над розвитком рівних прав та інклюзивності [340].

ВПВ старшокласників у Республіці Польщі є важливою частиною системи освіти та культурної спадщини країни [337], [339]. Польське суспільство виховання патріотизму та військової свідомості формує через історичний досвід та національну ідентичність [341]; [344]; [346]; [349]; [351]. Це відображається у спеціалізованих програмах, у яких ключовим є освітній компонент «Громадянська оборона», запропонований Міністерством оборони Польщі і ведений у шкільну програму. Основою курсу стало ознайомлення з діями в надзвичайних ситуаціях, вивчення питань цивільної оборони, безпеки та вмінь діяти в кризових ситуаціях, першої допомоги тощо [344].

Цікавим для досвіду є польські ліцеї, в яких проводяться спеціальні заходи, такі як відвідування військових баз та музеїв, лекції ветеранів, воїнів та представників військових структур, які допомагають старшокласникам краще розуміти історію та важливість національної оборони. Вони сприяють військово-патріотичному вихованню та формуванню почуття гордості за свою

країну серед польської молоді [124, с. 696]. У старшокласників виховують цінності (свобода, демократія, права людини), які є необхідним аспектом ВПВ. Значну увагу приділяють вивченню історії війська та національних героїв, проводять уроки, на яких висвітлюють питання боротьбу за незалежність, військові звитяги польських солдатів тощо.

Важливим для вивчення питань ВПВ старшокласників є врахування досвіду європейських держав. Зокрема, східноєвропейські країни, особливо ті, що раніше входили до Східного блоку (Албанія, Болгарія, Польща, Словаччина, Угорщина, Румунія та ін.) у розумінні ВПВ роблять акцент на військовій підготовці та історії, враховуючи їхню історію іноземної окупації та боротьби за незалежність [124, с. 696].

Аналіз означеної проблеми показав, що в контексті ВПВ країни Західної Європи, як-от: Австрія, Бельгія, Франція, Великобританія [347], Нідерланди та Швейцарія — демонструють комплексний підхід до ВПВ в освітньому процесі. В основі — стратегічність, яка базується на розширеному розумінні громадянської освіти та ціннісних демократичних орієнтацій. При цьому спостерігається менша увага до суто військових аспектів підготовки молоді. Такий підхід відображає прагнення цих держав формувати активних і свідомих громадян, здатних критично мислити та брати участь у демократичних процесах, не обмежуючись лише військовою сферою [124]. У країнах Східної Європи та пострадянського соціуму ВПВ опікуються окремі організації, державні органи, у тому числі й в Україні. Щодо військової освіти для молоді, то існують курси, де старшокласники можуть підготуватися до військової служби. Серед важливих форм ВПВ визначені святкування колективних подій (День Незалежності, День Повстанців Варшави тощо) [124, с. 701].

З метою оцінки рівня ВПВ старшокласників та об'єктивного аналізу наявних проблем у цьому напрямі, нами проведено пілотне дослідження серед старшокласників (Дод. П). Проведений нами аналіз близько 800 респондентів Івано-Франківської, Львівської, Полтавської областей дає підстави розуміти важливість ВПВ для учнів старших класів.

Результати опитування старшокласників щодо їхнього ставлення до ВПВ надають важливий інсайт у сприйнятті цього аспекту сучасною молоддю. Отримані дані дозволяють виявити як позитивні, так і проблемні моменти в організації виховних заходів, а також визначити ключові напрями для подальшого вдосконалення (див. рис. 3.1).

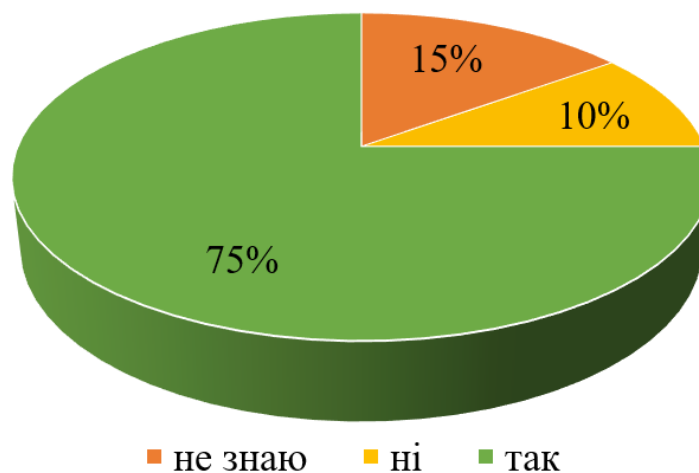

Рис. 3.1. Ставлення старшокласників до ВПВ

Як видно з рис. 3.1, 75% респондентів вважають ВПВ важливим для учнів старших класів, що свідчить про високий рівень усвідомлення значущості цього аспекту серед молоді. Проте 10% опитаних не бачать у цьому процесі важливості, а 15% залишилися нейтральними. Ці цифри вказують на необхідність вивчення та розуміння на сучасному етапі не лише сутнісних тлумачень, а й ролі ВПВ як складової національної безпеки та громадянської свідомості. Позитивне ставлення пояснимо усвідомленням як вчителів, так і молоді значущості ПВ серед юнацтва, розуміння важливості підготовки до захисту країни, зростання патріотичних настроїв серед молоді. Негативне ставлення (10%) респонденти пояснюють небажанням визнання важливості ВПВ. Це може бути зумовлено пацифістськими переконаннями, негативними стереотипами щодо військової служби тощо. Такий розподіл відповідей вказує

на необхідність подальшої роботи з покращення програм ВПВ молоді, роз'яснення їх важливості та адаптацію до сучасних реалій та потреб.

Щодо інтересу до ЗСУ, 60% респондентів виявили бажання дізнатися більше про історію українського війська. Це свідчить про те, що більшість старшокласників все ж відчуває потребу в знаннях про національну військову спадщину, однак існує значна частка молоді, для якої необхідно створювати додаткові мотиваційні фактори.

Важливим для нас було розуміння певних аспектів ВПВ старшокласників (рис. 3.2). Аналіз зацікавлення старшокласників показує, що найбільш привабливими аспектами є практичні вправи та вправлення (40%) та знання про історичні відомості (33%). Менш популярними залишаються психологічні (15%) та соціальні аспекти (10%) ВПВ. Це підкреслює важливість інтеграції практичних елементів, таких як військова підготовка та медичні знання, у навчальні програми. Разом з тим, недостатній інтерес до психологічних та соціальних аспектів свідчить про потребу молоді в розвитку та роботу над даними проблемами.

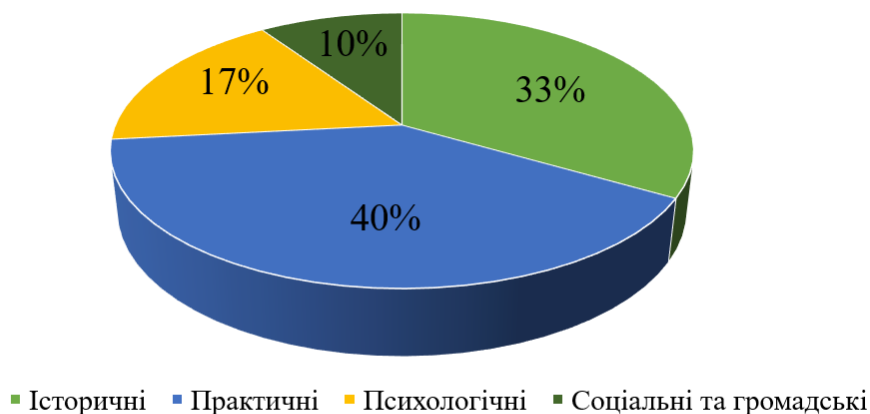

Рис. 3.2 Аспекти ВПВ старшокласників

Цікавим були відповіді на питання про безпосередню участь старшокласників у військово-патріотичних заходах. 40% учнів висловили бажання брати участь у таких заходах, але ще не мали такої можливості, тоді як

20% активно залучені до них. Це вказує на потребу розширення доступу до таких заходів, що може допомогти зацікавити більшу кількість молоді та забезпечити їхню активну участь. Водночас, 10% респондентів не виявляють інтересу до таких заходів, що потребує аналізу причин та пошуку шляхів їх залучення.

Відповідь на питання про найбільш ефективні форми ВПВ (див. табл. 3.1) старшокласників показав пріоритет ефективності урочної системи навчання. Як видно з таблиці, з тих, хто обрав пріоритетом урок «Захист України», 45% надають перевагу практичним заняттям, 35% – польовим зборам, що підтверджує важливість прикладного підходу. Теоретичні заняття та участь у громадських заходах сприймаються менш ефективними (по 15% кожен), що може свідчити про необхідність перегляду методів і технологій ВПВ на рівні цифрових підходів, подання теоретичних матеріалів та залучення учнів до громадської діяльності.

Таблиця 3.1

Найбільш ефективні форми ВПВ старшокласників

Форма	Кількість респондентів (%)
Урок «Захист України», з них:	30
теоретичні заняття	20
практичні заняття	45
польові збори та тренування	35
Позакласні й позашкільні заходи	25
Онлайн-ігри, комп'ютерні заняття	25
Участь у громадських заходах	15

Маємо зауважити, що близько половини опитаних респондентів відчують повну підтримку з боку своєї родини, що є позитивним фактором для подальшого розвитку ВПВ. Зокрема, 40% учнів виявили бажання покращити свою фізичну підготовку в рамках ВПВ, а 30% зацікавлені в отриманні знань з першої медичної допомоги. 25% респондентів відзначили інтерес до стратегії та тактики ведення бою, що підкреслює необхідність різнопланового підходу до навчання. Невелика частка (5%) висловила інші побажання, що може бути корисним для розробки індивідуалізованих програм. Передбачуваними виявились відповіді на питання про потребу в психологічній підготовці. Адже більшість старшокласників (50% опитаних) відчували потребу в психологічній підготовці, що свідчить про важливість включення цього компонента до програм виховання.

Результати пілотного опитування показують, що більшість старшокласників усвідомлюють важливість ВПВ і виявляють зацікавлення до різноманітних його аспектів. Маємо наголосити, що сьогодні, на жаль, є ще одна проблема: існує певна частина молоді, яка або не має чітко визначеної думки, або не виявляє інтересу до захисту своєї Батьківщини. Серед найважливіших причин, чому старшокласники України під час військової агресії не виявляють зацікавлення до ВПВ і замислюються про виїзд за кордон, є:

- по-перше, психологічна перевантаженість, перебування в умовах військової агресії викликає стрес, тривогу і страх, особливо в молоді. Старшокласники можуть почуватись емоційно перевантаженими й неготовими до активного залучення в процеси, пов'язані з війною;

- по-друге, небезпека та загроза життю, яку представляє війна, стає ключовим фактором у пошуку безпечного середовища за кордоном;

- по-третє, вплив глобалізації та соціальних мереж у світі на сприйняття ПВ, яке може здаватися менш привабливим на тлі можливостей для міграції;

- по-четверте, вплив сім'ї, еміграційні настрої та фокус на розв'язанні базових проблем виживання.

Таким чином, розуміння цих причин є важливим для створення більш ефективних програм, які враховували б потреби сучасної молоді, сприяли б їхньому захисту. Це підкреслює необхідність удосконалення програм ВПВ шляхом інтеграції сучасних методик, збільшення доступу до заходів, розширення інформаційної кампанії та залучення сімей до виховного процесу. Особливої уваги потребує розвиток психологічної підготовки та робота з формуванням позитивного сприйняття відданості та захисту своєї Батьківщини.

Збереження молоді в Україні в умовах військової агресії є складним завданням, яке вимагає системного підходу. На основі проведеного аналізу нами визначено тенденції, які можуть допомогти втримати молодь в Україні та забезпечити їхнє бажання залишатися і розвиватися у своїй країні: ВПВ і надалі повинно залишатись основою не лише існування, а й збереження нації. Сьогодні треба прагнути працювати над розробкою стратегій ВПВ молоді, які мають бути частиною комплексного підходу, орієнтованого на створення привабливого і безпечного середовища для молоді, де вони зможуть реалізувати свій потенціал і бажання залишатися в Україні.

3.2 Тенденції військово-патріотичного виховання старшокласників у системі освіти України в умовах сьогодення

Протягом двох років війни росії проти України відбулося значне зміцнення та об'єднання українського суспільства в боротьбі з агресором. Масштабне російське вторгнення вплинуло не лише на політичну ситуацію, але й на внутрішні настрої українців, змусивши їх переосмислити своє ставлення до держави. Українці переглянули своє сприйняття країни, прийнявши її не лише як абстрактну концепцію, але і як державу, що заслуговує на повагу і визнання на міжнародному рівні. Вони усвідомили її важливу роль і внутрішні цінності в порівнянні з сусідніми країнами, її унікальний шлях розвитку [68]; [93].

Задля вироблення перспектив ВПВ старшокласників проаналізуємо основні підходи до ВПВ учнів старшої школи. На сьогодні існує широкий спектр згаданих варіацій.

Питання розвитку ВПВ старшокласників у системі освіти України є актуальним, оскільки сьогодні ВПВ є важливим компонентом розвитку суспільства. Тому необхідно критично переглянути підходи до ВПВ юнацтва з метою їх вдосконалення. Дослідження проблеми формування військово-ПВ дозволить як ученим, так і практикам переосмислити досягнення української науки в історичному контексті і застосувати їх для створення нових систем виховання.

На сьогодні перед системою ВПВ постає чимало викликів. Погоджуємось з І. Бехом, Л. Канішевським, Р. Малиношевським [17] та ін., що сьогодення ставить перед ВПВ різноманітні (інституційні, інфраструктурні, соціокультурні й виховні) виклики. Проаналізуємо їх детальніше.

Інституційні виклики передбачають співпрацю органів державної влади всіх рівнів та закладів освітнього спрямування щодо завдань захисту держави, роботою над створенням новітніх освітніх середовищ; формування в молодого покоління компетентностей щодо захисту держави та її безпеки. Інфраструктурні – спричинені воєнною агресією росії проти України, пов'язані з міграцією населення. Соціокультурні виклики передбачають зміну підходів до збереження ідентичності українців та їх інтеграції в європейський простір [17, с. 2–3]: «... на рівні освіти та культури необхідне інтенсивне переосмислення власного історичного досвіду, реміфологізація знакових для української культури історичних постатей та їхнього значення для процесів державотворення, реінтерпретація культурної спадщини» [17, с. 3].

На основі аналізу джерельної бази, проведеного дослідження нами визначені тенденції розвитку ВПВ старшокласників на сучасному етапі.

По-перше, стратегічність як запорука ефективності ВПВ молоді.

На основі аналізу джерельної бази, сайтів шкіл, освітніх програм у школах України та Європи, вивчення статистичних даних нами детально

проаналізовано стратегії ВПВ старшокласників в Україні та країнах Європи (див. рис. 3.3).

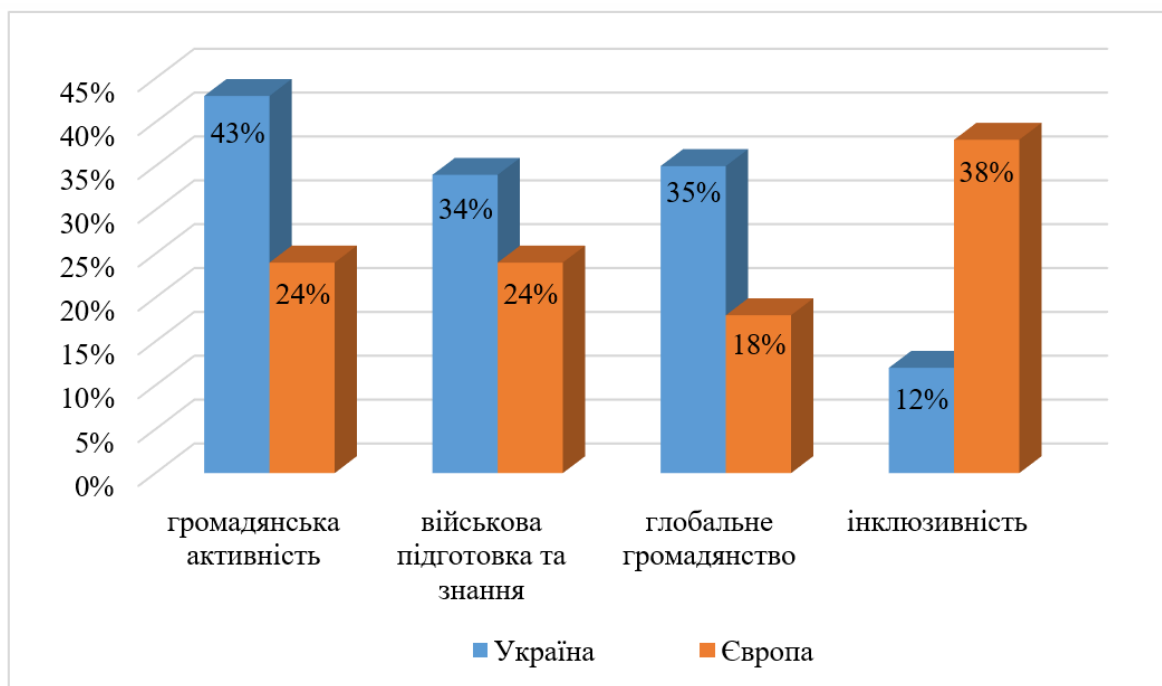

Рис. 3.3. Стратегії ВПВ старшокласників у країнах Європи та України

Вагоме місце у ВПВ старшокласників має стратегія «Готовності до оборони Вітчизни», яка передбачає військову підготовку та знання, сприяння готовності до служби в національних збройних силах. Це особливо важливо в країнах, де існує призов до армії або обов'язкова військова служба.

Щодо глобального громадянства, то воно сприяє допомозі старшокласникам в усвідомленні загальної військової підготовки, співпраці та дипломатії на міжнародному рівні [12]. «Глобальне громадянське суспільство можна розглядати як світову спільноту, яка включає всіх громадян планети, їхні вільні об'єднання та асоціації, що взаємодіють через соціальні відносини, які існують поза межами новоствореної глобальної держави. До цього включаються наднаціональні, міжнаціональні та національні політичні структури, які функціонують без директивного регулювання і регламентації, забезпечуваних та захищених політичними органами світового рівня» [12, с. 141].

Стратегія інклюзивності передбачає вивчення досвіду усіх громадян, незалежно від їх походження і раси. Країни Європи, у яких на сьогодні є чимраз більше розмаїття націй і національностей, звертає увагу на інклюзивність. З огляду на зростання глобальних викликів, які виходять за межі національних кордонів, існує необхідність приділяти більше уваги сприянню міжнародному співробітництву і цінностям, які лежать в основі регіональних і глобальних організацій, таких як ЄС та ООН.

Завдяки постійним дослідженням, продуманій розробці політики й прихильності до інклюзивної й перспективної педагогіки ВПВ може і надалі відігравати важливу роль у вихованні національної гордості, глобального громадянства і готовності до оборони, одночасно готуючи старшокласників до складних викликів, які постають перед ним [124, с. 696]. Майбутнє військово-патріотичної освіти в європейських середніх школах залежить від спільних зусиль освітян, політиків і суспільства. Впроваджуючи інновації, інклюзивність і прихильність до розвитку відповідальних громадян, європейські країни можуть гарантувати, що їхні освітні системи підготують учнів до життя у світі, що швидко змінюється.

Аналіз досвіду ВПВ старшокласників дозволяє визначити основні напрями та конкретні заходи, враховуючи сучасні вимоги та виклики суспільства в умовах війни. Серед них:

– створення науково обґрунтованої системи ВПВ, яка визначає конкретні цілі, розробку індивідуальних програм, упровадження елементів ВПВ в усі навчальні дисципліни, особливо гуманітарні та спеціальні; створення сприятливого освітнього середовища;

– урахування теперішньої практики ВПВ в умовах сучасних реалій, що вимагає глибокого розуміння змін, що відбуваються в суспільстві, та адаптації традиційних підходів до нових викликів;

– використання евристичних, проблемних та аналітичних методів для військово-патріотичної підготовки, проведення додаткових заходів та зустрічей з учасниками бойових дій;

– упровадження інноваційних технологій в освітній процес, використання інтерактивних форм та заходів ВПВ [120, с. 40].

У сучасній Україні ВПВ старшокласників набуває особливого значення у зв'язку зі складною геополітичною ситуацією, зростаючою загрозою зовнішньої агресії, а також необхідністю формування в молодого покоління високого рівня національної свідомості та готовності до захисту своєї Батьківщини. Важливість цього напрямку виховної роботи в системі освіти зумовлена багатьма факторами, серед яких варто виділити соціально-політичні виклики, реформування армії, впровадження нових освітніх стандартів, а також трансформацію суспільної свідомості.

На початку XXI століття спостерігається активізація діяльності органів державної влади та громадських організацій, спрямованої на підвищення рівня ВПВ серед молоді, у тому числі старшокласників Зокрема, розвиток програм «Захист Вітчизни» у ЗСО, організація військових зборів та навчальних тренувань, створення клубів і гуртків військово-патріотичного спрямування є основними інструментами для реалізації цих завдань. Також важливу роль відіграють інтеграція військово-патріотичних елементів у загальний навчальний процес та активне залучення учнів до участі в державних та громадських заходах, присвячених національним та військовим святкам.

Маємо наголосити, що основні напрями розвитку ВПВ старшокласників в Україні на сучасному етапі не можна розглядати лише крізь призму викликів. На першому плані сьогодні стоїть формування громадянської свідомості молоді [298].

Актуалізуються питання оновлення методичної бази предмета «Захист України» та забезпечення високого рівня кваліфікації педагогічних кадрів, подальша інтеграція ВПВ у загальний освітній процес, що передбачає тісну співпрацю між навчальними закладами, збройними силами та іншими

державними інституціями, а також активну участь молоді в житті суспільства. Щодо позашкільної освіти, то на сьогодні завдяки державній підтримці, на чималий її відсоток охоплює сфери патріотизму та ВПВ, реалізуючись на національному, обласному та місцевому рівнях.

По-друге, виховні виклики у сфері безпеки та ВПВ.

Особливої ваги надаємо виховним викликам, одним із важливих завдань якого є формування у старшокласників необхідних компетентностей у сфері безпеки, робота над ефективними моделями поведінки в умовах бойових дій [17, с. 3].

Як відомо, ХХІ ст. у впливі на особистість має свої особливості, вимоги до освітньої системи в умовах нової української школи, позитивні та негативні сторони. Аналіз джерельної бази переконує, що на ВПВ старшокласників впливали певні процеси, що відбувалися в освіті та ЗЗСО. Аналіз навчальних програм і методик з ВПВ досліджуваного періоду дав змогу визначити компетентності, які мають бути сформовані в старшокласників після завершення навчання в школі відповідно до встановлених стандартів і програм. Крім того, такий аналіз сприяє використанню критеріїв та індикаторів для оцінювання їхньої готовності до служби в ЗСУ, зокрема в контексті захисту незалежності та територіальної цілісності держави від потенційних загроз [63].

На основі аналізу джерельної бази досліджуваного періоду нами визначені основні напрямки ВПВ старшокласників на сучасному етапі:

– **інституціоналізацію ВПВ молоді.** Дослідження ВПВ в європейських старших школах залишається динамічним процесом, що відображає постійно мінливий суспільний і геополітичний ландшафт. Ефективне ВПВ може відігравати ключову роль у формуванні спільної національної ідентичності та єдності, особливо в країнах з різноманітним населенням. Воно здатне забезпечити почуття приналежності та гордості за Батьківщину. Еволюція ролі технологій, медіа та стратегій протидії впливу дезінформації в патріотичному вихованні стоїть сьогодні незалежності та територіальної цілісності держави від потенційних загроз [124, с. 699–700].

Інституціоналізація ВПВ передбачає створення та впровадження на державному рівні офіційних програм, стандартів і нормативних документів, що регулюють ВПВ у ЗЗСО. Одним із завдань цього напрямку є формування стандартів, забезпечення єдиних підходів до ВПВ молоді. Це також включає розробку навчальних матеріалів, підручників, посібників, які висвітлюють питання патріотизму, військової справи, історії України, а також актуальні питання національної безпеки. Важливим аспектом педагогічних кадрів є їх спеціальна підготовка. Сюди відносимо як курси підвищення кваліфікації, так і участь у семінарах, конференціях, де обговорюються нові методики і підходи до виховання патріотизму. Інституціоналізація також включає забезпечення необхідної матеріально-технічної бази для проведення занять з ВПВ. Це можуть бути навчальні кабінети, оснащені сучасними засобами навчання, спортивні зали, полігони для військової підготовки, доступ до мультимедійних ресурсів. Забезпечення шкіл відповідним обладнанням та ресурсами є важливою складовою цього напрямку. Вона має на меті активну співпрацю з різними державними органами, військовими структурами, громадськими організаціями. Це дозволяє забезпечити комплексний підхід до ВПВ, де учні мають можливість отримувати знання не лише від вчителів, але й від досвідчених військових, ветеранів, фахівців з національної безпеки. Така співпраця також може включати організацію спільних заходів, навчальних зборів, військово-спортивних змагань.

Важливим аспектом інституціоналізації є системний моніторинг та коригування програм ВПВ молоді у сучасних умовах, коли військова ситуація в країні може швидко змінюватися, важливо, щоб навчальні програми були адаптовані до нових викликів та потреб. Це дозволить забезпечити актуальність і ефективність виховного процесу, що є критичним для підготовки молоді до можливих викликів;

– **військово-патріотичну просвіту**, сутність якої передбачає поглиблене вивчення військової історії України та світу, розробку спеціальних курсів, факультативів, лекцій та історичних реконструкцій, що допоможуть

старшокласникам усвідомити значення воєнних подій для становлення державності та розвитку суспільства, сформувати історичну пам'ять і національну свідомість. Цей напрямок включає поглиблене вивчення історії ЗСУ, значущих битв, військових операцій, а також біографій видатних військових діячів. Організація історичних реконструкцій у формі театралізованих вистав та екскурсій дасть можливість відчувати атмосферу історичних епох, зрозуміти умови життя та бойові дії того часу. Проведення історичних реконструкцій, де учні самі беруть участь, робить процес навчання цікавішим та інтерактивним.

Також важливим аспектом є співпраця з музеями, архівами, науковими установами, що спеціалізуються на військовій історії. Це дозволяє організувати тематичні виставки, лекції, круглі столи з участю істориків та експертів, що надають учням можливість здобути знання безпосередньо. Такі заходи сприяють формуванню в учнів аналітичного мислення та критичного підходу до вивчення історії. Військово-історична просвіта сприяє формуванню історичної пам'яті та національної свідомості. Через вивчення минулого учні починають краще розуміти сучасні виклики і загрози, що стоять перед країною, а також свою роль у захисті її незалежності. Це важливий крок у формуванні патріотичного світогляду та готовності до служби в збройних силах;

– **інформаційно-просвітницьку діяльність**, спрямовану на підвищення обізнаності учнів про актуальні питання національної безпеки, ролі збройних сил у захисті держави, а також на популяризацію військової служби. Засоби масової інформації, соціальні мережі, просвітницькі матеріали та кампанії стають ключовими інструментами у формуванні позитивного ставлення до військової служби;

– **формування та усвідомлення власної національної ідентичності, громадянських обов'язків старшокласників та відповідальності за долю держави**, що передбачає виховання поваги до національних символів, державних свят, участь у патріотичних заходах, розуміння важливості активної громадянської позиції та її розвиток, залучення старшокласників до

обговорення актуальних суспільно-політичних подій, участі в дебатах, створенні проєктів, розуміння важливості в прийнятті рішень, відповідальності за майбутнє країни, готовності до служби в ЗСУ, розуміння важливості захисту національних інтересів і відповідальності за долю країни. Формування національної ідентичності охоплює виховання поваги до різних національностей, культур, релігій, що проживають в Україні. Це сприяє розвитку толерантності та взаєморозуміння, що є важливою складовою національної єдності;

– **фізичну та психологічну підготовку, розвиток критичного мислення:** ефективні освітні стратегії поєднують виховання патріотичних почуттів із розвитком здатності критично оцінювати інформацію та ситуацію. Сприяння розвитку фізичної та психологічної підготовки, критичного мислення та цифрової грамотності має важливе значення в епоху дезінформації та цифрових маніпуляцій. Освітні системи повинні надавати пріоритет цим навичкам, щоб забезпечити учнів інструментами, необхідними для орієнтації в складнощах цифрової епохи. Європейські країни повинні розглянути можливість посилення міжнародної співпраці у сфері ВПВ. Транскордонні ініціативи можуть посилити відчуття спільної європейської ідентичності і надати можливості для обміну передовим досвідом [124, с. 696].

Фізична підготовка та спортивні заходи є неодмінною умовою ВПВ. Цей напрямок охоплюватиме організацію спортивних заходів, турнірів, військово-спортивних змагань, що сприяють розвитку фізичних якостей учнів, формуванню витривалості, сили, координації та навичок командної роботи, необхідних для виконання військових обов'язків. Спортивні змагання допомагають старшокласникам розвивати командний дух, вміння працювати в колективі, а також змагальний інстинкт, що є важливим для майбутніх військовослужбовців, формують дисципліну, самовладання та мотивацію до досягнення високих результатів. Участь у таких змаганнях допомагає старшокласникам не лише покращити свою фізичну форму, але й усвідомити важливість фізичного здоров'я для військової служби. Фізична підготовка

передбачає розвиток спеціальних навичок, необхідних для військової служби, як-от: стрільба, тактичні навчання, марш-кидки, альпінізм, плавання тощо. Особлива увага приділяється розвитку витривалості, сили, координації. Фізична підготовка передбачає і психологічну підготовку до фізичних навантажень, що сприятиме розвитку емоційної стійкості, здатності справлятися зі стресом;

– **психологічну підготовку старшокласників**, яка сприяє формуванню психологічної стійкості, здатності справлятися зі стресовими ситуаціями, що є важливими в умовах військової служби, участь у тренінгах та семінарах, що допомагають їм розвивати емоційну стабільність, навички роботи в стресових умовах та підготовку до можливих військових викликів. Основна мета цього напрямку – підготувати учнів до складних ситуацій, навчити їх справлятися зі стресом, зберігати спокій і ефективність у критичних умовах. Це включає розвиток таких якостей, як витримка, самоконтроль, рішучість, здатність до швидкого прийняття рішень. Щодо форм організації даного напрямку, то основними визначено заняття з психологічного тренування, які включають різні методики роботи з емоціями, техніки релаксації, медитації, дихальні вправи, що допомагають знижувати рівень тривоги та стресу. Важливим аспектом є формування у старшокласників навичок командної роботи в умовах стресу. Психологічна підготовка включає тренування, спрямовані на розвиток довіри, взаємної підтримки, комунікаційних навичок, що дозволяє ефективно діяти в екстремальних ситуаціях, навчання учнів методам подолання конфліктів і роботи в умовах невизначеності. Це важливо для майбутніх військовослужбовців, адже військова служба часто пов'язана з непередбачуваними ситуаціями, де необхідно швидко адаптуватися до змін і приймати рішення в умовах обмеженої інформації. Психологічна підготовка сприяє формуванню у старшокласників позитивного ставлення до військової служби, готовності до самопожертви в ім'я захисту Батьківщини;

– **волонтерську діяльність** та участь старшокласників у соціальних проєктах, що передбачають залучення старшокласників до волонтерської діяльності, спрямованої на підтримку військових, ветеранів, а також допомогу

соціально незахищеним верствам населення, участь у соціальних проєктах формує в учнів відчуття відповідальності, емпатії та здатність до співпраці;

– **патріотичне мистецтво та культуру**, яка акцентується на використанні мистецтва через організацію тематичних виставок, конкурсів художньої творчості, театральних постановок та кінопоказів, присвячених героїчним сторінкам української історії та сучасності.

Оскільки європейські суспільства розвиваються і стикаються з новими викликами, ВПВ має адаптуватися і продовжувати виконувати свою роль у формуванні цінностей та ідентичності наступного покоління.

Проаналізуємо необхідність адаптивності та інновацій у ВПВ, зважаючи на контекст швидких змін, глобалізації, технологічних досягнень XXI століття, необхідності протидії дезінформації. Важливим компонентом є розвиток навичок розпізнавання та протистояння інформаційним маніпуляціям у контексті ПВ [327]; [347]; [349].

По-третє, тенденція інтеграції ВПВ в освітній процес ЗЗСО та профільної школи.

В Україні активно реалізується Концепція національно-патріотичного виховання, яка передбачає формування у молоді готовності до виконання громадянських обов'язків і захисту Батьківщини. Це охоплює не лише теоретичні знання, а й практичні навички через впровадження предметів, таких як «Захист України», участь у військово-патріотичних заходах. МОН затверджено методичні рекомендації щодо організації діяльності центрів ВПВ, відповідні навчальні програми з позашкільного військово-патріотичного напрямку: «Козацько-лицарський гарт» (автори Д. Бондарчук, О. Бондарчук, Т. Марченко), «Козацько-лицарське виховання – «Джура»» (автори Д. Бондарчук, О. Бондарчук), «Сокіл – Джура» (автори Д. Бондарчук, О. Бондарчук, Г. Коломоєць) та ін. [48].

МОН розробило посібник «Як говорити про російсько-українську війну в школі? Уроки стійкості, боротьби та перемог». Його мета – сприяти становленню громадянської позиції учнів і учениць, навчити розрізняти факти

й фейки, не піддаватися маніпуляціям і ворожій пропаганді. Керівникам гуртків посібник допоможе розповісти про перебіг російсько-української війни, пояснити гуртківцям, чому виникають війни, розвивати навички медіаграмотності. Посібник розділений на блоки інформації, де зібрано приклади завдань, проєктів, вправ, рекомендації щодо висвітлення тем відповідно до вікових особливостей учнів і їх психоемоційного стану. МОН пропонує для використання в роботі й інформаційні матеріали Українського інституту національної пам'яті [229].

На основі даної тенденції ми розробили словник термінів з ВПВ молоді для старшокласників (див. Дод. Р), який можна використовувати на уроках історії, громадянської освіти, захисту України тощо. Словник має на меті сприяти підвищенню рівня знань школярів у сфері ВПВ. У словнику систематизовано основні тлумачення, які стосуються ВПВ. Тут детально пояснено дефініції «військова присяга», «військові традиції», «воєнна доктрина України», «волонтери», «громадянська освіта», «НПВ» тощо. Словник сприятиме не лише розумінню тлумачень, але й взаємодії даних термінів, глибшому зануренню в проблематику ВПВ молоді. Така тематика допоможе як вчителям, так і учням зрозуміти потребу національних цінностей та сформує готовність до оборони своєї країни.

Загалом сучасні програми ВПВ акцентують на розвитку громадянської свідомості. Важливими аспектами є формування поваги до Конституції, державних символів та історичних традицій. Виховання патріотизму тепер поєднується з активною участю молоді в громадських ініціативах, що сприяє формуванню нової генерації свідомих громадян, готових до дій на благо держав. Необхідним тут є організація військово-патріотичних заходів та програм, тематичних позакласних та позаурочних заходів. Особливої уваги на сьогодні потребує участь у військово-спортивних змаганнях, патріотичних акціях, конкурсах, квестах, створення онлайн-платформ тощо.

Ще одним аспектом даної тенденції є орієнтація військово-патріотичних гуртків та клубів на підготовку молоді до захисту України, вивчення основ

військової справи, історії ЗСУ. Вони сприятимуть глибшому розумінню військової служби та підготовці до неї.

Серед актуальних заходів, що сприяють ВПВ, можна відзначити проведення військово-спортивних ігор, конкурсів та інших заходів, які підвищують зацікавленість молоді до військової служби та захисту країни. Наприклад, програма «Сокіл» («Джура») активно залучає учнів до участі в змаганнях, що формують командний дух і патріотичні почуття.

По-четверте, тенденція впровадження інноваційних технологій та медіаресурсів у ВПВ старшокласників забезпечують доступ до інформації та ресурсів, які сприяють формуванню патріотичних цінностей; зокрема, застосування цифрових технологій (онлайн-, відеоуроків, онлайн-ігор, вебінарів, віртуальних екскурсій тощо) дозволить зробити освітній процес доступним для старшокласників, залучаючи їх до активного вивчення історії та сучасних військових реалій.

Погоджуємось із сучасними науковцями, що перевага інноваційних технологій полягає в їх можливості вчасно забезпечувати молодь інформацією. Медіаресурси (програми телебачення, блоги, сайти тощо) є важливою складовою роботи зі старшокласниками.

Серед основних переваг сучасних технологій ВПВ визначено:

- зручність використання та можливість швидкого опанування інформаційних матеріалів;
- постійний онлайн-контакт з учителем;
- доступ до джерел інформації, покращення взаємостосунків між учнями.

На основі проведеного аналізу нами розроблено концепцію сайту «PatriotHub» як освітнього блогу, в основі якого – інтерактивне та онлайн-навчання, спрямоване на засвоєння основ ВПВ, а також формування захисника власної держави (Дод. С). Ми мали на меті створити інноваційний освітній блог для підвищення рівня військово-патріотичної свідомості та компетентності молоді в умовах сучасних геополітичних викликів. Тут розміщено матеріали інформативного та практичного контенту, який сприяє критичному

осмисленню геополітичних процесів та ефективному формуванню патріотичних цінностей в освітньому та суспільному контекстах.

Основне завдання блогу полягає у наданні користувачам доступу до якісного та цікавого відеоконтенту, інтерактивних вправ та навчальних матеріалів, спрямованих на розвиток патріотичної свідомості, військово-патріотичної компетентності та навичок критичного аналізу геополітичної інформації.

Основними перевагами сайту визначено інтерактивність та доступність до широкого спектра навчальних матеріалів та інструментів для молоді та освітян, актуальність та постійне оновлення контенту: оновлення інформації про геополітичні процеси та їх вплив на національну безпеку, мультимедійний зміст, включаючи тексти, подкасти, відео, що сприяє ефективному засвоєнню інформації. Щодо структури сайту, то на головній сторінці вміщується інформація про мету блогу та розділ з інформацією у сфері національної безпеки та геополітики.

Щодо ресурсного забезпечення, то тут вміщені навчальні матеріали з ВПВ, відеоуроки з основ національної безпеки та оборони, віртуальні екскурсії місцями бойової слави.

На сайті планується розміщувати банк ідей для патріотичних проєктів та інструкції з розробки та реалізації військово-патріотичних заходів. Через чат на сайті створено платформу для обміну досвідом між учасниками, консультації експертів з питань національної безпеки, анонси подій про майбутні патріотичні заходи та акції.

«PatriotHub» призначений для молоді, освітян та всіх зацікавлених у розвитку ВПВ. В умовах сучасних геополітичних викликів блог надає інноваційні ресурси для формування патріотичної свідомості та розуміння питань національної безпеки.

Вся інформація розбита на такі аспекти: ВПВ на уроках «Захисту України»; ВПВ у позакласній роботі; ВПВ у позашкільній роботі.

Щодо першого розділу, то ми плануємо створювати сприятливе середовище для ВПВ молоді. Зокрема подані підручники та посібники, розробки й контент матеріалу, який сприятиме кращому усвідомленню контент-ресурсу із навчального предмета. Ресурс сприятиме в умовах військової агресії та онлайн-навчання отримувати необхідний матеріал ВПВ молоді. Зауважимо, що даний веб-сайт є закритого типу з доступом до платформ ЗСУ тощо. Застосування такого блогу у ВПВ сприяє формуванню активної громадянської позиції молоді, підвищує їх готовність до захисту Батьківщини та розуміння сучасних геополітичних процесів.

Важливим є інформаційна безпека. Цінним в контексті даної тенденції є впровадження курсів з медіаграмотності та критичного мислення для протидії дезінформації; навчання старшокласників основам кібербезпеки та захисту інформації.

По-н'яте, тенденція розвитку ВПВ як складника професійної компетентності майбутніх учителів.

У контексті даної тенденції пропонуємо оновлення навчальних матеріалів та розробку новітнього підручника з предмета «Захист України». Тематика занять повинна передбачати актуальну інформацію про сучасні методи ведення війни, кібербезпеку, інформаційну війну тощо, створення інтерактивних онлайн-курсів з військово-патріотичної тематики.

На сучасному етапі особливої уваги потребує посилення практичної підготовки (організація регулярних навчань з цивільної оборони та дій в умовах надзвичайних ситуацій, проведення тактичних ігор та симуляцій для старшокласників, що моделюють реальні бойові ситуації).

Ще одним аспектом є психологічна підготовка, зокрема проведення тренінгів з психологічної та стресостійкості; організація зустрічей з учителями, військовими психологами.

Щодо курсу «Захист України», то необхідним є включення до програми вивчення сучасної історії України, зокрема подій Революції Гідності та російсько-української війни, організація екскурсій до музеїв АТО/ООС та місць

бойової слави. Як показали наші спостереження над освітнім процесом у ЗЗСО м. Львова, у ВПВ ключову роль на сьогодні відіграють уміння адаптуватися до викликів сучасності. Досвід практичної діяльності свідчить, що тепер загалом існує потреба в підготовці фахівців, здатних адаптуватися до геополітичних викликів, змін та ефективно використовувати набутий досвід у навчанні старшокласників.

На основі діяльнісного підходу ми розробили і апробували авторський вибіркового курс «Військово-патріотичного виховання молоді у контексті геополітичних змін», спрямований на всебічне розуміння ВПВ старшокласників (див. Дод. Т). Даний курс має на меті не тільки подати знання про ВПВ молоді, а й сформувати компетентності з критичного осмислення та аналізу інформації тощо. У процесі вивчення курсу ми впроваджували в практику роботи різноманітні ситуативні завдання, інтерактивні технології, тематичні проекти, здійснювали аналіз вебсторінок закладів освіти. Результати апробації курсу засвідчили про його ефективність.

Курс передбачає вивчення таких тем, як: «Теоретико-методологічні засади ВПВ», «Геополітичні виклики та їх вплив на національну безпеку України», «Психолого-педагогічні аспекти ВПВ», «Практика ВПВ в Україні та світі», «Формування національної ідентичності в умовах геополітичних змін», «Оцінка ефективності та перспективи розвитку ВПВ»; здобувачі освіти набувають компетентностей з військової підготовки, особливу увагу приділено інформатизації та критичному осмисленню інформації.

У процесі вивчення курсу ми використовували метод кейс-стаді:

– розбір конкретних випадків та ситуацій, групові дискусії та дебати, де здійснювалось обговорення контроверсійних питань, аргументації та критичного мислення;

– рольові ігри та симуляції: моделювання ситуацій, пов'язаних з прийняттям рішень у сфері безпеки та ВПВ, взаємонавчання через співпрацю, обговорення та оцінювання робіт одногрупників (peer-to-peer навчання)

рефлексивні практики: написання есе для розвитку критичного мислення та самоаналізу;

– цифрові інструменти: онлайн-платформи для дискусій, інтерактивні карти для аналізу геополітичних процесів. Підсумком до курсу стала проєктна робота: розробка та презентація індивідуальних чи групових проєктів з ВПВ.

Дані методи навчання спрямовувались на активне залучення здобувачів освіти до засвоєння тем курсу, розвитку аналітичних та критичних навичок, формування фахових компетентностей у сфері ВПВ з урахуванням сучасних геополітичних реалій.

По-шосте, тенденція формування критичного мислення як важливого компоненту ВПВ в умовах інформаційної війни.

Дана тенденція дозволяє виокремити сучасні підходи до ВПВ старшокласників:

– ціннісний — основним завданням якого є формування учнів 10-11 класів як особистостей, готових захищати свою країну та розвивати власну особистість як сучасного українського патріота. Основний акцент робиться на розумінні та усвідомленні важливості українських цінностей, у тому числі військово-патріотичних, які є сутністю становлення учня як захисника своєї країни та особистісного зростання [342];

– діяльнісний — враховує потребу учнів у різних видах діяльності, зокрема, у викладанні, методичній роботі, управлінні, вихованні, організації, профорієнтації тощо. Такий підхід є основою для організації якісного освітнього процесу та розвитку учнів. Ефективність цього підходу визначається педагогічною майстерністю викладача, який забезпечує навчання і виховання студентів для досягнення високого рівня готовності до служби в ЗСУ та захисту країни;

– інтеграційний підхід – передбачає комплексне вивчення програми «Захист України» та встановлення міжпредметних зв'язків з іншими освітніми компонентами навчального плану. Це сприяє глибшому розумінню матеріалу та мотивує учнів до служби в ЗСУ та вибору військової професії в майбутньому;

– модульний – має на меті організацію змісту предмета в окремі модулі або розділи. Такий підхід сприяє більш структурованому та системному навчанню учнів, що дозволяє краще засвоювати матеріал та готує старшокласників до служби в українській армії та захисту своєї країни;

– ресурсний – в освітньому просторі української школи розглядається як стратегія, спрямована на забезпечення ефективності цього процесу шляхом максимального використання різноманітних ресурсів. Використання ресурсів включає не лише матеріальні, а й інші складники, що впливають на підготовку учнів. Зокрема, це вдосконалення навчально-методичного забезпечення, підвищення кваліфікації вчителів, фінансова підтримка, розвиток інформаційних ресурсів, врахування індивідуальних здібностей і потенціалу учнів.

Такий підхід також враховує динаміку змін у суспільстві та освітніх процесах, що дозволяє адаптувати військово-патріотичну підготовку до сучасних викликів. Для досягнення цієї мети рекомендується вдосконалювати різні аспекти підготовки, включаючи педагогічні, кадрові, фінансові, інформаційні та особистісні ресурси старшокласників [342]. Його організація надасть можливість не лише отримати реальний досвід військової служби, а й засвоїти основи тактики, стрільби, виживання та першої медичної допомоги, підготувати молодь до можливих викликів.

По-сьоме, тенденція переосмислення патріотичних цінностей у контексті глобалізації і воєн.

У контексті війни з росією виникає потреба в переосмисленні патріотичних цінностей, що містить не лише захист територіальної цілісності України, а й активну участь у відновленні країни. ВПВ сьогодні перетворюється на потужний інструмент не лише для формування патріотизму, а й для виховання нового покоління українців, які поєднують в собі національні цінності та європейські стандарти. Ці тенденції свідчать про те, що ВПВ в Україні проходить етапи адаптації до сучасних викликів, зосереджуючись на формуванні свідомої, активної та відповідальної молоді.

Міжнародна співпраця та участь у військово-патріотичних заходах передбачає участь ЗЗСО та позашкільних закладів у міжнародних програмах і заходах патріотичного військово-патріотичного спрямування, що сприятиме підтримці та ознайомленню з досвідом країн ЄС, розвитку міжкультурної взаємодії та зміцненню міжнародних зв'язків у галузі військової підготовки.

На основі проведеного дослідження нами розроблені рекомендації щодо ВПВ старшокласників для адміністрації шкіл, учителів, старшокласників, батьків.

Для адміністрації шкіл:

Розробка та впровадження в освітній процес комплексної програми ВПВ, яка включатиме цікаві заходи та активності.

Заохочення та підтримка ініціатив, спрямованих на ВПВ, забезпечення необхідних ресурсів та умов.

Співпраця з військовими частинами, ветеранськими організаціями, музеями та іншими установами для проведення спільних заходів.

Для вчителів:

Інтеграція елементів ВПВ у викладання освітніх компонентів, особливо історії та літератури.

Організація позакласної діяльності через різноманітні методи і форми, зокрема проведення екскурсій до історичних місць, музеїв, організація зустрічей з ветеранами, тематичні вечори та кінопокази.

Використання цифрових інформаційно-комунікаційних технологій для створення вебінарів, мультимедіа презентацій, відео та інших матеріалів, що сприяють військово-патріотичному вихованню.

Для старшокласників:

Активна участь у різноманітних форумах, заходах, спрямованих на ВПВ, залучення до нових ідей та ініціатив.

Самостійне вивчення історії, культури та військових традицій свого народу; участь у волонтерських програмах.

Розвиток фізичних і моральних якостей, фізичної підготовки та морально-етичних якостей, необхідних для майбутніх захисників країни.

Для батьків:

Підтримка старшокласників у заходах ВПВ, стимулювання ідей, допомога ЗСУ.

Організація спільних військових зборів, занять, сімейних поїздок до історичних місць, обговорення реальних ситуацій, військових традицій.

Формування патріотичних цінностей, виховання у дітей патріотичні цінності через особистий приклад, розповіді про родинні військові традиції та участь у волонтерських акціях.

Вивчення еволюції методів і форм патріотичного виховання дозволить нам не лише краще зрозуміти сучасні процеси, а й розробити нові ефективні підходи для залучення старшокласників. Це, в свою чергу, сприятиме підвищенню якості освіти та формуванню в молоді почуття патріотизму та громадянської відповідальності."

Висновки до розділу 3

У розділі проаналізовано тенденції ВПВ молоді на сучасному етапі. З'ясовано, що ВПВ молоді в Україні має певні проблеми, включаючи інтеграцію у навчальні програми, наявність єдиного підходу до ВПВ, обмеженість ресурсів та інфраструктури, відсутність кваліфікованих кадрів та формальний підхід до виховання, потреба в удосконаленні програм та методів навчання. Виявлено проблему відтоку молоді за кордон, пов'язану з психологічним перевантаженням, загрозою життя, впливом глобалізації та сімейними факторами.

На основі проведеного аналізу визначено основні тенденції ВПВ молоді на сучасному етапі:

– *стратегічність як запорука ефективності ВПВ молоді*, на основі якої визначено стратегії ВПВ старшокласників (громадянської активності, готовності до оборони Вітчизни, глобального громадянства);

– *виклики у сфері безпеки та ВПВ*, серед яких визначено виховні виклики, інституціоналізацію, військово-патріотичну просвіту, інформаційно-просвітницьку, волонтерську діяльність, формування та усвідомлення власної національної ідентичності, громадянських обов'язків старшокласників та відповідальності за долю держави, фізичну та психологічну підготовку, розвиток критичного мислення, психологічну підготовку старшокласників, патріотичне мистецтво та культуру;

– *інтеграція ВПВ в освітній процес ЗСО та профільної школи*, що охоплює не лише теоретичні знання, а й практичні навички через впровадження предметів, таких як «Захист України», та участь у військово-патріотичних заходах. Нами розроблено словник термінів з ВПВ молоді для старшокласників для використання його на уроках історії, громадянської освіти, захисту України тощо;

– *впровадження інноваційних технологій та медіаресурсів у ВПВ старшокласників* забезпечують доступ до інформації та ресурсів, які сприяють формуванню патріотичних цінностей, зокрема, застосування цифрових технологій (онлайн-, відеоуроків, онлайн-ігор, вебінарів віртуальних екскурсій тощо) дозволить зробити освітній процес доступним для старшокласників, залучаючи їх до активного вивчення історії та сучасних військових реалій. Розроблено і запропоновано концепцію сайту «PatriotHub» як освітнього блогу на основі інтерактивного та онлайн-навчання, спрямованого на засвоєння основ ВПВ, а також формування захисника власної держави;

– *тенденція розвитку ВПВ як складника професійної компетентності майбутніх учителів*. Запропоновано оновлення навчальних матеріалів та розробку новітнього підручника з предмета «Захист України», у яких повинно бути передбачено актуальну інформацію про сучасні методи ведення війни,

кібербезпеку, інформаційну війну тощо, створення інтерактивних онлайн-курсів з військово-патріотичної тематики.

Розроблено і апробовано авторський курс «Військово-патріотичне виховання молоді у контексті геополітичних змін» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, який має на меті сформувати комплексне розуміння теоретичних засад та практичних аспектів ВПВ молоді в умовах сучасних геополітичних трансформацій, а також розвиток критичного мислення та аналітичних компетентностей для ефективної реалізації виховних стратегій у контексті національної безпеки України;

– *формування критичного мислення як важливого компонента ВПВ в умовах інформаційної війни.* Виокремлено сучасні підходи до ВПВ старшокласників (ціннісний, діяльнісний, інтеграційний, модульний), які враховують динаміку змін у суспільстві та освітніх процесах, що дозволяє адаптувати військово-патріотичну підготовку до сучасних викликів. Для досягнення цієї мети рекомендовано вдосконалювати педагогічні, кадрові, фінансові, інформаційні та особистісні ресурси;

– *переосмислення патріотичних цінностей у контексті глобалізації і воєн.* Визначено необхідність в переосмисленні патріотичних цінностей, захист територіальної цілісності України, активну участь у відновленні країни. Визнання ВПВ старшокласників як важливого інструмента формування нового українця, яке базується на національних та європейських цінностях. На основі проведеного дослідження нами розроблено рекомендації щодо ВПВ старшокласників для адміністрації шкіл, учителів, старшокласників, батьків.

Основні положення, викладені в третьому розділі дисертації, знайшли відображення в публікаціях [119]; [124]; [342].

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні вивчено та узагальнено ВПВ старшокласників у системі освіти України (упродовж першої чверті ХХІ ст.). На основі досягнутої мети та завдань дослідження зроблено такі висновки:

1. За результатами аналізу джерельної бази визначено, що ВПВ старшокласників не знайшло цілісного висвітлення в науковому дискурсі, хоча з 2014 р. у дослідженнях українських учених виявлено збільшення обсягу публікацій та розширення тематики дослідження, що свідчить про актуальність проблеми. У працях проаналізовано багатоаспектність проблеми ВПВ: концептуальні підходи до дослідження патріотизму (І. Бех, А. Бойко, О. Вишневський, С. Мотика, М. Чепіль та ін.); історичні аспекти як національно-патріотичного, так і ВПВ молоді (В. Виздрик, О. Даценко, О. Дем'янюк, Л. Кривизюк, А. Науменко, С. Мотика та ін.); національно-патріотичне, громадянське виховання у контексті цілей і завдань військової освіти (А. Афанасьєв, Є. Брижатиї, А. Бухун, Р. Ваврик, В. Мірошніченко, М. Нещадим, Ю. Приходько, Я. Романовський, В. Федоренко, В. Ягупов та ін.); основні підходи до викладання предмета «Захист Вітчизни» («Захист України») (О. Бутенко, С. Василенко, Е. Винограденко, В. Лелека, К. Пашко, М. Фука, Ю. Щирба, О. Шевченко та ін.); ВПВ військовослужбовців (А. Афанасьєв, Я. Зорій, А. Кобзар, Р. Колос, Б. Пантюхов, О. Пашкова, Я. Романовський та ін.).

Джерельну базу дослідження становлять три групи джерел: перша група – законодавчі, нормативно-правові документи щодо ВПВ молоді; друга – загальнотеоретичні праці щодо проблем військово-патріотичної підготовки старшокласників першої чверті ХХІ століття (дисертаційні дослідження, монографії тощо); третя – публікації, аналітичні матеріали, підручники, у яких проаналізовано сутнісні аспекти ВПВ старшокласників, аналіз змісту, форм і методів ВПВ старшокласників у системі освіти досліджуваного періоду,

включаючи першоджерела, автентичні матеріали, публікації тощо; матеріали з особистого архіву автора, зібраного під час військової служби та науково-педагогічної діяльності у Національній академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, які поряд з усією джерельною базою стали цінним напрацюванням з досліджуваної проблематики.

На основі компаративного аналізу збірників наукових праць «Військова освіта», «Педагогічний процес: теорія і практика», «Освіта і наука», «Вісник науки та освіти», журнал «Національна безпека і оборона» та ін. визначено, що в публікаціях найбільш поширеною була тематика, присвячена: реформуванню системи ВПВ в ЗСУ (23%); впровадженню нових методик та підходів до виховання патріотизму серед військовослужбовців (18%), висвітленню національних військових традицій у виховному процесі (34%), аналітичним оглядам щодо ефективності заходів ВПВ (15%).

На основі вивчення джерельної бази дослідження проаналізовано сутність ключових понять дослідження: «патріотизм», «ПВ», «ВПВ старшокласників» та ін. Запропоновано авторське тлумачення «ВПВ старшокласників» у широкому значенні як системний педагогічний процес, невід'ємна частина НПВ, цілісна системна діяльність закладів освіти спільно з органами державної влади, громади, школи, родини щодо формування в молоді патріотичної свідомості, відданості своїй державі, готовності до захисту цілісності України; у вузькому – як взаємодія, спрямована на оволодіння військовими компетентностями, в основі яких захист своєї держави.

Основним аспектом здійснення якісного ВПВ старшокласників, підготовки до викликів воєнного часу слугувала нормативно-правова база з питань військової підготовки, військової діяльності, ВПВ, інтеграції його в шкільні освітні програми. З'ясовано, що проблему актуалізовано як на державному, так на місцевому рівнях. На кожному з етапів вона мала певні ознаки (акцент на патріотизмі; допризовна підготовка, аналіз структури і завдань сучасних ЗСУ, вивчення основ Цивільної оборони України; психологічну готовність старшокласників до захисту Батьківщини;

загальноправові засади військової підготовки; регулювання доступу до військової інформації та захисту молоді від неправдивих даних; формування оборонної свідомості; посилення оборонної спроможності країни через залучення громадян до безпекових ініціатив; розвиток військово-спортивних напрямів, технічної творчості та інновацій; обов'язкове вивчення «Захисту України» у старшій школі та залучення ветеранів до патріотичного виховання молодого покоління).

2. Визначено передумови та запропоновано періодизацію ВПВ старшокласників у системі освіти України першої чверті ХХІ ст. З-поміж основних передумов визначено такі: *політичні* (політичні зміни, запровадження демократичних принципів формування нової національної свідомості, нові концептуальні підходи до ВПВ, потреба у формуванні готовності молоді до захисту Батьківщини); *економічні* (потреба у фінансуванні програм національно-патріотичного та ВПВ молоді, обмеженість ресурсів ускладнювали реалізацію програм ВПВ, адаптації освітніх програм до підготовки молоді до служби в ЗСУ та інших силових структурах); *соціокультурні* (відродження національної культури та історичної пам'яті; вплив соціальних зміни, пов'язаних з глобалізацією та інформаційними технологіями, адаптація підходів до виховання, включаючи використання інновацій для популяризації військово-патріотичних цінностей), що дало змогу розробити періодизацію ВПВ старшокласників на основі правового, історичного, дидактичного критеріїв. Виокремлено умовні три етапи: I етап (2002–2014) – період інформаційних змін та підходів до теоретичної бази ВПВ старшокласників, у системі відбувалось ухвалення чималої кількості нормативно-правових актів і законів щодо проведення освітньої діяльності та розвитку напрямів ВПВ молоді (підготовка старшокласників до військової служби в ЗСУ; зміцнення єдності армії і народу; загальноосвітня підготовка старшокласників до захисту держави; робота над зміцнення обороноздатності); II етап (2014–2022) – активізація та спрямування ВПВ старшокласників на захист власної держави (переосмислення патріотичних цінностей та формування нового українця, здатного захищати

свою державу; співпраця молоді з військовими та громадськими організаціями, залучення військових, ветеранів та громадських організацій до процесу виховання тощо; збільшення кількості ліцеїв із військово-фізичною підготовкою не призвело до зростання охочих опанувати військову професію); III етап (2022–2024) – розвиток ВПВ в умовах російської агресії та інтеграція військових цінностей у систему ПВ молоді (військові цінності молоді, участь у заходах, присвячених пам'яті героїв, взаємодія з військовими фахівцями, педагогами та представниками громадськості для максимального впливу на формування патріотичних цінностей та громадянської свідомості серед учнів старших класів).

3. З'ясовано, що на першому умовно виокремленому етапі генези ВПВ старшокласників змістовий компонент ВПВ молоді позначався вивченням окремих складових військової підготовки як основного джерела здобуття та поширення. На першому етапі простежено недостатню інтеграцію ВПВ в навчальні програми, факультативний характер ВПВ старшокласників. На другому (2014–2022) етапі визначено зміну пріоритетів і потреб у ВПВ, посилення уваги до змісту програм і заходів із забезпечення національної безпеки та оборони, активізацію участі й органів державної влади та громадських організацій у ВПВ старшокласників. 2022–2024 рр. – означено інституціоналізацію ВПВ, зміну назви й суті навчального комплексу «Захист Вітчизни» на «Захист України», інтеграцію ВПВ в освітній процес навчальних предметів старшої школи, впровадження інноваційних технологій та медіаресурсів.

Зміни у ВПВ зумовлено актуальними викликами, зокрема війною: адаптація навчальних програм до умов воєнного стану, уведення нових методичних рекомендацій для викладання предмета «Захист України», в яких акцентована увага на безпечних умовах навчання в сучасних обставинах організації освітнього процесу в очному, дистанційному або змішаному форматах.

З'ясовано, що на першому етапі (2002–2014) серед найбільш поширених методів і форм ВПВ старшокласників переважали традиційні. Однак впроваджувались інтерактивні методи. З-поміж форм застосовувались групові (уроки з предмета «Захист Вітчизни», гурткова робота військово-патріотичного спрямування, військово-патріотичні клуби) та масові (військово-спортивні змагання, екскурсії до музеїв військових частин, зустрічі з ветеранами тощо) форми організації ВПВ старшокласників.

На другому етапі (2014–2022) зміст ВПВ інтегрувався в курс «Захист Вітчизни», позакласну та позашкільну діяльність, активно впроваджено інноваційні та інтерактивні методи ВПВ, цифрові технології та медіаресурси, методи критичного аналізу інформації. Еволюціонували форми організації ВПВ старшокласників від інтегрованих уроків з військово-патріотичної тематики, тренінгів та майстер-класів до волонтерської діяльності. Щодо масових форм організації ВПВ, то результативними були військово-патріотичні ігри («Сокіл», «Джура» та ін.), військово-історичні реконструкції, патріотичні флешмоби та акції тощо.

У 2022–2024 рр. акцентовано увагу на міждисциплінарний підхід, співпрацю з Міжнародними військовими організаціями, розробці цифрових та дистанційних технологій, методів симуляції та моделювання військових ситуацій, проєктів тощо. Еволюціонували групові (онлайн-курси, вебінари з військово-патріотичної тематики, віртуальні екскурсії та музейні тури, групові проєкти з використанням цифрових платформ) та масові (фестивалі та конкурси патріотичного спрямування, Всеукраїнські патріотичні челенджі в соціальних мережах тощо) форми організації ВПВ старшокласників.

Загалом простежено еволюції методів і форм ВПВ від традиційних до інноваційних, інтерактивних та цифрових підходів, з акцентом на практичну діяльність, критичне мислення та активну участь старшокласників у патріотичних заходах.

Важливим аспектом стала співпраця з військовими та громадськими організаціями: залучення військових, ветеранів та громадських організацій до

процесу виховання, що підвищило авторитет ВПВ серед молоді. ВПВ стало важливим інструментом формування нової генерації свідомих громадян. Доведено, що на сучасному етапі потребує активної участі розвиток дистанційних форм ВПВ.

Окреслено *сильні* (відданість своїй державі, акцент на ВПВ за умов воєнного часу; пріоритетність масових форм ВПВ, використання спільних занять і вебінарів; підтримка з боку державних, місцевих та громадських організацій) і *слабкі* сторони (відсутність цілісного підходу; низький рівень фінансування; відсутність окремих нормативно-правових документів тощо) ВПВ старшокласників в Україні

4. Виокремлено перспективи творчого застосування історичного досвіду ВПВ на сучасному етапі.

На основі аналізу джерельної бази, проведеного пілотного дослідження визначено, що ВПВ (75% респондентів) для учнів старших класів є пріоритетним. Зазначено, що 10% опитаних не бачать у цьому процесі важливості, а 15% залишилися нейтральними. Це засвідчує необхідність приділення уваги військово-патріотичному вихованню як складовій національної безпеки та громадянської свідомості.

З'ясовано причини відсутності зацікавлення старшокласників військово-патріотичним вихованням, служінню своїй державі: по-перше, психологічна перевантаженість, стрес, тривога і страх, емоційне перевантаження, неготовність до активного залучення в процеси, пов'язані з війною; по-друге, небезпека та загроза життю, яку представляє війна; по-третє, вплив глобалізації та соціальних мереж у світі впливає на сприйняття ПВ, яке може здаватися менш привабливим на тлі можливостей для міграції; по-четверте, вплив сім'ї та фокус на розв'язанні базових проблем виживання.

Серед проблемних моментів ВПВ на сучасному етапі виявлено: недостатню інтеграцію ВПВ в навчальні програми; відсутність єдиного підходу до ВПВ між різними школами та регіонами; обмеженість ресурсів та інфраструктури для реалізації ефективних програм військово-ПВ, недостатня

матеріально-технічна база, обмежений доступ до сучасних навчальних засобів та недофінансування призводять до того, що заходи часто проводяться на низькому рівні; потреба у кваліфікованих кадрах та систематична підготовка та підвищення кваліфікації вчителів у цій сфері; відсутність популяризації та формальний підхід до ВПВ, відсутність зацікавлення і розуміння важливості військово-патріотичних цінностей серед молоді знижує ефективність виховного процесу; відсутність сучасних технологій та підходів, що враховують психологічні особливості молоді та використовують сучасні технології, знижує інтерес учнів і ефективність виховних заходів; питання з координацією між різними інституціями, рівнями співпраці між школами, громадськими організаціями, військовими структурами та іншими інституціями призводить до розрізненості зусиль та неефективності програм ПВ.

Це підкреслює необхідність удосконалення програм ВПВ шляхом інтеграції сучасних методик, збільшення доступу до заходів, розширення інформаційної кампанії та залучення сімей до виховного процесу. Особливої уваги потребує розвиток психологічної підготовки та робота з формування позитивного сприйняття відданості та захисту своєї Батьківщини.

Визначено основні тенденції ВПВ молоді на сучасному етапі: стратегічність як запорука ефективності ВПВ молоді; виклики у сфері безпеки та ВПВ молоді; інтеграція ВПВ в освітній процес ЗСО та профільної школи, що охоплює не лише теоретичні знання, а й практичні навички впровадження інноваційних технологій та медіаресурсів у ВПВ старшокласників, забезпечують доступ до інформації та ресурсів, які сприяють формуванню патріотичних цінностей, зокрема застосування цифрових технологій (онлайн-, відеоуроків, онлайн-ігор, вебінарів, віртуальних екскурсій тощо).

Вивчення досвіду ВПВ старшокласників у системі освіти України досліджуваного періоду дає підстави стверджувати, що серед перспектив ВПВ старшокласників у закладах освіти України визначено: розширення міжнародної співпраці (США, Ізраїль, Польща тощо); зміцнення законодавчого забезпечення ВПВ, визначення пріоритетної ролі держави та громадських

організацій у ВПВ старшокласників; взаємодія між різними інституціями для розвитку ВПВ; проведення спільних форумів, конференцій; створення наукових та навчально-методичних центрів ВПВ молоді ЗЗСО тощо. За результатами виконаного дослідження для здобувачів вищої освіти розроблено і впроваджено в освітню практику авторський вибіркового курс «ВПВ молоді у контексті геополітичних змін», для першого (бакалаврського) рівня, метою якого є формування теоретичних засад та практичних аспектів ВПВ молоді в умовах сучасних геополітичних трансформацій, розвиток критичного мислення та аналітичних компетентностей для ефективної реалізації виховних стратегій у контексті національної безпеки України.

Запропоновано концепцію сайту «PatriotHub» – освітнього блогу, в основі якого інтерактивне та онлайн-навчання, спрямоване на засвоєння основ ВПВ шляхом надання доступу до інформації, швидкого пошуку необхідного матеріалу, можливості орієнтуватися в питаннях ВПВ молоді.

На основі вивчених матеріалів дисертаційного дослідження укладено словник термінів з ВПВ молоді для старшокласників. У словнику містяться чіткі визначення ключових понять ВПВ, що сприяє їх теоретичному осмисленню та можливістю використання його на уроках історії, громадянської освіти, захисту України тощо. На основі проведеної роботи розроблено рекомендації щодо ВПВ старшокласників для адміністрації шкіл, учителів, старшокласників, батьків.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми ВПВ старшокласників у системі освіти України (перша чверть XXI ст.). Перспективним напрямом подальшої роботи вважаємо вивчення проблеми ВПВ молоді в закладах освіти європейських країн та США.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абрамов В.І. Духовність суспільства: методологія системного вивчення: монографія. Київ: КНЕУ, 2004. 236 с.

2. Авшенюк Н.М., Десятов Т.М., Дяченко Л.М., Постригач Н.О., Пуховська Л.П., Сулима О.В. Компетентнісний підхід до підготовки педагогів у зарубіжних країнах: теорія та практика: монографія. Кіровоград: Імекс-ЛТД, 2014. 280 с.

3. Арчард Д. Чи варто вчити патріотизму? *Філософські та освітні студії*. 1999. № 18(3). С. 157–173.

4. Афанасьєв А., Серветник Р. Напрями військово-патріотичного виховання особового складу Збройних Сил України на військових традиціях. *Військова освіта*. 2013. № 1. С. 25-33. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vios_2013_1_5 (дата звернення: 15.08.2022).

5. Афанасьєв А.О. Педагогічні основи військово-патріотичного виховання військовослужбовців строкової служби збройних сил України. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Київ, 2005. 266 с.

6. Бабак О.В., Бех І.Д., Василевська Т.Е., Ващенко К.О., Вільчинська І.Ю. Виховання національно свідомого, патріотично зорієнтованого молодого покоління, створення умов для його розвитку як чинник забезпечення національних інтересів України: аналіт.-інформ. матеріали. Держ. ком. України у справах сім'ї та молоді, Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді. Київ., 2003. 191 с.

7. Бака М.М., Корж В.П. Фізичне і військово-патріотичне виховання молоді: навчально-методичний посібник. Київ: ПВА «Книга пам'яті України», 2004. 464 с.

8. Баранівський В.Ф. Проблеми духовної безпеки українського суспільства: збірник наукових праць. 2-ге вид., доп. та допрац. Київ: Видавництво «Лицар», 2018. 258 с.

9. Баранівський В.Ф. Система військово-патріотичного виховання курсантів вищого військового навчального закладу. *Вища освіта України. Тематичний випуск "Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології"*. 2014. № 3. (додаток 2), Т. 2. С. 189–192.
10. Бахтін А.М., Василенко С.М., Лелека В.М. *Захист Вітчизни. 10 клас*. Київ: ЛіраК, 2010. 400 с.
11. Бахтін А.М., Василенко С.М., Лелека В.М. *Захист Вітчизни. 10–11 клас*. Миколаїв: Атол, 2008. 514 с.
12. Бебик В. Глобальне громадянське суспільство: теорія, методологія, менеджмент. *Політичний менеджмент 2006*. № 2. С. 140-147.
13. Берека В.Є., Гіджеліцький І.К., Орловська Н.М. *Козацька педагогіка і навчально-виховний процес у закладах освіти: науково-методичний збірник*. Кам'янець-Подільський: Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2018. 472 с.
14. Бех І.Д. *Виховання особистості: сходження до духовності*. Київ: Либідь, 2006. 272 с.
15. Бех І.Д. *Виховуємо патріотизм як почуття і цінність. Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2016. № 6. С. 4–8.
16. Бех І.Д. *Виховання особистості: підручник для студентів вищих навчальних закладів*. К.: Либідь, 2008. 848 с.
17. Бех І., Канішевська Л., Малиношевський Р. *Стратегія військово-патріотичного виховання дітей та молоді у системі освіти України: реалії та перспективи*. *Вісник НАПН України*. 2023. № 5(2)С.1-7 URL: <https://visnyk.naps.gov.ua/index.php/journal/article/view/390> (дата звернення: 15.11.2023).
18. Бех І.Д. *Особистісно зорієнтоване виховання: Науково-метод. посібник*. Київ: ІЗМН, 1998. 204 с.
19. Бех І.Д. *Особистісно орієнтований підхід у вихованні. Професійна освіта: педагогіка і психологія*. *Польсько-український журнал / За ред. Т. Левовицького, І. Вільш, І. Зязюна, Н. Ничкало*. 2000. Ч.ІІ. Київ-Ченстохова. С. 331-341.

20. Бех І.Д., Чорна К.І. Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді. Київ, 2014. 29 с.

21. Биковська О. Позашкільна освіта: концептуальні засади в умовах реформування системи освіти України. *Освітня політика*. URL: <http://education-ua.org/ua/articles/435-pozashkilna-osvita-kontseptualni-zasadi> (дата звернення: 16.09.2023).

22. Білоцерківець І.П. Національні традиції військово-патріотичного виховання учнівської молоді України. *Матеріали науково-практичного семінару, присвяченого Першому чемпіонату України з поліцейського хортингу*. Київ: Паливода А. В., 2015. С. 5–8.

23. Біницька К.М., Казакова Н.В. Використання засобів масової інформації у громадянському вихованні учнів старших класів загальноосвітнього навчального закладу. *Наукові інновації та передові технології*. № 1(15). С. 343-353.

24. Біницька К. Військово-патріотичне виховання старшокласників у системі освіти США: досвід для України. *Людинознавчі студії*. Серія «Педагогіка». 2024. № 18(50). С. 9–16.

25. Благій О.Л., Ярмак О.М. Контроль фізичного стану старшокласників у процесі фізичного виховання. *Актуальні проблеми фізичного виховання, реабілітації, спорту та туризму : тези доп. III Міжнар. наук.-практ. конф.* Запоріжжя: КПУ, 2011. С. 28–30.

26. Бойко А.М. Суб'єкт-суб'єктні взаємини як цінності виховання *Цінності освіти і виховання: Наук.-метод. зб. / Ред. О.В. Сухомлинська*. Київ: Вид-во АПН України, 1997. С. 12–16.

27. Бородай Е.М. Дидактичні умови реалізації військово-прикладних умінь і навичок учнів у навчальному середовищі старшої школи: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.09. Полтава, 2021. 299 с.

28. Бородай Е.М. Класифікація методів військово-патріотичного виховання старшокласників у процесі допризовної підготовки. *Витоки педагогічної майстерності: зб. наук. праць*. Вип.26. Полтава: ПНПУ імені

В.Г. Короленка. 2020. С. 25–28.

29. Бородай Е.М. Методи навчання основ військової справи учнів у навчальному середовищі старшої школи. *Ресурсно-орієнтоване навчання у вищій школі: проблеми, досвід, перспективи*: матеріали Всеукр.наук.-практ. інтернет-конф., Полтава, 22-26 лютого 2016 р. Полтава: АКУП ПДАА, 2016. С. 365–366.

30. Бородай Е.М. Організація військово-навчальної діяльності старшокласників в учнівському клубі «Захисник України». *The 2nd International scientific and practical conference “European scientific discussions”* (26–28 December 2020). Potere della ragione Editore, Rome, Italy. 2020. С. 269–272.

31. Бородай Е.М., Кононець Н.В. Класифікація дидактичних військово-професійних ігор для формування військово-прикладних умінь і навичок учнів старшої школи. *Ресурсно-орієнтоване навчання в «3D»: доступність, діалог, динаміка* : матеріали III Всеукр.наук.-практ. інтернет-конф., Полтава, 18-22 лютого 2019 р. Полтава: КУЕП ПДАА, 2019. С. 448–449.

32. Боярчук О., Микитюк Л. Цикл уроків мужності. *Методист*. 2015. № 2. С. 59–63.

33. Буклов Ю. Змістові компоненти національно-патріотичного виховання учнівської молоді. *Молодь і ринок*. 2018. № 3 (158). С. 136–140.

34. Буклов Ю. Методи національно-патріотичного виховання учнівської молоді. *Актуальні питання сучасних педагогічних та психологічних наук* : зб. наук. робіт учасників міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 16–17 лютого 2018 р. Одеса, 2018. С. 6–8.

35. Буклов Ю. Національно-патріотичне виховання учнівської молоді як педагогічна проблема. *Людинознавчі студії* : зб. наук. праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Педагогіка». 2018. Вип. 6/38. С. 49–59.

36. Буклов Ю.М. Національно-патріотичне виховання учнівської молоді у позакласній та позашкільній виховній роботі (кінець ХХ –початок ХХІ ст.): дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Дрогобич, 2018. 303 с.

37. Бутенко О. С. Захист Вітчизни. Навчання дівчат. 10 клас: навч.-метод. посібник. Харків: ВГ «Основа», 2015. 110 с.
38. В Івано-Франківську стартувала міська молодіжна науково-пізнавальна патріотична Програма «Чорний ліс 2016» URL: <https://www.mvk.if.ua/news/39599> (дата звернення: 26.05.2023).
39. Василенко С.М. Система патріотичного виховання та її місце в державотворенні сучасної незалежної України. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. 2015. № 2. С. 14–19.
40. Велика українська енциклопедія. URL: <http://surl.li/ixmycw> (дата звернення: 18.09.2023).
41. Великий тлумачний словник української мови (з дод. і допов.) / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
42. Виздрик В.С. Військово-патріотична діяльність УВО-ОУН серед української молоді Галичини (1920–1939 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук: 20.02.22. Львів, 2004. 18 с.
43. Виховні технології у діяльності класного керівника: навч.-метод. посібник / укл. Н.І. Яковець, В.М. Солова, І.І. Киричок. Ніжин: НДПУ, 2003. 231 с.
44. Вишневський О.І. Система вартостей і стратегія виховання. *Цінності освіти і виховання: наук.-метод. зб.* / Ред. О.В. Сухомлинська. Київ: Вид-во АПН України, 1997. С. 35-39
45. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: посібник для студентів вищих навчальних закладів. Дрогобич: Коло, 2006. 608 с.
46. Військове виховання: історія, теорія та методика: навч. посіб. / За ред. В.В. Ягупова. Київ: «Graphic&Design», 2002. 560 с.
47. Військово-патріотичне виховання дітей та учнівської молоді в системі освіти України: стратегічні напрями / за ред. І.Д. Бега, Р.В. Малиношевського. Івано-Франківськ: НАІР, 2023. 32 с.

48. Військово-патріотичний напрям. Інститут модернізації змісту освіти
URL: <https://imzo.gov.ua/osvita/pozashkilna-osvita-ta-vihovna-robota/navchalni-programi/viyskovo-patriotichniy-napryam/> (дата звернення: 26.07.2024).
49. Військово-патріотичний табір «Легіонер». URL: <https://nation.org.ua/projects/lehioner/> (дата звернення: 26.06.2024).
50. Волонтерство в Україні: короткий спалах чи яскравий світанок? URL: <https://for-ua.com/article/1074634> (дата звернення: 28.02.2024).
51. Волонтерський рух в Україні. Дослідження проведено GfK Ukraine 20–26 листопада 2014 року на замовлення Організації Об'єднаних Націй в Україні. URL: <http://surl.li/vmpzia> (дата звернення: 8.04.2023).
52. Всеукраїнська гра-випробування «Котигорошко». URL: <http://fdo-fdo.narod.ru/kot.htm> (дата звернення: 18.06.2023).
53. Всеукраїнська дитячо-юнацька військово-патріотична гра «Сокіл» («Джура»). URL: <http://locketum.in.ua> (дата звернення: 24.05.2023).
54. Всеукраїнський фестиваль патріотичної військової пісні «Оберіг». URL: <https://unalib.ks.ua/vseukrainskiy-festival-patriotichnoi-viyskovo-pisni-oberig.htm> (дата звернення: 28.06.2024).
55. Галузевий державний архів Міністерства оборони України (ГДАМОУ), м. Київ. Спр. 8. Доповіді Міністру оборони України і його заступникам за 2014 рік. 11.01.2014–11.12.2014. 69 арк.
56. Гарасимів І.М., Пашко К.О., Фука М.М., Щирба Ю.П. Захист Вітчизни (рівень стандарту): підруч. для 10 класу закл. загальн. серед. освіти. Рівень стандарту. Тернопіль: Астон, 2018. 256 с.
57. Гнатюк М.Р. Захист Вітчизни (рівень стандарту): підруч. для 11 кл. закл. загальн. серед. освіти. Київ: Генеза, 2019. 160 с.
58. Гончаренко С.У. Основні напрямки виховної роботи з формування у старшокласників позитивного ставлення до служби в Збройних силах. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2005. № 10. С. 75-78.

59. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. Київ: Либідь, 1997. 376 с.
60. Горенко Т. Збірка Уроків мужності для учнів середнього та старшого шкільного віку. URL: <https://naurok.com.ua/zbirka-urokiv-muzhnosti-dlya-uchniv-serednogo-ta-starshogo-shkilnogo-viku-132553.html> (дата звернення: 28.06.2024).
61. Гриценко А. Воєнна реформа в Україні: старт чи черговий фальстарт? *Національна безпека і оборона* 2000. № 1. С. 35.
62. Гриценко С., Ілішова О., Єфімов Д., Макогончук Н. Проблема національно-патріотичного виховання. *Інноваційна педагогіка*. 2022. № 44. Т. 1. С. 119–123.
63. Гузь З. Військово-патріотична підготовка старшокласників у сучасному освітньому просторі. *Імідж сучасного педагога*. 2023. № 1(196), С. 77–81.
64. Гуз К., Кононець Н. Військово-патріотична підготовка старшокласників у сучасному освітньому просторі. *Імідж сучасного педагога*. 2021. № 1. С. 77–81.
65. Гук О. Історико-педагогічний феномен молодіжних організацій «Січ», «Пласт» і «Сокіл» у сфері освіти й соціального виховання українсько молоді. URL: http://er.ucu.edu.ua/bitstream/handle/1/172/Huk_Historical%20and%20Pedagogical%20Phenomenon.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 25.04.2024).
66. Даценко О.М. Військово-патріотичне виховання в українських збройних формуваннях в умовах боротьби за українську державність (березень 1917 – листопад 1920 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 20.02.22. Київ, 2002. 18 с.
67. Дем'янюк О.Й. Військово-підготовча діяльність українських молодіжних організацій Галичини напередодні та в роки Першої світової війни: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 20.02.22. Львів, 2004. 20 с.
68. Дембиський С., Злобіна О., Костенко Н. та ін. Українське суспільство в умовах війни: колективна монографія. Київ: Інститут соціології НАН України, 2022. 410 с.

69. Державна концепція виховання української молоді (традиції, досвід, перспективи): метод. матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., 7 лип. 2006 р., Львів / ред.: Т. Батенко; Упр. у справах сім'ї та молоді Львів. облдержадмін., Ін-т соціогуманіт. пробл. людини ЗНЦ НАН України, Львів. обл. центр роботи з наук. молоддю. Львів: ПАІС, 2006. 152 с.

70. Державний стандарт профільної середньої освіти: Проєкт. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/gromadske-obgovorennya/2023/10/30/НО-royekt.Derzhstandartu.profilnoyi.serednoyi.osvity-30.10.2023.pdf>, (дата звернення: 21.11.2023)

71. Державний стандарт базової середньої освіти. Постанова КМУ № 898 від 30.09.2020 р. URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/76886 (дата звернення: 12.03.2023)

72. Джус О. Аксіологічний вимір дослідження ролі міжнародного військового партнерства у захисті суверенітету України. *Політологічний вісник*: зб. наук. праць. Київ: ВАДЕКС, 2015. Вип. 79. С. 472–481

73. Дзюба В.В., Валенкевич Л.П. Система мотивації персоналу підприємства на прикладі ВАТ «Сумихімпром». *Тези доповідей науково-технічної конференції викладачів, співробітників, аспірантів і студентів факультету економіки та менеджменту, присвяченої дню науки в Україні*, м. Суми 18–22 квітня 2011. № 1. С. 129–130

74. Діалоги про НПВ. Військово-патріотичне виховання. Олександр Терещенко та ін.: URL: <https://www.youtube.com/watch?v=77FkODjjJF8/> (дата звернення: 28.02.2024).

75. Діхтяренко З. Вплив патріотизму на формування суті поліцейського хортингу. *Матеріали науково-практичного семінару, присвяченого Першому чемпіонату України з поліцейського хортингу*. Київ: Паливода А.В., 2015. С. 9–15.

76. Дніпровська гімназія № 25 Дніпровської міської ради URL: <https://school76.dnepredu.com/> (дата звернення: 28.05.2024).

77. Доктрина інформаційної безпеки України: Указ Президента України від 25 лютого 2017 року № 47/2017 URL: <https://www.president.gov.ua/documents/472017-21374> (дата звернення: 26.05.2023).

78. Дудка Д.М., Єрмоєнко Е.А., Кіблицький Р.В. Залучення педагогів і спортсменів військового хортингу до військово-патріотичної роботи у закладах освіти. *Військовий хортинг України* : науково-популярний журнал. Львів, 2021. Вип. 1. С. 192–209.

79. Енциклопедія освіти / гол. ред. В. Г. Кремень. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.

80. Єргідзей К. Особливості військово-патріотичного виховання ліцеїстів загальноосвітніх навчальних закладів з військово-професійною спрямованістю навчання. *Збірник наукових праць ЛОГОС*, 2020. С. 77–78.

81. Єрмоєнко Е.А. Хортинг – національний вид спорту України: метод. посібник. Київ: Паливода А.В., 2014. 1064 с.

82. Житомирський ОМТЦК та СП. URL: <https://www.facebook.com/zomvkc> (дата звернення: 28.06.2024).

83. Жулинський М. Проблеми освітньої системи України. *Національна безпека і оборона*. 2002. № 4(28). С. 21–33

84. Жулковський В.В. Тенденції національно-патріотичного виховання молоді в західній українській діаспорі (друга половина ХХ - початок ХХІ ст.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.0001. Хмельницький, 2020. 20 с

85. Журба К.О. Виховання патріотизму молодших підлітків у взаємодії сім'ї і школи. *Педагогічний вісник*. 2011. № 3. С. 20–22/

86. Журба К.О. Цифровізація військово-патріотичного виховання української молоді в умовах війни. *Інноватика у вихованні*. 2023. Вип.18. С. 66–75.

87. Заклади освіти, які постраждали від бомбардувань та обстрілів» URL: <http://surl.li/ncdysp> (дата звернення: 28.08.2024).

88. Захист України: методичні рекомендації для вчителів на 2022/23 рік.

URL: <https://osvita.ua/school/metod-rekom/61580> (дата звернення: 28.06.2024).

89. Захист України: навчальна програма для закладів загальної середньої освіти, закладів спеціалізованої освіти військового профілю(військових, військово-морських ліцеїв, ліцеїв з посиленою військово-фізичною підготовкою) Профільний рівень (10-11 класи) URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2022/08/15/navchalna.programa-2022.zakhyst.Ukrayiny-10-11-profil.pdf> (дата звернення: 28.02.2024).

90. Захист України: навчальна програма для закладів загальної середньої освіти. «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» (наказ Міністерства освіти і науки України від 03 серпня 2022 року № 698) Рівень стандарту (10-11 класи) URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-10-11-klas/2022/08/15/navchalna.programa-2022.zakhyst.Ukrayiny-10-11-profil.pdf> (дата звернення: 28.06.2024).

91. Захист України: URL: <https://sites.google.com/site/zahist56/vijskovo-sportivni-igri> (дата звернення: 28.06.2024).

92. Захист України: YouTube канал URL: <https://www.youtube.com/watch?v=H6sFNOULgIc://www.youtube.com/watch?v=H6sFNOULgIc> (дата звернення: 28.06.2024).

93. Злобіна О., Костенко Н., Головаха Є. Високий рівень національної стійкості. Інтерв'ю. 9 червня 2022 р. URL: <http://life.nv.ua/ukr/socium/chim-vidriznyayutsya-rosiyani-ta-ukrajinci-sociologpro-teshcho?viyavila-viyna-novini-ukrajini-50248594.html> (дата звернення: 26.05.2023).

94. Зорій Я.Б. Військово-патріотична підготовка майбутніх офіцерів запасу в умовах навчального процесу вищого навчального закладу: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. 2005. 16 с.

95. Зубалій М.Д. Класифікація методів військово-патріотичного виховання допризовної молоді. *Фізичне виховання в рідній школі*. 2015. № 3. С. 36–39.

96. Зубалій М.Д. *Форми військово-патріотичного виховання допризовної молоді*. Київ, 2010. 272 с.
97. Зубалій М.Д., Івашковський В.В., Остапенко О.І. та ін. *Військово-патріотичне виховання учнів у позакласній роботі: посібник*. Нац. акад. пед. наук України, Ін-т проблем виховання. Київ : Паливода А. В., 2016. 231 с.
98. Зубалій М., Білоцерківець І. *Особливості військово-патріотичного виховання старшокласників у процесі позакласної роботи з хортингу. Теорія і методика хортингу*. 2014. Вип. 2. С. 21–27.
99. Зубалій М.Д. *Військово-патріотичне виховання допризовників. Методичні рекомендації*. К.: Віпол, 1998. 59 с.
100. Зубалій М.Д. *Сутність і зміст поняття «Військово-патріотичне виховання»*. *Освіта і управління*. 2003. Т.6. № 2. С. 110–116.
101. Зубалій М.Д., Остапенко О.І., Тимчик М.В. *Форми і методи формування в учнів готовності до захисту Вітчизни: метод. рекомендації*. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2019. 72 с.
102. Зубко В.М. *Порівняльний аналіз як передумова прийняття реформаторських рішень. Сучасні системи вищої освіти : порівняння для України*. К. : Вид. дім «КМА Academia», 1997. С. 7–30.
103. Зязюн І.А. *Філософія педагогічної дії: монографія*. Черкаси: ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. 608 с.
104. Івашковський В.В. *Виховні засади розвитку особистості патріота України. Рідна школа*. 2005. № 4. С. 36–38.
105. Івашковський В.В. *Концепція військово-патріотичного виховання молоді України в Товаристві Сприяння Обороні України. Теорія і методика хортингу: зб. наук. праць*. К.: Паливода А.В., 2015. Вип.3. С. 22–38.
106. Івашковський В.В. *Теоретико-методичні засади виховання старшокласників як суб'єктів громадянського суспільства*. Київ: Паливода А.В., 2010. 514 с.
107. Івашковський В.В. *Педагогічні умови формування готовності старшокласників до служби в Збройних Силах України: автореф. дис... канд.*

пед. наук: 13.00.07. Київ, 2002. 17 с.

108. Інститут модернізації змісту освіти: електронні версії підручників «Захист Вітчизни»: URL: <https://lib.imzo.gov.ua/yelektronn-vers-pdruchnikv/10-klas/22-zakhist-vtchizni-10-klas/> (дата звернення: 18.09.2023).

109. Інформаційно-аналітичний огляд. Освіта України і наука України в умовах воєнного стану. Київ, 2023. 64 с.

110. Інформація Міністерства молоді та спорту України про стан виконання плану заходів з виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України та Стратегії сталого розвитку «Україна–2020» у 2015 році. URL: <https://mms.gov.ua/ministerstvo/kolegiya-minmolodsportu/rishennya-kolegiy/2015-rik>. (дата звернення: 26.05.2023).

111. Інформація про обласні програми національно-патріотичного виховання URL: patriotua.org/ (дата звернення: 28.06.2024).

112. Іщенко Д.В., Мірошніченко В.І. Мотиваційні аспекти навчальної діяльності старшокласників з формування готовності до військової служби за контрактом. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. Хмельницький, 2013. Вип. 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadps_2013_3_8

113. Карпенко Є. Вікова та педагогічна психологія: Актуальні студії сучасних українських учених : навч. посібник. Дрогобич : Посвіт, 2014. 152 с.

114. Квашньова Ю.О., Томчук М.І. Допризовна підготовка. Видання третє, зі змінами для 10-11 класів. Київ: «Вежа», 2003. 134 с.

115. Кириченко О.В. Виховання старшокласників на військово-козацьких традиціях у процесі допризовної підготовки : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Херсон, 2006. 240 с.

116. Кобзар А.О. Становлення та розвиток структур виховної роботи у Збройних Силах України (1991–2011 рр.) : дис. ... канд. іст. наук: 20.02.22 Київ, 2013. 278 с

117. Кобзар Б.С. Аксіологічний аспект виховання. *Цінності освіти і виховання*: наук.-метод. зб. / Ред. О.В. Сухомлинська. Київ: Вид-во АПН

України, 1997. С. 53–55.

118. Коваль В.О. Патріотичне виховання учнів під час вивчення літератури в старших класах загальноосвітньої школи: дис... канд. пед. наук: 13.00.02. Київ, 1999. 191 с.

119. Ковба М. Військово-патріотичне виховання старшокласників: виклики сьогодення. *Modern problems of science, education and society*. Proceedings of the 12th International scientific and practical conference. SPC «Sci-conf.com.ua». Kyiv, Ukraine. 2024. P. 562–565.

120. Ковба М. Зміст військово-патріотичного виховання старшокласників (перша чверть ХХІ ст.). *Інноваційна педагогіка*. 2024. Вип. 68. Т.1. С. 30–33. http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2024/68/part_1/7.pdf

121. Ковба М. Мета патріотичного виховання. *Пріоритетні напрями модернізації освіти: досвід, реалії, перспективи* : збірник наукових праць Всеукраїнської науково-практичної конференції (Дрогобич, 7–8 квітня 2022 року) / за ред. М. Чепіль, А. Федорович. Дрогобич: РВВ ДДПУ імені Івана Франка, 2022. С. 22–24.

122. Ковба М. Методи і форми військово-патріотичного виховання старшокласників (перша чверть ХХІ ст.). *Педагогічний альманах*. 2024. № 55. С. 278-284. URL: <https://doi.org/10.37915/pa.vi55.520>

123. Ковба М. Операційно-діяльнісний компонент військово-патріотичного виховання старшокласників (перша чверть ХХІ ст.). *Перспективи та інновації науки*. 2024. Вип.5(39). С. 257–267. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-5\(39\)-257-267](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-5(39)-257-267)

124. Ковба М. Особливості військово-патріотичного виховання старшокласників у країнах Європи та України (перша чверть ХХІ ст.). *Наукові інновації та передові технології*. Серія «Педагогіка». 2023. № 13(27). С. 696-707. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-13\(27\)-696-707](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-13(27)-696-707)

125. Ковба М. Патріотичне виховання молоді та підготовка юнаків до служби в Збройних силах України. *Розвиток освіти в кризових умовах: історія, теорія, практика*: збірник наукових праць Всеукраїнської науково-

практичної конференції (Дрогобич, 27–28 квітня 2023 року) / за ред. Т. Пантюк, І. Паласевич, А. Федорович. Дрогобич: ДДПУ ім. І. Франка, 2023. С. 122–125.

126. Ковба М. Сутність поняття «патріотичне виховання». Eurasian scientific discussions. Proceedings of the 3rd International scientific and practical conference. Barca Academy Publishing. Barcelona, Spain. 2022. P. 21–27. URL: <https://sciconf.com.ua/iii-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiya-eurasianscientific-discussions-10-12-aprelya-2022-goda-barselona-ispaniya-arhiv/>

127. Кодекс цивільного захисту України URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>

128. Колос Р. Л. Підготовка офіцерських кадрів для Збройних Сил України за досвідом Військово-інженерного інституту 1991–2000 рр.: дис. ... канд. іст. наук 20.02.22. Київ, 2004. 187 с.

129. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141). Зі змінами. Вісник Верховної ради. 2019, № 38, ст.160. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 28.02.2024).

130. Концепція військової кадрової політики в системі Міністерства оборони України на період до 2028 року. URL: https://www.mil.gov.ua/content/tenders/koncepcia_kadr_29012024.pdf (дата звернення: 25.08.2024)

131. Концепція Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 року: розпорядженням Кабінету Міністрів України від 9 жовтня 2020 р. № 1233-р <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1233-2020-%D1%80#Text> (дата звернення 06.08.2023)

132. Концепція допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді. Ухвалено Указом Президента України від 25 жовтня 2002 року N 948/2002. Зі змінами, URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/948/2002#Text> (дата звернення: 15.04.2023).

133. Концепція інформаційної безпеки України (проект). *Національна безпека і оборона*. 2000. № 1. С. 50–54.

134. Концепція розвитку громадянської освіти в Україні. Схвалено розпорядженням Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2018 р. № 710-р (в редакції розпорядження Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2022 р. № 893-р) URL.: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80#Text>

135. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді. Додаток до наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 р. № 641. URL: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/47154/ (дата звернення: 13.09.2022).

136. Концепція національно-патріотичного виховання в системі освіти України Наказ Міністерства освіти і науки України від 06 червня 2022 року № 527 https://zakononline.com.ua/documents/show/506238_736214 (дата звернення: 26.05.2023).

137. Концепція національно-патріотичного виховання молоді: затверджена наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства освіти і науки України, Міністерства оборони України, Міністерства культури і туризму України від 27.10.2009 № 3754/981/538/49. URL: <http://bdpu.org/national-patriotic-education/> (дата звернення: 26.05.2023).

138. Концепція патріотичного виховання в системі освіти. України 2019. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MUS24863> (дата звернення 15.11.2022)

139. Концепція підтримки та сприяння розвитку дитячого громадського руху в Україні. СХВАЛЕНО розпорядженням Кабінету Міністрів України від 11 квітня 2018 р. № 281-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/281-2018-%D1%80#Text> (дата звернення: 15.04.2023).

140. Концепція профільного навчання в старшій школі: наказ МОН України від 25 верес. 2003 р. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MUS1944>

141. Костюк Г.С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / За ред. Л.М. Проколієнко. Київ, 1989. 608 с.

142. Красильник Ю.С. Патріотичне виховання військовослужбовців Збройних Сил України засобами української етнопедагогіки : дис... канд. пед. наук: 13.00.04. Київ, 2002. 254 с.
143. Кремень В.Г., Ляшенко О.І., Локшина О.І. Загальна середня освіта України в контексті освіти країн Європи: тривалість і структура: наук.-аналіт. доп. / НАПН України, Ін-т педагогіки НАПН України. Київ : Пед. думка, 2020. 55 с.
144. Кремень В.Г. Національна ідентичність як умова самоздійснення української нації. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи*. 2020. № 1, С. 113–116.
145. Кремень В.Г., Бінько І.Ф., Головащенко С.І. Політична безпека України: концептуальні засади та система забезпечення: монографія. Київ: МАУП, 1998. 92 с.
146. Кривизюк Л.П. Вишкіл та виховна робота в українських військах періоду визвольних змагань 1917–1920 років: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 20.02.22. Львів, 2001. 17 с.
147. Кримець Л.В., Пальчик С.І. Аксіологічні аспекти патріотизму в контексті соціального управління : монографія. Київ, 2013. 249 с.
148. Кульчицький В.Й. Філософсько-світоглядні передумови розвитку патріотичного виховання в Україні (історичний аспект). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія педагогіка і соціальна робота*. Ужгород, 2013. № 30. С. 76–78.
149. Лазоренко С. Військово-патріотичне виховання як складова частина політики обороноздатності країни. *Олімпійський та параолімпійський спорт*. 2023. № 1. С. 21–25.
150. Лещук В. Військово-патріотичне виховання старшокласників: реалії та Перспективи. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2014. Вип.51. С. 174–178.

151. Майдибура А. Навчальна програма з позашкільної освіти військово-патріотичного напрямку «ЮНІ СКАУТИ»(початковий, основний рівні). Київ, 2024. 21 с. URL.:

<https://drive.google.com/file/d/1kPvyUxx5vRNeCdynBdqvWkUgAQLEn75U/view>

152. Максимюк С.П. Педагогіка: навч. посібник. Київ: Кондор, 2005. 667 с.

153. Методичні рекомендації з організації патріотичного виховання дітей та учнівської молоді у 2014/2015 навчальному році: (додаток до листа Міністерства освіти і науки України від 27.11.2014 р. № 1/9-614). URL: http://osvita.ua/legislation/pozashk_osv/44204/ (дата звернення: 16.05.2022).

154. Методичні рекомендації щодо викладання предмета «Захист України» та військово-патріотичного виховання учнівської молоді у 2023/2024 навчальному році URL:

https://znayshov.com/News/Details/metodychni_rekomendatsii_shchodo_vykladanni_a_predmeta_zakhyst_ukrainy (дата звернення: 26.08.2024).

155. Методичні рекомендації щодо організації виховної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах № 1/9–247 від 03.07.2001, Міністерства Освіти України. *Офіційний сайт Верховної Ради України. Законодавство України.* URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v-247290-01#Text> (дата звернення: 28.06.2024).

156. Михальченко Д.Г. «Хортинг-патріот»: навчальна програма факультативу (гуртка). 4 роки навчання Київ: ПАЛИВОДА А. В., 2015. 43 с.

157. Міллер Д. Про національність. Видавництво Оксфордського університету, 2007. URL:

https://scholar.google.com/scholar_lookup?hl=en&publication_year=2007&author=D.+Miller&title=On+nationality (дата звернення: 28.06.2024).

158. Міненко М.І. Захист Вітчизни (Основи медичних знань) : метод. реком. щодо викладання предмета в 10 класах загальноосвітніх навчальних закладів. URL: http://placats.com.ua/Frames/sostav_m_10.htm (дата звернення: 26.05.2024).

159. Міністерство Оборони України. Нормативно-правова база військово-патріотичного виховання. URL: <https://www.mil.gov.ua/diyalnist/vijskovo-patriotichna-robota/normativno-pravova-baza-vijskovo-patriotichnogo-vihovannya/> (дата звернення: 26.05.2024).

160. Мірошніченко В.І. Система патріотичного виховання майбутніх офіцерів-прикордонників: монографія. Хмельницький: Вид-во НАДПСУ, 2012. 376 с.

161. Міська комплексна цільова програма «Молодь та спорт столиці» на 2016–2018 рр. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/MR160895?an=18&ed=2017_11_09 (дата звернення: 26.05.2023).

162. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка : навч. посібник. Київ: Академвидав, 2007. 608 с.

163. Молодь за мир: волонтерська платформа. URL: <https://platforma.volunteer.country/organizations/molod-za-myr> (дата звернення: 26.05.2024).

164. Мотика С.М. Виховання патріотизму учнівської молоді в умовах військового ліцею: дис... канд. пед.. 13.00.07. Київ, 2019. 280 с.

165. Мотика С.М. Стан та напрями виховання патріотизму учнівської молоді в умовах військового ліцею. *Матеріали науково-методичної конференції «Наукові основи функціонування системи методичної роботи у військовій академії та шляхи підвищення її ефективності»*. Одеса: Військова академія, 2018. С. 46 – 48.

166. Мотика С.М. Форми виховання патріотизму української молоді в умовах військового ліцею. *Збірник наукових праць «Військова освіта»*. Київ: НУОУ імені Івана Черняхівського. 2016. № 1 (33). С. 175–182.

167. На Вінниччині пластуни навчали новобранців табірною життя. URL: <http://surl.li/ngzfc5> (дата звернення: 26.01.2024).

168. Науменко А.О. Національно-патріотичне виховання в армії Української Народної Республіки періоду Директорії : дис. ... канд. іст. наук: 20.02.22. Київ, 2004. 198 с.

169. Навчальна програма з позашкільної освіти військово-патріотичного напрямку СКАУТ (початковий, основний, вищий рівні.) Схвалено для використання в позашкільних навчальних закладах» (протокол засідання науково-методичної комісії з позашкільної освіти Науково-методичної ради з питань освіти МОН України, протокол № 3 від 22.12.201 URL: http://nikturcentr.mksat.net/wp-content/uploads/2014/06/yun_skauti.pdf

170. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні: монографія / Нац. акад. пед. наук України; [редкол.: В.Г. Кремень (голова), В.І. Луговий (заст. голови), О.М. Топузов (заст. голови)]; за заг. ред. В.Г. Кременя. Київ: КОНВІ ПРІНТ, 2021. 384 с. (До 30-річчя незалежності України).

171. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / НАПН України; редкол.: В.Г. Кремень (голова), В.І. Луговий (заст. голови), А.М. Гуржій (заст. голови), О.Я. Савченко (заст. голови); за заг. ред. В.Г. Кременя. Київ: Педагогічна думка, 2016. 448 с.

172. Національна програма відродження та розвитку українського козацтва на 2002–2005 роки. Указ Президента України № 1092/2001 від 15 листопада 2001 р.: Офіційний сайт Верховної Ради України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1092/2001#Text> (дата звернення: 18.09.2023)/

173. Національно-патріотичне виховання – державний пріоритет національної безпеки. Щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України про становище молоді в Україні (за підсумками 2014 року) / Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики; /редкол.: Жданов І.О., гол. ред. колег., Беляєва І.І., Митрофанський С.В. та ін. Київ, 2015. 200 с.

URL:https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Mizhnarodna_dijalnist/shorichni_dopovid/dopovid-molod-final-redaktirovannaya-12-16.pdf (дата звернення: 18.09.2023).

174. Невмержицька О.В., Пагута М.В. Військово-патріотичне виховання школярів у позаурочній діяльності. *Наукові інновації та передові технології* 2024. № 8(36). С. 1299–1307.

175. Нечипоренко Л.А., Олексієнко, В.А. Шахматов, О.П. Верещагіна. Фізичне виховання та військово-прикладна підготовка молоді України: навчально-методичний посібник. Черкаси: ЧНУ імені Б. Хмельницького, 2017. 216 с.

176. Нещадим М.І. Військова освіта в Україні: історія, теорія, методологія, практика: монографія. Київ: ВПЦ “Київський університет”, 2003. 52 с.

177. Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи: концептуальні засади реформування середньої школи : схвалено рішенням колегії М-ва освіти і науки України від 27.10.2016 р. Київ, 2016. 40 с. URL: <https://bit.ly/3npPoes> (дата звернення: 28.02.2024).

178. Онищук П.В. Педагогічні засади технології формування патріотичних рис у учнів шкіл, гімназій, ліцеїв: дис... канд. пед. наук: 13.00.01. Луцьк, 1996. 162 с.

179. Оржеховська В., Федорченко Т., Єрмоменко Е., Діхтяренко З., Мельник О. Концепція національної філософії виховання дітей та молоді в Україні на засадах хортингу (проект). *Теорія і методика хортингу : зб. наук. праць*. Київ: Паливода А. В., 2016. Вип. 5. С. 17–34.

180. Освіта в Україні: виклики та перспективи : інформ.-аналіт. зб. / МОН України, Держ. наук. установа «Ін-т освіт. аналітики». Київ, 2020. 293 с. URL: <https://iea.gov.ua/wp-content/uploads/2020/08/Informatsijno-analitichnij-zbirnik-Osvita-v-Ukrayini-vikliki-ta-perspektivi.pdf> (дата звернення: 28.02.2024).

181. Основи національного виховання / за заг. ред. В.Г. Кузя. Київ: «ІВЦ», 1993. Ч. 1. 152 с.

182. Особистісно орієнтовані технології національно-патріотичного виховання учнівської молоді у громадських об'єднаннях : метод. посіб. / Т.К. Окушко та ін. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2018. 198 с.

183. Особистісно-орієнтоване навчання – один із важелів у формуванні сучасної особистості. URL: <https://naurok.com.ua/osobistisno-orientovane-navchannya---odin-iz-vazheliv-u-formuvanni-suchasno-osobistosti-210895.html> (дата звернення 25.04.2024)

184. Остапенко О.І., Зубалій М.Д. Концепція військово-патріотичного виховання у системі освіти України. *Вища школа*. 2015. № 4–5. С. 118–126.

185. Остапенко О.І., Зубалій М.Д. Методичні рекомендації щодо вивчення предмета «Захист Вітчизни» в 2015/2016 навчальному році. *Фізичне виховання в рідній школі*. 2015. № 6. С. 32–39.

186. Остапенко О.І., Зубалій М.Д., Тимчик М.В. Методика формування у старшокласників готовності до захисту Вітчизни в різних типах закладів освіти : метод. посіб. / НАПН України, Ін-т пробл. виховання. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2019. 168 с.

187. Остапенко О. Сучасний стан військово-патріотичного виховання школярів загальноосвітніх навчальних закладів (на прикладі хортингу). *Теорія і методика хортингу*. 2015. Вип. 4. С. 35–41.

188. Остапенко О., Тимчик М. Формування готовності старшокласників до військової служби в контексті положень «Нової української школи». *Фізичне виховання в рідній школі*. 2017. № 6. С. 36–40.

189. Остапенко О., Тимчик М. Військово-патріотичне виховання старшокласників в умовах ідейно-світоглядної конфронтації. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2021. № 25. Кн.2. С. 62–72.

190. Остапенко О.І., Тимчик М.В., Зубалій М.Д., Журба К.О., Бінецький Д.О., Касіч Н.П., Кузора, І.В.. Військово-патріотичне виховання учнів в умовах ідейно-світоглядної конфронтації : навчально-методичний посібник. Кропивницький:

Імекс-ЛТД. 2022. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/732074> (дата звернення 06.12.2023)

191. Остапенко О.І. Військово-патріотичне виховання у системі пріоритетів державної політики. *Фізичне виховання в рідній школі*. 2016. № 5(106). С. 40–43.

192. Остапенко О.І. Методичні рекомендації щодо вивчення предмета «Захист Вітчизни» в 2015/2016 навчальному році. *Фізичне виховання в рідній школі*. 2015. № 6. С. 32–39.

193. Остапенко О.І., Зубалій М.Д. Концепція військово-патріотичного виховання в системі освіти України. Київ: НАПН України, 2015. 48 с.

194. Отич О.М. Військові традиції і звичаї як чинники підвищення якості вищої військової освіти. *Вища освіта України: науковий та науково-методичний часопис*. 2014. Т. 1(3). С. 59–63.

195. Отроківська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів Новоушицької селищної ради Хмельницької. URL: <https://www.education.ua/schools/12325/> (дата звернення: 26.08.2024).

196. Пантюк М.П. Виховання почуття патріотизму та громадянськості у молоді в діяльності молодіжних товариств «Сокіл», «Січ». *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету*. Серія: Педагогіка. 1999. № 1. С. 101–104.

197. Пантюк Т. Громадянська освіта та виховання як необхідні складові загальної культури особистості. *Молодь і ринок*. 2007. № 8(31). С. 65–68.

198. Пантюк Т.І., Невмержицька О.В. Методи військово-патріотичного виховання старшокласників: до питання класифікації. *Перспективи та інновації науки* (Серія «Педагогіка», Серія «Психологія», Серія «Медицина»). 2024. № 7(41). С. 422–430.

199. Пантюк Т., Невмержицька О., Суховерський В., Чубінський Т., Гривняк В. Сутність національного та військово-патріотичного виховання дітей і молоді в системі сучасної освіти України. *Молодь і ринок*. 2024. № 7–8. С. 30–34.

200. Пантюк Т., Чубінська Н., Кушнір В.-Ю. Формування громадянської компетентності особистості як важливої складової її загальної культури. *Молодь і ринок*. 2023. № 3(211). С. 21–24.

201. Пантюхов Б. О. Військове виховання в умовах сьогодення: проблеми і перспективи. *Молодь і ринок*. 2018. № 12. С. 161–165.

202. Пантюхов Б.О. Патріотичне виховання курсантів вищих військових навчальних закладів України (1992-2016 рр.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Дрогобич, 2019. 20 с.

203. Пашко К.О., Герасимів І.М., Щирба Ю.П., Фука М.М. Захист Вітчизни: підручн. для учнів 11 кл. загальноосвіт. навч. закл. (рівень стандарту, академічний рівень, профільний рівень для хлопців). Харків: Сиція, 2012. 280 с.

204. Пашкова О.О. Військово-патріотичне виховання курсантів вищих військових навчальних закладів України (1991–2019): дис. ... канд. іст. наук :20.02.22. Київ, 2021. 312 с.

205. Педагогічний словник / За ред. М.Д. Ярмаченка. Київ: Педагогічна думка, 2001. 514 с

206. Плани-конспекти уроків з навчального предмета «Захист України» (на сайті «Шкільне життя» URL: <https://www.schoollife.org.ua/category/fajly/zahyst-vitchyzny/10-klas-zahyst-vitchyzny/>(дата звернення: 01.07.2023).

207. Позашкільна освіта та виховна робота. Інститут модернізації змісту освіти. URL: <https://imzo.gov.ua/osvita/pozashkilna-osvita-ta-vihovna-robota/> (дата звернення (дата звернення: 15.10.2022).

208. Полторацький С.С., Єрмоменко Е.А., Вехтев В.В. Методика військово-патріотичного виховання хортингістів. *Педагогіка хортингу*: збірник наукових праць. Київ: Паливода А. В., 2012. С. 229–226.

209. Положення про Всеукраїнську дитячо-юнацьку військово-патріотичну гру «Сокіл» («Джура»). URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1094-12>

210. Полтавський обласний територіальний центр комплектування та соціальної підтримки» URL: <https://tck.pl.ua/> (дата звернення: 01.07.2024).

211. Попович О. Національна система військового виховання та її розвиток у незалежній Україні: дис. ... канд. іст. наук: 20.02.22. Київ, 2006. 201 с.

212. Порватов В. Планування роботи гуртка позашкільної освіти «Юний захисник Вітчизни». URL: <https://vseosvita.ua/library/planuvanna-roboti-gurtka-pozaskilnoi-osviti-unij-zahisnik-vitcizi-379663.html> (дата звернення: 4.11.2023).

213. Про становище молоді в Україні (Становище молоді в Україні 2021: нове соціологічне дослідження. URL: <https://pon.org.ua/novyny/9234-stanovyshche-molodi-v-ukraini-2021-nove-sociologichne-doslidzhennia.html> (дата звернення 25.06.2024)

214. Про визнання пластового руху та особливості державної підтримки пластового, скаутського руху: Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2020. № 15, ст.94. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/385-20#Text> (дата звернення 25.03.2023)

215. Про визнання пластового руху та особливості державної підтримки пластового, скаутського руху : Закон України від 27 квіт. 2021 р. № 1414-IX. Законодавство України: офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/385-20#Text> (дата звернення 25.06.2024)

216. Про вищу освіту: Закон України від 1 лип. 2014 р. № 1556-VII. Законодавство України: офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2984-14> (дата звернення 25.05.2024)

217. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України редакція від 28.09.2017 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2232-12> (дата звернення 08.07.2024)

218. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 27, ст.385) і змінами. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text> (дата звернення: 01.07.2018).

219. Про військовий обов'язок і військову службу :Закон України Редакція від 07.09.2024, підстава -3902-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text>(Дата звернення 15.09.2024)

220. Про військово-патріотичне виховання учнівської молоді у закладах загальної середньої освіти району. Богодухівська районна державна адміністрація. URL: https://bogodukhivrda.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=17216:pro-vijskovo-patriotichne-vihovannja-uchnivskoyi-molodi-u-zakladah-zagalnoyi-serednoyi-osviti-rajonu&catid=17:vistupi-v-zmi&Itemid=678 (дата звернення 25.06.2024)

221. Про вшанування героїв АТО та вдосконалення національно-патріотичного виховання дітей та молоді : Постанови Верховної Ради України № 373-VIII від 12.05.2015 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/373-19> (дата звернення: 12.07.2022).

222. Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України: Лист МОН від 10.06.2022 № 1/6267-22. URL: https://drive.google.com/file/d/1HvuZxzpuZyaiyJJxE_88rbZDT8J8RbdP/view (дата звернення: 26.05.2023).

223. Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України та визнання таким, що втратив чинність, наказу Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 № 641 Із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства освіти і науки № 586 від 23.06.2022 } URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/506238___736214 (Дата звернення 23.04.2024)

224. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки: Закон України | від 09.04.2015 № 317-VIII зі змінами від 27.07.2023 р. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2015. № 26. ст.219. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19#Text> (дата звернення: 25.04.2024).

225. Про затвердження «Положення про Єдину спортивну класифікацію

України»: Наказ Міністерства молоді та спорту України від 11 жовтня 2013 року № 582. Зі змінами № 1949 від 10.04.2023} URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1861-13#Text> (дата звернення: 01.07.2023).

226. Про затвердження Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2016-2020 роки та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України : постанова Кабінету Міністрів України від 18.02.2016 р. *Урядовий кур'єр*. 2016. № 97 (25.05.2016).

227. Про затвердження Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 року та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України»: Постанова Кабінету Міністрів України. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnoyi-cilovoyi-socialnoyi-programi-nacionalno-patriotichnogo-vihovannya-na-period-do-2025-roku-ta-vnesennya-zmin-do-deyakihi-i300621-673> (дата звернення: 01.07.2024).

228. Про затвердження методичних рекомендацій щодо організації діяльності центрів національно-патріотичного виховання: Наказ МОН України від 07.02.2024 р. № 141. URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-zatverdzhennya-metodichnih-rekomendacij-shodo-organizaciyi-diyalnosti-centriv-nacionalno-patriotichnogo-vihovannya> (дата звернення 25.06.2024)

229. Про затвердження переліку позашкільних навчальних закладів та заходів з позашкільної роботи з дітьми, а також закладів та заходів у галузі освіти, що забезпечують виконання загальнодержавних функцій, видатки на які здійснюються з державного бюджету. Постанова Кабінет Міністрів України від 17 серпня 2002 р. № 1133. Офіційний сайт КМУ/ [http:// www.kmu.gov.ua](http://www.kmu.gov.ua). (дата звернення 25.03.2023)

230. Про затвердження заходів щодо реалізації Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді (Військово-патріотичне виховання). URL.: <http://school3.ck.ua/zaxodi-shhodo-realizaci%D1%97-konceptsi%D1%97-nacionalno-patriotichnogo-vihovannya-ditej-i-molodi> (дата звернення 04.05.2024)

231. Про затвердження плану дій щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2017–2020 роки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 18.10.2017 № 743-р. *Урядовий кур'єр*. 2017 № 200 (25.10.2017).

232. Про затвердження плану дій щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання на 2020–2025 роки» від 9 жовтня 2020 р. № 932 Київ. Постанова Кабінету Міністрів України URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/932-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 12.06.2023).

233. Про затвердження Порядку організації та ведення військового обліку призовників, військовозобов'язаних та резервістів від 30 грудня 2022 р. № 1487. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1487-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення 25.04.2023).

234. Про затвердження плану заходів щодо національно-патріотичного виховання молоді на 2017 рік : розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.11.2016 № 898-р. *Урядовий кур'єр* 2016. № 232. (24.11.2016)ю

235. Про затвердження плану роботи облдержадміністрації на липень 2014 року: Розпорядження № 347 від 26 червня 2014 року. Вінницька обласна державна адміністрація. URL: https://www.vin.gov.ua/modvinoda.nsf/web_alldocs/Doc%D0%9B%D0%9C%D0%9B%D0%A79LG9WC (дата звернення 25.04.2024)

236. Про захист суспільної моралі: Закон України від 20 листопада 2003 року № 1296-IV. *Офіційний вісник України*. Щотижневий збірник актів законодавства. 2004. № 52. С. 69–79.

237. Про заходи щодо поліпшення національно-патріотичного виховання дітей та молоді: Указ Президента України від 12.06.2015 р. № 334. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/334/2015> (дата звернення: 02.06.2023).

238. Про Збройні Сили України: Закон України від 06.12.1991 р. URL: URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1934-12> (дата звернення 13.11.2023).

239. Про Концепцію військово-патріотичного виховання та громадського

сприяння безпеці і обороні України» (Проект Указу Президента України 2020 р.): URL: <https://www.mil.gov.ua/ministry/normativno-pravova-baza/gromadske-obgovorennya/57372/proekt-ukazu-prezidenta-ukraini-pro-konczepczyu/> (дата звернення 24.11.2022).

240. Про Концепцію допризовної підготовки і військово-патріотичне виховання молоді: Указ Президента України від 25 жовтня 2002 року № 948 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/948/2002#Text> (дата звернення: 11.02.2023).

241. Про національно-патріотичне виховання в системі освіти: Наказ Міністерства освіти і науки України 16.07.2015 № 768 {Із змінами, внесеними згідно з Наказом Міністерства освіти і науки № 429 від 13.04.2016} URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0768729-15#Text> (дата звернення 25.06.2024).

242. Про національну безпеку України: Закон України від 21 червня 2018 року № 2469-VIII. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2018. № 31, ст.241. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 6.11.2023).

243. Про Національну доктрину розвитку освіти у XXI столітті : Указ Президента України від 17.04.2002 р. № 347/2002. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/347/2002> (дата звернення: 02.08.2022).

244. Про оборону України: Закон України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 1992 № 9, ст.106. зі змінами URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12> (дата звернення 25.06.2023)

245. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF> (дата звернення: 24.06.2022)

246. Про освіту: Закон України. *Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР)*.1991. № 34. Ст. 451.

247. Про основи національного спротиву: Закон України від 16 липня 2021 року № 1702-IX. Зі змінами № 3724-IX від 22.05.2024} *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2021. № 41. Ст.339) URL: <https://ips.ligazakon.net/document/T211702> (дата звернення 25.03.2024)

248. Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності: Закон України від 13 грудня 2022 р.) Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2023. № 46. ст.116. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2834-20#Text> (дата звернення: 01.07.2023).

249. Про основні засади молодіжної політики : Закон України від 17 груд. 2019 р. № 385-IX. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20> (дата звернення 20.04.2022).

250. Про повну загальну середню освіту Закон України від 16 січ. 2020 р. № 463-IX. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення: 25.06.2022).

251. Про позашкільну освіту: Закон України від № 1841-III. Законодавство України: офіц. вебпортал зі змінами № 1414-IX від 27.04.2021}. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1841-14#Text> (дата звернення 25.06.2024).

252. Про позашкільну освіту: Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2000. № 46. Ст. 393.

253. Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2015. № 25. Ст.190.

254. Про проведення Уроків мужності: Лист МОН № 1/9-412 від 13.08.14 року URL: https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/42453/#google_vignette (дата звернення 25.06.2024).

255. Про проведення щорічного Всеукраїнського фестивалю-конкурсу «Молодь обирає здоров'я»: наказ № 1061/4128 Міністерства освіти і науки України та Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту від 24.11.2009: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1228-09#Text> (дата звернення 25.04.2024).

256. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України від 26.05.2015 № 287. *Урядовий кур'єр*. 2015. № 95 (29.05.2015).

257. Про Стратегію воєнної безпеки України Указ Президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021 URL: <https://www.president.gov.ua/documents/1212021-37661> (дата звернення 12.04.2024).

258. Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації: Указ Президента України. (Із змінами, внесеними згідно з Указами Президента № 246/2015 від 28.04.2015): URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/212/2012#Text> (дата звернення 12.04.2024).

259. Про Стратегію національної безпеки України : Указ Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020 URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037> (дата звернення 12.04.2024).

260. Про Стратегію національно-патріотичного виховання : Указ Президента України від 18 трав. 2019 р. № 286/2019. Законодавство України : офіц. вебпортал. *Верховна Рада України*. Київ, 2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#Text> (дата звернення: 01.07.2022).

261. Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки: указ Президента: Указ Президента України від 13 жовтня 2015 року № 580/2015 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580/2015#Text> (дата звернення: 25.02.2024)

262. Про Стратегію сталого розвитку “Україна – 2020” : Указ Президента України від 12.01.2015 № 5. *Урядовий кур'єр*. 2015. № 6 (15.01.2015).

263. Програма національно-патріотичного виховання дітей та молоді у Сквирському районі на 2017–2020 роки (м. Черкаси). URL: https://skviravo.ucoz.ru/index/patriotichne_vikhovannja_junogo_pokolinnja/0-96 (дата звернення: 12.04.2022).

264. Програма військово-патріотичного виховання у Збройних Силах України (2012) на 2012 – 2017 роки: Наказ Міністра оборони України від 11 січня 2012 року № 14. URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=08747ACA38> (дата звернення 25.02.2024).

265. Програма військово-патріотичного виховання у Збройних Силах України на 2008 – 2011 роки. Київ: МОУ, 2008. 7 с.

266. Програма міні-проектів для підтримки позакласної роботи з розвитку демократії у загальноосвітніх навчальних закладах. URL: <http://osvita.khpg.org/index.php?id=1145520005> (дата звернення: 26.08.2023).

267. Програма національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016 – 2020 роки у Донецькій області. URL: <http://www.kramuo.dn.ua/wp-content/uploads/2017/02/%D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B3%D0%B0%D0%BC%D0%B0-%D0%B7-%D0%9D%D0%9F%D0%92.pdf> (дата звернення: 12.06.2022).

268. Програма національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2017–2020 роки (м. Львів). URL: [https://www8.city-adm.lviv.ua/inteam/uhvaly.nsf/\(SearchForWeb\)/66C514C7D55638ACC225807400509386?OpenDocument](https://www8.city-adm.lviv.ua/inteam/uhvaly.nsf/(SearchForWeb)/66C514C7D55638ACC225807400509386?OpenDocument) (дата звернення: 12.06.2022).

269. Програма національно-патріотичного виховання молоді на 2016 – 2018 роки. Дрогобич: Виконавчий комітет Дрогобицької міської ради, 2016. 9 с.

270. Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді. НАПН України. Інститут проблем виховання, 2014. URL: <http://library.ippro.com.ua/attachments/article/375/> (дата звернення 06.13.2023).

271. Проць Р.О. «Захист Вітчизни» у системі військово-патріотичного виховання учнівської молоді. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя*. Психолого-педагогічні науки. 2014. № 2. С. 173–178.

272. Проць Р.О. Етнопедагогічні засади військово-патріотичного виховання молоді засобами фізичної культури і спорту: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07. Київ, 2015. 200 с.

273. Пустовіт Г. Патріотичне виховання у змісті позашкільної освіти: сьогодення і перспективи. *Релігія та соціум*. 2015. № 4. С. 97–103.

274. Романенко М.І. Освітня парадигма: генезис ідей та систем. Дніпропетровськ, 2001. URL: <http://doippo.iatp.org.ua/text/Rom-Monogr-Paradigma.htm> (дата звернення 06.12.2023).

275. Романовський Я.Я. Культурно-виховна робота в Збройних Силах України (1991–2005 рр.): історичний аспект : дис. ... канд. іст. наук: 20.02.22 Київ, 2021. 312 с.

276. Руденко Ю. Основи сучасного українського виховання. Київ : Вид. імені Олени Теліги, 2003. 328 с.

277. Русова С. Суспільні питання виховання. *Життя і знання*. 1929. Ч.6 (18). С. 161–163.

278. Сайт Возсіятського ліцею Миколаївської області. Веб-квест «Героїв стежина – від батька до сина» URL: http://vozsiyatske-school.edukit.mk.ua/informaciya_pro_zaklad/nacionaljno-patriotichne_vihovannya/veb-kvest_geroiv_stezhina-vid_batjka_do_sina/ (дата звернення: 28.02.2024).

279. Свійонтик О. Використання інноваційних технологій у патріотичному вихованні учнівської молоді. *Людинознавчі студії*. Серія «Педагогіка». 2024. 18(50). С. 65–72. <https://doi.org/10.24919/2413-2039.18/50.9>

280. Свійонтик О. Національно-патріотичне виховання старшокласників в Україні у роки російсько-української війни (2014–2024): проблема реалізації компетентнісного підходу. *Педагогічна академія: наукові записки*. 2024. №10. URL.: <https://doi.org/10.5281/zenodo.13856757>

281. Свійонтик О., Гранд М. Трансформації у сфері освіти на тимчасово окупованих територіях України (2014–2023): українська історіографія дослідження проблеми. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. Серія: Історія. 2023. Вип. 13/55. С. 252–272. <https://doi.org/10.24919/2312-2595.13/55.283188>

282. Сидорук Д.Г. Соціологія особистості: проблеми та шляхи їх вирішення : монографія. Хмельницький: Видавництво НАПВУ, 2000. 88 с.

283. Сисоєва С.О. Війна в Україні. Рефлексія науковців Польщі. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2024. № 1. С. 1–5.

284. «Січ», «Пласт» і «Сокіл» у сфері освіти й соціального виховання української молоді. URL: http://er.ucu.edu.ua/bitstream/handle/1/172/Huk_Historical%20and%20Pedagogical%20Phenomenon.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 25.06.2022).

285. Сколівський заклад загальної середньої освіти I-III ступенів №2 імені Стефанії Вітрук URL: <https://skole.school.org.ua/nacionalnopatriotichne-vihovannya-13-23-32-04-12-2020> (дата звернення 08.08.2024)

286. Скрипченко О.В., Долинська Л.В., Огороднійчук З.В. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. Київ: Просвіта, 2001. 416 с.

287. Словник військових термінів та скорочено (аббревіатур). 2020. 56 с. URL: <http://surl.li/msaibe> (дата звернення: 06.12.2023).

288. Словник термінів міжкультурної комунікації. URL: <https://terms-intercultural-communication.slovaronline.com/> (дата звернення: 06.12.2023).

289. Словник термінів. Державна прикордонна служба України <https://dpsu.gov.ua/ua/slovník-terminiv> (дата звернення 08.06.2024)

290. Смолюк І., Смолюк В. Система освіти України й патріотичне виховання молоді. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2013. № 8. С. 78–82.

291. Статистичні дані. Позашкільна освіта в 2021 році. Міністерство освіти і науки України офіц. вебпортал. Київ, 2021. URL.: <https://mon.gov.ua/osvita-2/pozashkilna-osvita/statistichni-dani-2> (дата звернення 06.12.2024)

292. Створення молодіжної військово-спортивної організації 1 Травня 2020. URL: <https://mil.in.ua/uk/blogs/stvorennya-molodizhnoyi-vijskovo-sportyvnoyi-organizatsiyi/> (дата звернення 06.12.2023)

293. Стельмахович М. Теорія і практика українського національного виховання. Івано-Франківськ, 1996. 180 с.

294. Ступарик Б. Національна школа: витоки становлення. Івано-Франківськ: Прикарпатський університет, 1992. 192 с.
295. Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016 – 2020 роки : затверджено Указом Президента України від 13 жовтня 2015 року № 580/2015. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/580/2015> (дата звернення: 14.08.2022).
296. Стратегія національно-патріотичного виховання: Затверджено Указом Президента України від 18 травня 2019 року № 286/2019 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#Text> (дата звернення: 14.08.2022).
297. Сухомлинська О.В. Цінності в історії розвитку школи в Україні. *Цінності освіти і виховання: Наук.-метод. Зб. / Ред. О.В. Сухомлинська. С.3-8.*
298. Сучасний стан, пріоритети та перспективи розвитку системи громадянської освіти в Україні / за заг ред. Ю. Якименко (керівник). Київ: Центр Разумкова, 2023. 351 с.
299. Таран О. Методика підготовки та проведення занять з вогневої підготовки. ВКДП 7-00(0 2'1). 2020. 212 с.
300. Темко Г.Д., Томчук М.І. Військове виховання на Україні: історія розвитку й сучасні проблеми. Київ: Варта, 1997. 204 с.
301. Термінологічний словник російсько-української війни / за ред. М.М. Слюсаревського; упоряд. С.Л. Чуніхіна. Київ: Ін-т соціальної та політичної психології НАПН України, 2022. 20 с.
302. Тимчик М., Тихонькова І. Військово-патріотичне виховання учнів основної школи під час занять із хортингу. *Теорія і методика хортингу*. 2015. Вип. 4. С.51–57.
303. Тимчик М.В. Фізичне виховання старших підлітків у процесі спортивних ігор у загальноосвітніх навчальних закладах. *Сучасний виховний процес: сутність та інноваційний потенціал: Матеріали звітної науково-практичної конференції*. 2013. Т. 3. С. 437-440.
304. Тимчик М.В. Форми і методи патріотичного виховання старших підлітків у процесі спортивно-ігрової діяльності. *Обрії: науково-педагогічний*

журнал. 2013. № 2(37). С. 48–51.

305. Томчук М.І., Шевченко В.В. Психологічні основи військово-патріотичного виховання учнів: монографія. Миколаїв: МФ НаУКМА, 1999. 124 с.

306. Туристсько-краєзнавчий наметовий табір «Мандрівник Буковини» URL: https://traveller.at.ua/index/nametovij_tabir/0-5 (дата звернення: 14.08.2024).

307. Філіпчук Г.Г. Громадянське суспільство: освіта, етнокультура, етнополітика. Чернівці: Зелена Буковина, 2002. 488 с.

308. Фіцула М.М. Педагогіка. Київ: Академвидав, 2002. 528 с.

309. Формування патріотичної та громадянської свідомості учнів: теорія і практика : монографія / авт. кол.: Александрова О.С., Левітас Ф.Л., Салата О.О., Шепетяк О.М., та ін.]. Київ: Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2018. 172 с.

310. Футулайчук В.М. Військово-патріотичне виховання у Галицькій армії: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 20.02.22 Львів, 1999. 20 с.

311. Хмельницький ліцей Хмельницької обласної ради. URL: <https://www.lyceum.km.ua/osvitnia-prohrama-litseiu> (дата звернення: 14.08.2024).

312. Христенко О. Військово-патріотичне виховання старшокласників у позашкільному середовищі. *Людинознавчі студії*. Серія «Педагогіка», 2024. 18(50). С. 90-96.

313. Христенко О.М. Громадянські цінності сучасних студентів. *Науковий журнал «Гуманітарні студії: педагогіка, психологія, філософія»*. 2022. № 2(13). С. 55–62.

314. Христенко О.М. Цінності української молоді в часі війни: до питання громадянського виховання майбутніх лікарів. *Медична освіта*. 2022. № 2(96). С. 100–103.

315. Христенко О.М. Військово-патріотичне виховання старшокласників у позашкільному середовищі. *Людинознавчі студії*. Серія «Педагогіка». 2024. 18(50). С. 90–96. doi: <https://doi.org/10.24919/2413-2039.18/50.1>

316. Ціпан Т. Військово-патріотичне виховання молоді в умовах воєнного стану. *Інноватика у вихованні*. 2022. № (16). С. 223–232.
317. Чепіль М.М. Усвідомлення власної території як підґрунтя патріотизму. *Рідна школа*. 2001. № 7. С. 37–40.
318. Чепіль М. Патріотизм як феномен виховання. *Молодь і ринок*. 2007. № 9. С. 5–9
319. Чепіль М. Патріотизм у свідомості майбутніх учителів: сутність і трактування. *Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*. Серія: Педагогіка та психологія. Чернівці: Рута, 2007. Вип. 45. С. 188–196.
320. Чепіль М. Теоретико-методологічні засади патріотичного виховання учнівської та студентської молоді. *Молодь і ринок*. 2006. № 5 (20). С. 14–18.
321. Чепіль М. Теоретико-методологічні аспекти патріотичного виховання. *Проблеми українського національного виховання: зб. наук. пр. / за ред. Н. Скотної та М. Чепіль*. Дрогобич : Ред.-вид. відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2013. С. 34–43.
322. Чорна К.І. Виховання громадянина, патріота, гуманіста: навч.-метод. посіб. Київ: ТОВ «ХІК», 2004. 156 с.
323. Чорна К. Патріотичне виховання старшокласників у позаурочній діяльності. *Педагогічний вісник*. 2010. № 1. С. 15–20.
324. Чорна К. Національна ідея як фактор становлення патріотизму у дітей та молоді. *Шлях освіти*. 2008. № 3. С. 5–11.
325. Шаповалов Б.Б. Поліцейський хортинг – сучасний національний професійно-прикладний вид спорту: *Матеріали науково-практичного семінару, присвяченого першому чемпіонату України з поліцейського хортингу*. Київ: Паливода А.В., 2015. С. 89–91.
326. Шаповалов Б.Б., Діхтяренко З.М. Методичний інструментарій формування у старшокласників готовності до захисту Вітчизни: метод. посіб. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2019. 143 с.
327. Шевель І. Теорії впливу війни на суспільство, рівень соціальної

напруженості, зміна масової свідомості та соціальних цінностей під час війни: соціологічний вимір. *Вісник науки та освіти*. 2023. № 9(15) С. 923–934.

328. Шевченко В.В. Педагогічна майстерність : метод. рек. на допомогу викладачам предмета «Захист Вітчизни». *Основи захисту Вітчизни*. 2007. № 8. С. 2–3.

329. Шевченко В.В. Психологічні особливості військово-патріотичного виховання учнів старшого підліткового та юнацького віку: дис. ... канд. психол. наук. 19.00.07. Миколаїв, 1999. 187 с.

330. Шинкаренко В. Військово-патріотичне виховання старшокласників в закладах загальної середньої освіти. *Acta Paedagogica Volynienses*. 2022. № 5. С. 40–44.

331. Шинкарук В.І. Бистрицький, Є.К., Озадовська Л.В., Поліщук Н.П. Філософський енциклопедичний словник. Київ: Абрис, 2002. 751 с.

332. Шуман. К. Яка любов до батьківщини? Напруга, питання та контексти патріотизму та космополітизму в освіті. *Журнал філософії освіти*. 2016 № 50(2). С. 261–271.

333. Щодо зміни назви навчального предмета: лист МОН України № 1/9-205 від 10 квітня 2020 року. URL: https://kristti.com.ua/wp-content/uploads/2020/04/Lyst-MON-shhodo-perejmen.1020_vH_1_9-205.pdf (дата звернення: 28.06.2024).

334. Ягупов В.В. Основи військово-дидактичних знань: навч. посіб. Київ: РВЦ «Київський університет», 1999. 376 с.

335. Яців Я.М. Національно-патріотичне виховання учнівської молоді у позаурочний час на західноукраїнських землях (1919-1939 рр.): дис... канд. пед. наук: 13.00.01 Дрогобич, 2004. 241 с

336. Archard D. Should we teach patriotism? *Studies in Philosophy and Education*. 1999. Vol.18. Is.3. P. 157–173.

337. Banaś J. Problem edukacji patriotycznej w szkole. *Cywilizacja*. 2009. № 30. S. 55–63.

338. Dorner D. Die Logik des Miblingens. 1989. 320 p.

339. Filippowicz M. Nowa formuła wychowania patriotycznego. *Wszystko dla Szkoły*. 2003. № 10. S. 12–13.
340. Hirdman I. The gender system. Moving in New Perspectives on the Women's Movement. Denmark. 1991. P. 208–220.
341. Koperek A. Edukacja patriotyczna w kontekście polskiej kultury narodowej. *Saeculum Christianum. Pismo Historyczno-Społeczne*. 2009. T. XVI. S. 257–267.
342. Kovba M. The evolution of methods to the content of military-patriotic education among high school pupils (2015–2022 years). *Гірська школа Українських Карпат*. 2023. № 28. С. 57-63.
<https://doi.org/10.15330/msuc.2023.28.57-62>
343. Military and patriotic education in Norway European. *Journal of Research and Reflection in Educational Sciences*. 2020. Vol.8. № 4. P. 132–139.
344. Ministerstwo Obrony Narodowej. URL <https://www.gov.pl/web/obrona-narodowa> (дата звернення: 21.05.2024).
345. Nincic M., Jennifer M. The Sources of Patriotism: Survey and Experimental Evidence. *Foreign Policy Analysis*. 2012. Vol. 8. Is. 4. S. 257–267.
346. Obrona Narodowa. URL: <https://obronanarodowa.pl/> (дата звернення: 2 1.05.2024).
347. Patriotism and Citizenship Education / ed. Bruce Haynes. United Kingdom: John Wiley & Sons Ltd., 2009. 106 p.
348. Schumann C. Which Love of Country? Tensions, Questions, and Contexts for Patriotism and Cosmopolitanism in Education. *Cosmopolitanism: Educational, Philosophical and Historical Perspectives*. 2016. P. 79–88.
349. Szkoły średnie w Polsce. Strona internetowa kursu obrony cywilnej. Ministerstwo Obrony Narodowej. URL: <https://www.gov.pl/web/obrona-narodowa/szkolenie-obronne> (дата звернення: 2 1.05.2024).
350. The Story of Finnish Education. Ministry of Education and Culture. 2020. URL: [https://toolbox.finland.fi/wp-c_\(finland.fi\)](https://toolbox.finland.fi/wp-c_(finland.fi)) (дата звернення: 21.05.2024).
351. Urych I Military class in Poland – experiences and perspectives. URL: [pdf-103244-36110_\(securityanddefence.pl\)](pdf-103244-36110_(securityanddefence.pl)) (дата звернення: 21.05.2024).

ДОДАТКИ

Додаток А

Список опублікованих праць за темою дисертації та відомості про апробацію результатів дисертації

Додаток А.1

Список опублікованих праць за темою дисертації

Статті в наукових фахових виданнях України

1. Ковба М. Особливості ВПВ старшокласників у країнах Європи та України (перша чверть ХХІ ст.). *Наукові інновації та передові технології*. Серія «Педагогіка». 2023. № 13(27). С. 696–707.

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-13\(27\)-696-707](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-13(27)-696-707)

<http://perspectives.pp.ua/index.php/nauka/article/view/7263>

2. Kovba M. The evolution of methods to the content of military-patriotic education among high school pupils (2015–2022 years). *Гірська школа Українських Карпат*. 2023. № 28. С. 57–62. <https://doi.org/10.15330/msuc.2023.28.57-62>

<https://scijournals.pnu.edu.ua/index.php/msuc/issue/view/335>

3. Ковба М. Зміст ВПВ старшокласників (перша чверть ХХІ ст.). *Інноваційна педагогіка*. 2024. Вип. 68. Т.1. С. 30–33.

<https://doi.org/10.32782/2663-6085/2024/68.1.5>

http://www.innovpedagogy.od.ua/archives/2024/68/part_1/7.pdf

4. Ковба М. Операційно-діяльнісний компонент ВПВ старшокласників (перша чверть ХХІ ст.). *Перспективи та інновації науки*. 2024. Вип.5(39). С. 257–267. [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-5\(39\)-257-267](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-5(39)-257-267)

<http://perspectives.pp.ua/index.php/pis/article/view/11612>

5. Ковба М. Методи і форми ВПВ старшокласників (перша чверть ХХІ ст.). *Педагогічний альманах*. 2024. № 55. С. 278–284.

<https://doi.org/10.37915/pa.vi55.520>

<https://pedalmanac.site/index.php/main/article/view/520>

Опубліковані праці, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації

6. Ковба М. Сутність поняття «ПВ». Eurasian scientific discussions. Proceedings of the 3rd International scientific and practical conference. Barca Academy Publishing. Barcelona, Spain. 2022. P. 121–125. URL: <https://sci-conf.com.ua/iii-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiya-eurasian-scientific-discussions-10-12-aprelya-2022-goda-barselona-ispaniya-arhiv/>

7. Ковба М. Мета патріотичного виховання. *Пріоритетні напрями модернізації освіти: досвід, реалії, перспективи*: збірник наукових праць Всеукраїнської науково-практичної конференції (Дрогобич, 7–8 квітня 2022 року) / за ред. М. Чепіль, А. Федорович. Дрогобич: РВВ ДДПУ імені Івана Франка, 2022. С. 22–24.

8. Ковба М. Патріотичне виховання молоді та підготовка юнаків до служби в Збройних силах України. *Розвиток освіти в кризових умовах: історія, теорія, практика*: збірник наукових праць Всеукраїнської науково-практичної конференції (Дрогобич, 27–28 квітня 2023 року) / за ред. Т. Пантюк, І. Паласевич, А. Федорович. Дрогобич: ДДПУ ім. І. Франка, 2023. С. 122–125.

9. Ковба М. Військово-ПВ старшокласників: виклики сьогодення. *Modern problems of science, education and society*. Proceedings of the 12th International scientific and practical conference. SPC “Sci-conf.com.ua”. Kyiv, Ukraine. 2024. P. 562–565. URL: <https://sci-conf.com.ua/xii-mizhnarodna-naukovo-praktichna-konferentsiya-modern-problems-of-science-education-and-society-5-7-02-2024-kiyiv-ukrayina-arhiv/>

Додаток А.2

Відомості про апробацію результатів дисертації

1. III Міжнародна науково-практична конференція «Eurasian scientific discussions» (10-12 квітня 2022 р., м. Барселона, Іспанія), публікація тез «Сутність поняття «патріотичне виховання»

2. Міжнародна науково-практична конференція «Modern problems of science, education and society» (5-7 лютого 2024 р., м. Київ), публікація тез «Військово-патріотичне виховання старшокласників: виклики сьогодення».

3. Міжнародна науково-практична конференція «Інноваційні процеси в освіті: теорія, практика, перспективи» (21-22 березня 2024 р., м. Житомир), Житомирський державний університет імені Івана Франка; усна доповідь «Виховання у старшокласників ціннісного ставлення до волонтерської діяльності».

4. Всеукраїнська науково-практична конференція «Пріоритетні напрями модернізації освіти: досвід, реалії, перспективи» (7–8 квітня 2022 р., м. Дрогобич), Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка; публікація тез «Мета патріотичного виховання».

5. Науково-практична інтернет-конференція «Доступність і неперервність освіти впродовж життя: зарубіжний досвід та національна практика» (17 травня 2022 р, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника; усна доповідь «Форми патріотичного виховання майбутніх офіцерів ЗСУ».

6. Всеукраїнська науково-практична конференція «Розвиток освіти в кризових умовах: історія, теорія, практика» (27-28 квітня 2023 р., Дрогобич), Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка; публікація тез «Патріотичне виховання молоді та підготовка юнаків до служби в Збройних силах України».

7. Всеукраїнська науково-практична конференція «Сучасна українська освіта: виклики, стратегії, технології» (Дрогобич, 2024); Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка; усна доповідь «Зміст військово-патріотичного виховання старшокласників».

Додаток Б

**Зміст поняття «військово-патріотичне виховання»
у дослідженнях українських науковців**

Прізвище	Зміст поняття
В. Лещук	складова системи національного виховання, що передбачає вироблення високого ідеалу служіння народові, готовності до трудового та героїчного подвигу в ім'я процвітання Української держави [150].
А. Афанасьєв, Р. Серветник	«... активний процес системного, комплексного та всебічного впливу на свідомість, підсвідомість і поведінку особистості, а також психологію колективу з метою формування поваги до історії та традицій Збройних Сил України, інших патріотичних почуттів і переконань, а також високих морально-бойових, громадянських, військово-професійних, соціально-психологічних, психічних і фізичних якостей, необхідних для успішного виконання у будь-яких умовах конституційного обов'язку щодо захисту народу України» [4].
П. Онищук	процес вироблення в особистості чіткої уяви про закономірності розвитку патріотичних ідей, розуміння ролі історичних знань про свою країну, про свій народ, його традиції та звичаї, вироблення стійких патріотичних переконань та вміння відстояти їх в умовах реальної дійсності [178]
В. Коваль	виховання як процес формування у свідомості вихованця умовно-рефлекторних утворень, зумовлених його афектно-вольовими реаліями в різних ситуаціях [118]

Додаток В

Нормативно-правова база військово-патріотичного виховання

Міністерство Оборони України

Основні законодавчі акти у сфері військово-патріотичного виховання

Конституція України (ст.11, ст. 17, ст. 65)

Закон України «Про оборону України» 06.12.1991 № 1932-XII зі змінами (ст. 3, 16, 17)

Закон України «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років» 9 квітня 2015 року № 315-VIII

Закон України «Про основи національного спротиву» 16 липня 2021 року № 1702-IX

Закон України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у ХХ столітті». 9 квітня 2015 року № 314-VIII

Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності» 13 грудня 2022 року № 2834-IX ст. 1 розділу I; ст. 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12 розділу II; ст. 13, 15, 17 розділу III; розділ VII. Прикінцеві положення.

Закон України «Про присвоєння юридичним особам та об'єктам права власності імен (псевдонімів) фізичних осіб, ювілейних та святкових дат, назв і дат історичних подій» 24 травня 2012 року № 4865-VI

Закон України «Закон про освіту» (п. 4, ст. 1)

Закон України «Про повну загальну середню освіту» (ст. 15)

Закон України «Про національну безпеку України» 21 червня 2018 року № 2469-VIII (ст.1 розділу I; ст. 3 розділу II)

Постанова Кабінету Міністрів України від 26 листопада 2014 р. № 671 «Про затвердження Положення про Міністерство оборони України» (п. 84, 84¹, 84²)

Закон України «Про визнання пластового руху та особливості державної підтримки пластового, скаутського руху» (від 17.12.2019 № 385-IX)

Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» (від 01.01.2020 № 317-VIII)

Закон України «Про музеї та музейну справу» (від 29 червня 1995 року № 249/95-ВР)

УКАЗИ

Указ Президента України № 948/2002 «Про Концепцію допризовної підготовки і військово-патріотичного виховання молоді»

Указ Президента України «Про деякі заходи щодо відзначення видатних подій національної воєнної історії» від 12.11.2009 р. № 923/2009

Указ Президента України від 12.06.2015 № 334/2015 «Про заходи щодо поліпшення національно-патріотичного виховання дітей та молоді»

Указ Президента України від 11 лютого 2016 року № 44/2016 «Про шефську допомогу військовим частинам Збройних Сил України, Національної гвардії України та Державної прикордонної служби України»

Указ Президента України від 22 січня 2016 року № 17/2016 «Про заходи з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років»

Указ Президента України від 18 травня 2019 року № 286/2019 «Про Стратегію національно-патріотичного виховання»

Указ Президента України від 14.09.2020 № 392/2020 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»

Указ Президента України від 25.03.2021 № 121/2021 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України»

Указ Президента України від 28.12.2021 № 685/2021 «Стратегія інформаційної безпеки»

Постанови

Постанова ВРУ «Про вшанування героїв АТО та вдосконалення національно-патріотичного виховання дітей та молоді» (від 12.05.2015 № 373-VIII)

Постанова Кабінету Міністрів України від 09.10.2020 № 932 «План дій щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання на 2020-2025 роки»

Постанова Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2018 р. № 845 «Деякі питання дитячо-юнацького військово-патріотичного виховання»

Постанова Кабінету Міністрів України від 9 жовтня 2020 р. № 932 «Про затвердження плану дій щодо реалізації Стратегії національно-патріотичного виховання на 2020–2025 роки»

Постанова Кабінету Міністрів України від 30.06.2021 № 673 «Про затвердження Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 року та внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України»

Постанова Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1443 «Про затвердження Порядку організації та здійснення загальновійськової підготовки громадян України до національного спротиву»

Постанова Кабінету Міністрів України від 23 лютого 2022 р. № 154 «Про затвердження Положення про територіальні центри комплектування та соціальної підтримки»

Інші керівні документи:

Розпорядження Кабінету Міністрів України від 26 жовтня 2016 р. № 777-р «Про затвердження плану заходів з відзначення 100-річчя подій Української революції 1917–1921 років та вшанування пам'яті її учасників на період до 2021 року»

Розпорядження Кабінету Міністрів України від 9 жовтня 2020 р. № 1233-р «Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 року»

Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30 березня 2023 р. № 272-р «Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії інформаційної безпеки на період до 2025 року»

Розпорядження КМУ «Про заходи з увічнення пам'яті захисників України на період до 2025 року» (від 20.01.2021 № 37-2021-р)

Наказ Міністерства оборони України від 10.07.2019 № 374 «Про затвердження Інструкції з організації діяльності військових музеїв, музеїв (кімнат) бойових традицій у Збройних Силах України»

Інструкція про організацію виконання у Збройних Силах України Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» від 9 квітня 2015 року № 317-VIII (наказ Генерального штабу Збройних Сил України від 28.06.2018 № 240).

Положення про Всеукраїнську дитячо-юнацьку військово-патріотичну гру «Сокіл» («Джура») (наказ Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 13.06.2012 № 687)

Концепція воєнної історії України (затверджена Міністром оборони України 08.12.2017)

Лист Міністерства освіти і науки України від 12 вересня 2023 р. № 1/13749-23 Інструктивно-методичні рекомендації щодо викладання навчальних предметів/інтегрованих курсів у закладах загальної середньої освіти у 2023/2024 навчальному році

Джерело: [159].

Додаток Г
Позашкільні форми ВПВ

Додаток Г.1

Програми з ВПВ молоді в позашкільних закладах України
(перша чверть ХХІ ст.)

1. Всеукраїнська дитячо-юнацька військово-патріотична гра «Сокіл» («Джура»)
Організатор: Міністерство освіти і науки України
Рік започаткування: 2003
Проводиться щорічно по всій Україні
Джерело: <https://mon.gov.ua/ua/tag/sokil-dzhura>
2. Програма «Школа безпеки»
Організатор: Всеукраїнський громадський дитячий рух «Школа безпеки»
Діє з 1999 року, активно розвивається в 2000-х роках
Джерело: <https://www.dsns.gov.ua/ua/Shkola-bezpeki.html>
3. Військово-патріотична програма «Захисник України»
Організатор: Центр військово-патріотичного та спортивного виховання молоді «Десантник» (м. Житомир)
Діє з 2015 року
Джерело: <https://zt-rada.gov.ua/files/upload/sitefiles/doc1550224380.pdf>
4. Програма національно-патріотичного виховання дітей та молоді у Пласті
Організатор: Національна скаутська організація України «Пласт»
Діє постійно, оновлена версія затверджена в 2016 році
Джерело: <https://plast.org.ua/about/principles/>
5. Програма «Молодь за Збройні Сили України»
Організатор: Міністерство оборони України спільно з Міністерством молоді та спорту України
Започаткована у 2018 році.
Джерело: <https://www.mil.gov.ua/diyalnist/vijskovo-patriotichna-robot/>

Продовження додатку Г.1

6. Програма «Національно-патріотичне виховання дітей та молоді»

Організатор: Український державний центр національно-патріотичного виховання, краєзнавства і туризму учнівської молоді

Діє з 2015 року

Джерело: <https://udcpro.com.ua/about/>

7. Обласна цільова соціальна програма національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2021-2025 роки (Івано-Франківська область)

Джерело: <https://orada.if.ua/decision/1311-31/>

8. Фізкультурно-оздоровчий патріотичний комплекс «Козацький гарт»

Організатор: Міністерство освіти і науки України та Міністерство України у справах молоді і спорту

Джерело: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0479290-05>

9 Громадська організація «Військова школа Борівітер»

Організатор: Громадська організація

Джерело: <https://boryviter.org.ua/>

10 Молодіжний військово-патріотичний клуб «Десантник» (м. Житомир)

Організатор: Інформація про конкретного організатора відсутня, але клуб діє в м. Житомир

Посилання: <https://zt-rada.gov.ua/files/upload/sitefiles/doc1550224380.pdf>

11. Центр національно-патріотичного виховання молоді «Азовець» (м. Маріуполь)

Додаток Г.2

Військово-спортивні ігри

Всеукраїнська військово-патріотична гра «Джура»

Всеукраїнська Гра "Сокіл" ("Джура")-Хортиця, Запоріжжя 11-20 липня 2014

Джерело: [293].

Всеукраїнська Гра "Сокіл" ("Джура")-Хортиця, Запоріжжя 11-20 липня 2014

Черкаський Клуб Юних Моряків (фото: www.facebook.com/sea.club.ck/)

Додаток Д
Порівняльний аналіз змісту навчальних програм
«Захист Вітчизни» та «Захист України» для 10-11 класів

Захист Вітчизни (105 год.)	Захист України (105 год.) Тематичний план №1 (рівень стандарту)	Захист України (175 год.) (профільний рівень)
Вступ (1 год.)	Вступ (1 год.)	Вступ (1 год.)
Розділ I. Основи національної безпеки України (2 год.))	Розділ I. Основи національної безпеки України (4 год.)	<u>Напрямок підготовки «Військово-історичні, правові основи захисту України (70 год.):</u> Розділ I. Основи національної безпеки України (10/0 год)
Розділ II. Збройні Сили України на захисті Вітчизни (5 год.)	Розділ II. Збройні Сили України на захисті Вітчизни (7 год.)	Розділ II. Історія Українського війська (35/0 год) Розділ III. Військова етика і психології (0 /25 год)
Розділ III. Статути Збройних сил України (2 год.))	Розділ III. Статути Збройних сил України (2 год.)	<u>Напрямок підготовки. «Допризовна підготовка (210/80)»</u> Розділ III. Статути Збройних сил України» (20/5) Міжнародне гуманітарне право про захист жертв війни та військових об'єктів
Розділ IV. Стройова підготовка (4 год.)	Розділ IV. Стройова підготовка та прикладна фізична підготовка (8 год.)	Розділ IV. Стройова підготовка (20/5 год.)
Розділ V. Вогнева підготовка (19 год.)	Розділ V. Вогнева підготовка (20 год.)	Розділ V. Вогнева підготовка (10/20 год.) Військова топографія (0/20 год.) Військово-інженерна підготовка та зв'язок (5/10 год)
Розділ VI. Тактична підготовка (29 год.)	Розділ VI. Тактична підготовка (20 год.)	Розділ VI. Тактична підготовка (15/20 год.)
Розділ VII. Прикладна фізична підготовка (4 год.)	Розділ VII. Прикладна фізична підготовка (4 год.)	Розділ VII. Військово-прикладна фізична підготовка (140 / 0 год)
Розділ VIII. Основи цивільного захисту (15 год.)	Розділ VIII. Основи цивільного захисту (16)	<u>Напрямок «Цивільний захист (35 год.)</u> Розділ VIII. Захист населення територій від надзвичайних ситуацій (0 /25 год) Розділ IX. Міжнародне гуманітарне право про захист жертв війни та цивільних об'єктів (0/10 год)
Розділ IX. Домедична допомога(24 год.)	Розділ IX. Домедична допомога (29 год.)	<u>Напрямок. Домедична допомога (35 год.)</u>

Джерело: [88]; [89–92]; [206].

Додаток Е
Військово-патріотичне виховання
в Отроківській загальноосвітній школі І-ІІІ ступенів
Новоушицької селищної ради Хмельницької області.
Сайт

- [Головна](#)
- [Про школу](#)
- Військово-патріотичне виховання
- [Презентація.ppt](#)
- [Презентація.pptx](#)
Кількість переглядів: 4860

- [ЦИВІЛЬНА ОБОРОНА](#)
-

http://otrokiv-zosh.km.sch.in.ua/pro_shkolu/vijsjkovo-patriotichne_vihovannya/wym-1480498008219

На вогневій позиції.

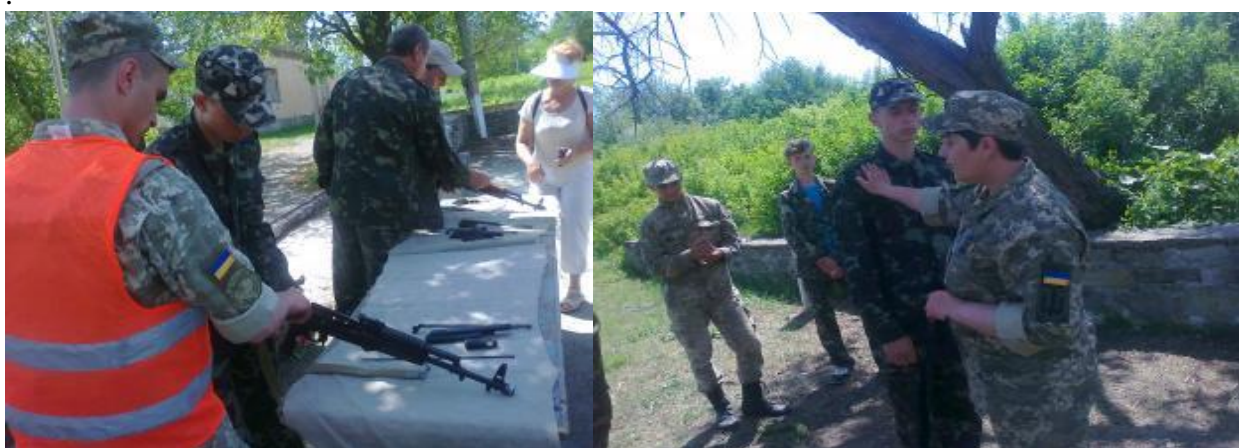
Підготовка вогневої позиції.

Продовження додатку Е

Загальний збір.

Наметове містечко для учасників збору.

Збирання і розбирання автомата. Польові збори 2018-05-11

Джерело: [195].

Додаток Ж
КАЛЕНДАРНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН
ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНОГО ГУРТКА
«Юний захисник»
324 год.

Теми	Кількість годин
Вступне заняття. Правила безпеки під час занять у гуртку. Ознайомлення із завданням роботи гуртка.	1 (4)
Розвиток компетентності - навчання впродовж життя [пошук нових знань, набуття нових вмінь і навичок, вміння визначати цілі та способи їх досягнення.	(1)
«Мій рідний край». Вивчення історії рідного краю. Запорізька спадщина.	1(20)
Основні напрямки військово-професійної орієнтації учнів. Військові навчальні заклади, правила прийому, порядок підготовки та вступу до них.	1
Екскурсія	1
«Гей ви, хлопці, славні запорожці». Вивчення історії запорізького козацтва. Видатні козацькі полководці.	1 (10)
Військова служба в лавах Збройних Сил України.	1 (13)
Військова служба в лавах Збройних Сил України.	1
День Збройних Сил України.	1
Духовні цінності запорізьких козаків.	1
Похід до музею.	1
Похід до музею.	1
Поняття про військові статuti. Військова дисципліна.	1
Стройові прийоми без зброї.	1
Українське військо періоду козаччини.	1
Українське військо періоду козаччини	1
Я – українець. Життя - дарунок природи та долі, його циклічність (проявлення-народження, становлення-зростання, відтворення, старіння-згасання, смерть, проявлення-народження). Розвиток компетентності - культурна компетентність [розуміти твори мистецтва, самостійно висловлювати ідеї, повага до розмаїття культурного вираження інших].	1 (22)
Волонтерська робота з дітьми з інвалідністю. Розвиток компетентності - вільне володіння державною мовою [вміння висловлювати думки, тлумачити факти та погляди].	1 (5)
«Козацькому роду нема переводу». Відродження військово-спортивного мистецтва українського козацтва	1 (4)
Вогнева підготовка. Теоретичні основи стрільби. Інструктаж з безпеки при поводженні зі зброєю.	1 (9)
Основи попередження і захисту у надзвичайних ситуаціях.	1 (22)
Організація та тактичні прийоми козацького війська.	1 (3)
Організація та тактичні прийоми козацького війська.	(7)
Організація та тактичні прийоми козацького війська.	1

<i>Продовження додатку Ж</i>	
Організація та тактичні прийоми козацького війська.	1
Організація та тактичні прийоми козацького війська.	1
Техніка безпеки під час проведення змагань у приміщеннях, спортивних залах, майданчиках та на місцевості. Правила дорожнього руху, поведінка на воді. Розвиток компетентності – математична компетентність [уміння застосовувати числові та геометричні методи для вирішення задач].	1(14) (9)
«Козацькими стежками», Історія українського війська періоду Київської Русі Розвиток компетентності – екологічна компетентність [уміння розумно і раціонально користуватися природними ресурсами, здатність дотримуватися здорового способу життя].	1(14) (2)
Календарні свята з давнини та пов'язані з ними обряди і звичаї.	1(8) (3)
Від козацьких забав до олімпійських вершин	1(3) (8)
Історія бойових мистецтв. Козацька боротьба «Бойовий гопак», «Спас».	1
Історія бойових мистецтв. Козацька боротьба «Бойовий гопак», «Спас».	1
Військова присяга, прапор, символіка збройних формувань України. Розвиток компетентності – вільне володіння державною мовою [вміння висловлювати думки, тлумачити факти та погляди].	1(5) (7)
Елементи стройової підготовки.	1
Загальна будова та види боєприпасів до стрілецької зброї. Маркування боєприпасів.	1
Спорядження магазину патронами і порядок зарядження автомата. Заходи безпеки при поводженні зі зброєю і боєприпасами.	1
Спорядження магазину патронами і порядок зарядження автомата. Заходи безпеки при поводженні зі зброєю і боєприпасами.	1
Прикладна фізична підготовка. Подолання смуги перешкод.	1(6) (8)
«Слава козацька не вмере, не загине.....». Відродження народних мистецьких традицій. Розвиток компетентності – навчання впродовж життя [пошук нових знань, набуття нових вмінь і навичок, вміння визначати цілі та способи їх досягнення].	1(22) (3)
Прикладна фізична підготовка.	1(7)(8)
Відродження військово-спортивного мистецтва українського козацтва.	1(6)(8)
Історія України – основні етапи становлення державності. Формування ключової компетентності – «Соціальна та громадянська компетентності».	1(20) (2)
Техніка безпеки під час проведення змагань у приміщеннях, спортивних залах, майданчиках та на місцевості. Правила дорожнього руху, поведінка на воді.	1(20) (9)
Географічне та геополітичне розташування України у світі. «Велесова книга», «Літопис Аскольда» про зв'язки українців з чужоземцями. Торгові шляхи, що проходили через наш край. Чужинці про Україну. Розвиток компетентності – культурна компетентність [розуміти твори мистецтва, самостійно висловлювати ідеї, повага до розмаїття культурного вираження інших].	1(8) (4)

Туризм України та його досягнення.	1 (14) (10)
Прикладна фізична підготовка. Подолання смуги перешкод.	1(6) (8)
Прикладна фізична підготовка. Подолання смуги перешкод.	1
Прикладна фізична підготовка. Подолання смуги перешкод.	1
Підсумкове військово-спортивне свято (одноденний похід)	1
Прикладна фізична підготовка. Подолання смуги перешкод.	1
Прикладна фізична підготовка. Подолання смуги перешкод.	1
Підсумкове військово-спортивне свято (одноденний похід (таборування)). Розвиток компетентності – вільне володіння державною мовою [вміння висловлювати думки, тлумачити факти та погляди].	1(10) (12)
Підсумки роботи гуртка за рік.	1 (4) (13)
Підсумки роботи гуртка за рік. Розвиток компетентності – інноваційність [відкритість до нових ідей, ініціювання позитивних змін].	1
Підсумки роботи гуртка за рік.	1
Підсумки роботи за рік. Завдання на літо. Розвиток компетентності – навчання впродовж життя [пошук нових знань, набуття нових вмінь і навичок, вміння визначати цілі та способи їх досягнення].	1
	324

№ п/п	Формувальний фактор	учні 10 класів	учні 11 класів	індекс	відносна вага
	Середньостатистична готовність до військової служби	66	81	147	1,0
1	Достатній фізичний розвиток та стан здоров'я, що дають відчуття вихідної фізичної повноцінності, позитивного емоційного настрою	84	92	176	1,20
2	Відчуття колективізму, поєднане з очікуванням особистої суспільно важливої діяльності в екстремальних умовах	79	89	168	1,14
3	Позитивний вплив сім'ї – зовнішнього особистісно значущого чинника, який впливає на відчуття захисника Вітчизни та посилює позитивне ставлення до боротьби з ворогом	73	89	162	1,10
4	Прагнення до участі у суспільно корисній діяльності (соціально-особистісна орієнтація)	74	86	160	1,09
5	Прагнення до самоствердження, у т. ч. до лідерства – виявлення емоційно-вольових властивостей особистості	79	81	160	1,09

6	Позитивний вплив військово- патріотичного виховання (оволодіння знаннями та вміннями) – набуття впевненості у військово-професійній галузі	71	86	157	1,07
7	Побоювання відносної можливості зовнішньої агресії (мотивація засвоєння військової справи)	71	84	155	1,05
8	Завчасна пролонгованість підготовки до військової служби – набуття необхідних для військової діяльності якостей, рис, звичок, знань, які зменшують напруженість у період адаптації до служби	6	83	147	1,00
9	Відповідність призову особистим життєвим планам (активно позитивне ставлення до служби на основі підготовленості)	51	89	140	0,95
10	Очікування фізичної досконалості в період військової служби (особиста зацікавленість та військово-професійна орієнтація)	75	63	138	0,94
11	Розвинута чесність (позитивні особистісні якості)	66	69	135	0,92
12	Розвинута працьовитість	58	77	135	0,92
13	Виявлене позитивне ставлення (зацікавленість) до майбутньої служби, що переходить у бажання бути призваним на військову службу	(48)	77	125	0,85
14	Позитивний вплив друзів, які проходять чи пройшли військову службу (зовнішній вплив, що посилює позитивне емоційне ставлення та елементи військово-професійних знань)	(46)	77	123	0,84
15	Зустрічі з ветеранами (взаємозв'язок поколінь, закріплення патріотичних почуттів, пошук героя для наслідування)	68	(49)	117	0,80
16	Прагнення мати свою особисту відповідь на всі питання (пошук форм самовираження та самоствердження)	63	53	116	0,79
17	Розвинуте відчуття колективізму (одна з головних умов адаптації в армійських колективах)	53	59	112	0,76
18	Шляхетне ставлення до жінки (готовність захистити першооснову сім'ї, домашнього вогнища)	63	(47)	110	0,75
19	Розвинута сміливість (елемент військово-психологічних якостей)	50	56	106	0,72
20	Заняття фізичною культурою та спортом (удосконалення природних якостей, психомоторики) у спортивних секціях	50	50	100	0,68
21	Очікування можливості добре вивчити військову техніку (військово-професійна орієнтація, особиста зацікавленість)	(44)	55	99	0,67
22	Позитивний вплив учителя, викладача, Тренера	(47)	50	97	0,66

Керівник гуртка «Юний захисник Вітчизни» підполковник запасу Порватов В.І.

Джерело: [97].

Додаток И
Якісні показники позитивних факторів впливу
на формування готовності старшокласників до служби
у Збройних Силах України

№ п/п	Формувальний фактор	учні 10 класів	учні 11 класів	індекс	відносна вага
Середньостатистична готовність до військової служби		66	81	147	1,0
1.	Достатній фізичний розвиток та стан здоров'я, що дають відчуття вихідної фізичної повноцінності, позитивного емоційного настрою	84	92	176	1,20
2.	Відчуття колективізму, поєднане з очікуванням особистої суспільно важливої діяльності в екстремальних умовах	79	89	168	1,14
3.	Позитивний вплив сім'ї – зовнішнього особистісно значущого чинника, який впливає на відчуття захисника Вітчизни та посилює позитивне ставлення до боротьби з ворогом	73	89	162	1,10
4.	Прагнення до участі у суспільно корисній діяльності (соціально-особистісна орієнтація)	74	86	160	1,09
5.	Прагнення до самоствердження, у т. ч. до лідерства – виявлення емоційно-вольових властивостей особистості	79	81	160	1,09
6.	Позитивний вплив військово-патріотичного виховання (оволодіння знаннями та вміннями) – набуття впевненості у військово-професійній галузі	71	86	157	1,07
7.	Побоювання відносної можливості зовнішньої агресії (мотивація засвоєння військової справи)	71	84	155	1,05
8.	Завчасна пролонгованість підготовки до військової служби – набуття необхідних для військової діяльності якостей, рис, звичок, знань, які зменшують напруженість у період адаптації до служби	6	83	147	1,00
9.	Відповідність призову особистим життєвим планам (активно позитивне ставлення до служби на основі підготовленості)	51	89	140	0,95

Продовження Додатку И

10.	Очікування фізичної досконалості в період військової служби (особиста зацікавленість та військово-професійна орієнтація)	75	63	138	0,94
11.	Розвинута чесність (позитивні особистісні якості)	66	69	135	0,92
12.	Розвинута працьовитість	58	77	135	0,92
13.	Виявлене позитивне ставлення (зацікавленість) до майбутньої служби, що переходить у бажання бути призваним на військову службу	(48)	77	125	0,85
14.	Позитивний вплив друзів, які проходять чи пройшли військову службу (зовнішній вплив, що посилює позитивне емоційне ставлення та елементи військово-професійних знань)	(46)	77	123	0,84
15.	Зустрічі з ветеранами (взаємозв'язок поколінь, закріплення патріотичних почуттів, пошук героя для наслідування)	68	(49)	117	0,80
16.	Прагнення мати свою особисту відповідь на всі питання (пошук форм самовираження та самоствердження)	63	53	116	0,79
17.	Розвинуте відчуття колективізму (одна з головних умов адаптації в армійських колективах)	53	59	112	0,76
18.	Шляхетне ставлення до жінки (готовність захистити першооснову сім'ї, домашнього вогнища)	63	(47)	110	0,75
19.	Розвинута сміливість (елемент військово-психологічних якостей)	50	56	106	0,72
20.	Заняття фізичною культурою та спортом (удосконалення природних якостей, психомоторики) у спортивних секціях	50	50	100	0,68
21.	Очікування можливості добре вивчити військову техніку (військово-професійна орієнтація, особиста зацікавленість)	(44)	55	99	0,67
22.	Позитивний вплив учителя, викладача, Тренера	(47)	50	97	0,66

Джерело: [97], [112], [113].

Додаток К

Розробка

військово-патріотичної веб квесту-гри з елементами туризму для учнівської молоді «Захисник»

Виконавці:

Пинькало Ольга
Павшенко Юлія
Середін Аліна

Керівник:

вчитель фізичної культури Ясієва-Тарасова Анастасія Василівна

ПОЛОЖЕННЯ

військово-патріотичної квест-гри з елементами туризму для учнівської молоді «Захисник»

1. Мета та завдання

- військово-патріотичне виховання молоді;
- виховання патріотизму, громадських почуттів і свідомості, вдосконалення фізичного розвитку, формування здорового способу життя молоді;
- виховання морально-психологічних і духовних якостей;
- популяризації військової служби серед учнівської молоді;
- вдосконалення вмінь та навичок учнів щодо виконання навчальних нормативів програми з предмету «Захист України»;
- підвищення соціальної активності школярів.

2. Час та місце проведення:

Гра може бути проведена протягом вересня-жовтня, та квітня- червня, за вибором керівництва. Місце проведення: база закладу загальної середньої освіти.

3. Керівництво квест-гри

Загальне керівництво підготовки та проведення квест-гри здійснюється керівництвом закладу загальної середньої освіти.

4. Учасники змагань:

Учні 9-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів. Кількість членів команди – 6 учасників (з них не менше двох осіб протилежної статі).

Учасники квест-гри при собі повинні мати: спортивний одяг, змінне взуття, кулькову ручку, блокнот або зошит, рюкзак (для кожного з учасників гри).

5. Програма проведення військово-патріотичної квест-гри з елементами туризму для учнівської молоді «Захисник»

До програми квест-гри входять наступні конкурси:

1. «Рятівник» (командний конкурс);
2. «Мінер» (командний конкурс);

3. «Люби і знай свій рідний край» (командний конкурс);
4. «Юний розвідник» (командний конкурс);
5. «Мундири» (командний конкурс);
6. «Стрілець» (командний конкурс);
7. « Вперед у бій» (командний конкурс).

6. Критерії оцінювання змагання.

Квест-гра оцінюється за найменшим проходженням часу, правильним виконанням всіх завдань та розшифруванням зашифрованого тексту.

СЦЕНАРІЙ

відкриття військово-патріотичної квест-гри з елементами туризму для учнівської молоді «Захисник»

Лунає музика, під команду капітанів на урочисту лінійку заходять учасники квест-гри. Шикуються.

Ведучий 1: Різні в світі є країни,
Різні люди є на світі,
Різні гори, полонини,
Різні трави, різні квіти,
А у нас усіх одна країна,
Найрідніша нам усім.
То прекрасна Україна,
Нашого народу дім!

Ведучий 2: Український хлопче, майбутній солдат.
Очима історії ти поглянь назад.
Бо багато крові пролилося колись,
Щоб твої мрії сьогодні збулись.

Ведучий 1: Вітаємо всіх учасників розважальної військово-патріотичної квест-гри «Захисник»

Ведучий 2: «Рівняйся! Струнко! Рівняння на прапор! Державний прапор України підняти!»
(Під звуки гімну України капітани команд урочисто піднімають державний прапор України).

Ведучий 1: Отож разом всіх вітаємо. Успіхів, щастя, перемоги бажаємо. Нехай же радість з вами поруч іде завжди, праворуч і ліворуч.

Ведучий 2. Нелегка військова служба. Це ранні підйоми, багатокілометрові пробіжки і армійська дисципліна, витримка та а не абияка сила.

Ми пропонуємо здійснити цікаву подорож у дивовижний світ чоловічої сили і краси, кмітливості, майстерності, і спритності.

Ведучий 2. Тож розпочинаємо нашу квест-гру, а за виконанням всіх завдань буде спостерігати журі нашої гри в складі: _____

СЦЕНАРІЙ

закриття військово-патріотичної квест-гри з елементами туризму для учнівської молоді «Захисник»

Ведучий 1: А хто такий патріот?

Ведучий 2: Людина, яка любить свою Батьківщину, а значить і мову, людей, готова завжди прийти на допомогу тим, кому вона потрібна, готова служити інтересам держави, а державі потрібні розумні, духовно багаті громадяни.

Ведучий 1: Ми бажаємо вам, діти,

Друзі наші щирі,
На «відмінно» всім навчатись
І жити у мирі!

Ведучий 2: Щоб зростали і мужніли

Ви кожну годину,
Щоб батьки пишались вами
У будь-яку хвилину!

Ведучий 1: А наше свято наближається до завершення, і ми ще раз шлемо такі привітальні рядочки нашим захисникам:

Ведучий 2: Рідна Батьківщина, рідна Україна... Які це прості й разом з тим, прекрасні для нас слова. Велика і священна любов до Батьківщини жила, живе і житиме в усіх чесних і щирих серцях її синів і дочок.

Ведучий 1: Любов до Вітчизни і любов до людей – ось два стрімкі потоки, які зливаючись, утворюють могутню річку патріотизму.

Ведучий 2: Ну, а тепер слово надається нашому шановному журі.

Журі. Оголошення результатів гри, нагородження команд.

Ведучий 1:

Здібності свої і силу
Розвиваймо раз у раз,
Щоб була народу втіха і велика користь з нас.
Будьмо пильні у науці,
Будьмо чесні у ділах.
Будем вірні Батьківщині!
Кожен день та кожен час!

Ведучий 2: На все добре.

ПЛАН

проведення військово-патріотичної квест-гри з елементами туризму для учнівської молоді «Захисник»

№з/п	Назва заходу	Час	Відповідальний	Місце проведення
1.	Пункт перший «Рятівник»	10-15 хвилин	єдична сестра	медичний пункт
2.	Пункт другий «Мінер»	10-15 хвилин	вчитель фізики	шкільне подвір'я
3.	Пункт третій «Люби і знай свій рідний край»	10-15 хвилин	вчитель географії	бібліотека
4.	Пункт четвертий «Юний розвідник»	10-15 хвилин	вчитель фізкультури	спортивний майданчик
5.	Пункт п'ятий «Мундири»	10-15 хвилин	вчитель історії	кабінет історії

6.	Пункт шостий «Стрілець»	10-15 хвилин	вчитель «Захист Вітчизни»	майстерня
7.	Пункт сьомий «Вперед у бій»	10-15 хвилин	вчитель біології	спортивна зала
8.	Розшифрування коду та знаходження скарбу	10-15 хвилин	класні керівники	

ПРОГРАМА ПРОВЕДЕННЯ

військово-патріотичної квест-гри з елементами туризму для учнівської молоді
«Захисник»

10.00-10.30 - Урочиста лінійка

10.30-12.30 - Пункт перший «Рятівник» (надання першої медичної допомоги, відповіді на запитання, перенос потерпілого)

- Пункт другий «Мінер» (знаходження замінованих ділянок на пришкольному подвір'ї)
 - Пункт третій «Люби і знай свій рідний край» (інтелектуальний конкурс на знання історично-культурних пам'яток рідного міста)
 - Пункт четвертий «Юний розвідник» (туристсько-спортивна естафета)
 - Пункт п'ятий «Мундири» (інтелектуальний конкурс на знання військової форми різних підрозділів)
 - Пункт шостий «Стрілець» (конкурс на зарядження магазину автомата та стріляння зі зброї з різних вихідних положень)
 - Пункт сьомий « Вперед у бій» (спортивна естафета)
 - Розшифрування коду та знаходження скарбу
- 12.30-13.00 - Закриття гри. Підведення підсумків, нагородження команд.

Пункт перший «Рятівник»

(надання першої медичної допомоги, відповіді на запитання, перенос потерпілого)

Змагання складаються з трьох частин:

1. Теоретична частина: надання першої медичної допомоги при отруєнні, укусах комах та плазунів, обмороженнях, сонячних ударах, кровотечах, переломах нижніх та верхніх кінцівок, пожежі, ударах струму, утопленні.
 2. Надання першої медичної допомоги при травмах, а) зламаній верхньої кінцівки; б) зламаній нижньої кінцівки; в) травмах голови;
 3. Транспортування потерпілого на ношах з супроводженням, від пункту А до пункту В.
- За правильне виконання завдання команда від судді отримує наступну частину план-карти, де зображене подальше місце знаходження пункту два. Та отримує зашифрований текст з номером послідовності відкриття скарбу, наприкінці змагань.

Пункт другий «Мінер»

(знаходження замінованих ділянок на пришкольному подвір'ї)

На пришкольній ділянці будуть знаходитись 6 закопаних замінованих мін (умовних). Капітану команд на початку змагань буде надано шість прапорців. Він повинен пройти ділянку в 7 метрів, розставивши 6 прапорців на його думку так, де він вважає, є місце знаходження міни, а лише потім пройдуть учасники команди.

Якщо капітан розставив прапорці не вірно, і учасники, умовно, підірвуться на міні, наприкінці завдання вони отримують план-карту з наступним пунктом, але не отримують зашифрований текст.

Пункт третій «Люби і знай свій рідний край»

(інтелектуальний конкурс на знання історично-культурних пам'яток рідного міста)

Інтелектуальний конкурс на знання історично-культурних пам'яток Кривого Рогу. Команді буде запропоновано дванадцять карток з пам'ятками рідного міста та картками відповідями. Учні повинні розкласти пам'ятки культури та правильну їх назву. За десять правильних відповідей команда отримає наступну план-карту та зашифрований текст.

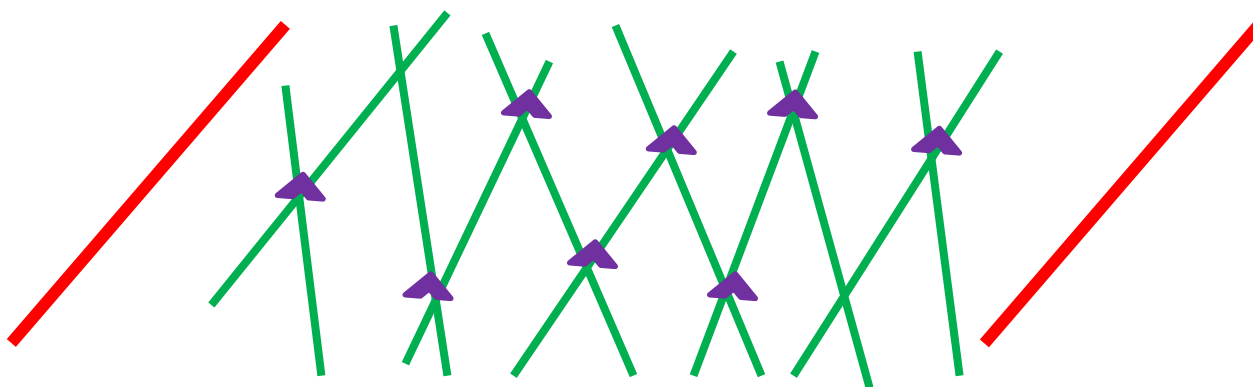
Пункт четвертий «Юний розвідник»

(туристсько-спортивна естафета)

Смуга перешкод складається з п'яти конкурсів.

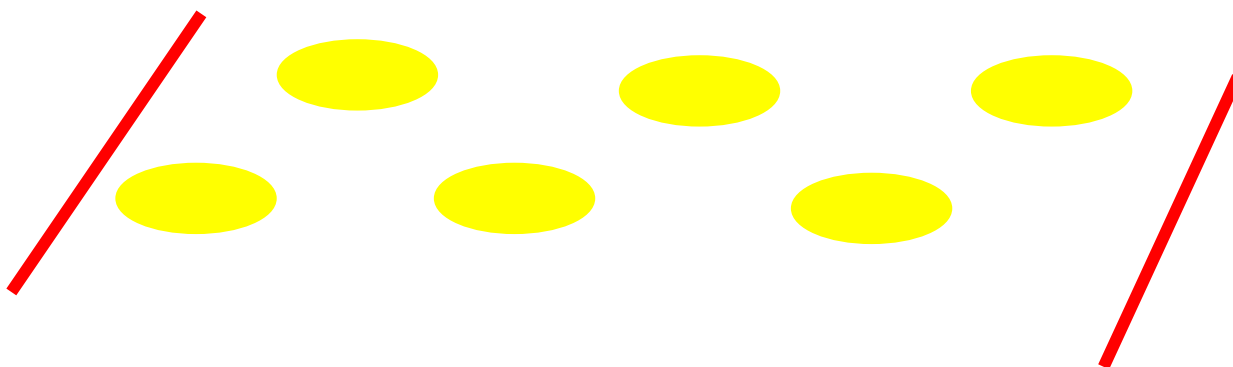
Перший конкурс називається «Розвідник».

Учні повинні проповзти під горизонтальною мотузкою, яка буде натягнута хаотично, дистанцію в 4 метри з однієї точки в іншу, але повзти так щоб не було чути дзвоники які будуть розвішані по мотузці. Учні проходять дистанцію по черзі.

Другий конкурс називається «Купини»

Учні по черзі проходять відстань по купинах від однієї контрольної лінії до іншої, відстань всієї дистанції до 6 метрів.

Третій конкурс називається «Жердини»

Учні по парно за допомогою жердини проходять дистанцію, в 10 метрів, від однієї контрольної лінії до іншої, не наступаючи на землю. Рух можливо здійснювати лише по жердинах. Як проходити дистанцію? Перший учасник бере жердину, викладає її на опору, присідає та тримає жердину, другий проходить по жердині на іншу опору, присідає на неї тримає жердину щоб пройшов перший учасник, і так далі до кінця. На кожну пару по одній жердині. Всі жердини та учасники повинні знаходитися з іншого боку.

Четвертий конкурс називається «Метелик»

Між двома деревами натягнуто дві мотузки, по середині ці дві мотузки зав'язані. Учні по черзі повинні пройти цю дистанцію, тримаючи рівновагу, та бути кмітливими.

П'ятий конкурс називається «Підйом та спуск спортивним способом»

Учням на початку дистанції видають рукавиці, бажано брезентові, кожен по черзі повинен спуститися до низу, за допомогою мотузки, взяти прапорець, та за допомогою іншої мотузки піднятися до гори. Всі учні повинні спуститися та піднятися до гори з прапорцями. За всі пройдені п'ять дистанцій учні отримують план-карту та зашифрований текст.

Пункт п'ятий «Мундири»

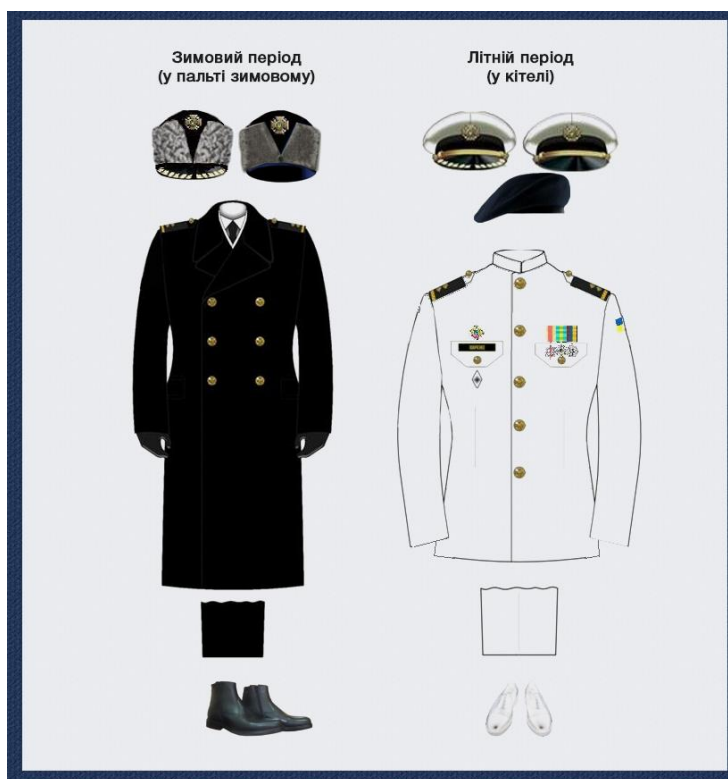
(інтелектуальний конкурс на знання військової форми різних підрозділів)

Інтелектуальний конкурс на знання військової форми. Учням буде запропоновано чотири види військової форми військовослужбовців Збройних Сил України. Для отримання зашифрованого тексту та наступної частини план-карти учні повинні назвати хоча б три правильних варіанта відповіді.

Військова форма військовослужбовців повітряних військ Збройних Сил України

Військова форма військовослужбовців високо мобільних десантних військ Збройних Сил
України

Військова форма військовослужбовців військово-морських військ Збройних Сил
України

Військова форма військовослужбовців сухопутних військ Збройних Сил України

**Пункт шостий «Стрілець»
(конкурс на зарядження магазину автомата та стріляння зі зброї з різних вихідних положень)**

Кожен з учасників повинен зарядити патронами, магазин автомата Калашникова (20 шт.). Результат команди буде вважатися задовільним якщо буде зібрано п'ять магазинів автомата.

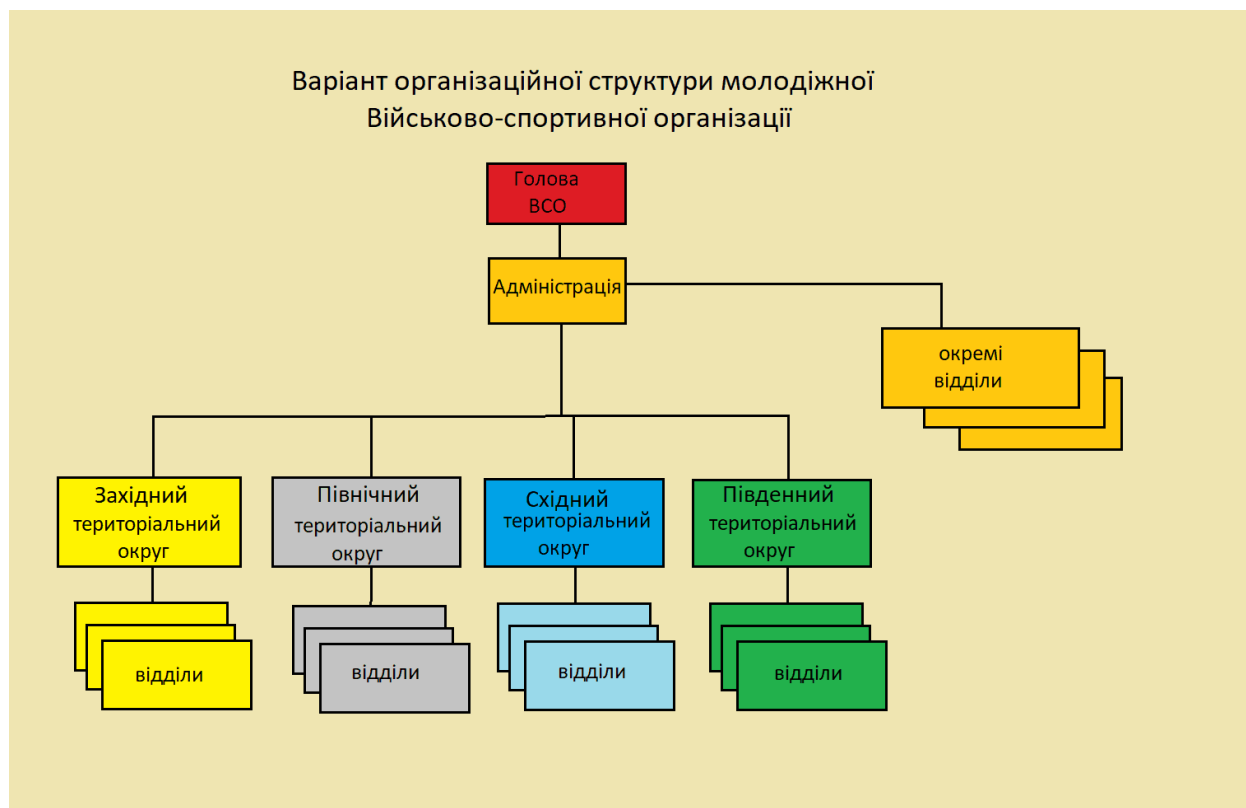
**Пункт сьомий « Вперед у бій»
(спортивна естафета)**

Перший учасник, на старті отримує гранату. Тримавши її в гранату біжить до матів потім рухається повзком до фішки оббігає і передає естафету наступному учаснику, і так проходить кожен по черзі. Після закінчення конкурсу учні отримують останню частину план карти де буде позначено місце знаходження скарбу.

Після знаходження останнього пункту на план-карті, та знаходження в цьому місці захованого скарбу, учням необхідно розшифрувати всі шифри отриманні під час завдань, в яких буде зашифровано код та послідовність відкривання замка.

Додаток Л

Організаційна структура ВСО

Джерело: [292].

Додаток М
Дитячі наметові табори військово-патріотичного виховання молоді

Місце проведення	Назва	Мета	Форми
Івано-Франківській області	Науково-пізнавальна програма «Чорний ліс»	Робота над виробленням стійкої позиції, знайомство з військовою історією Популяризація здорового способу життя	Конкурси патріотичної пісні Уміння стріляти з пневматичної гвинтівки, збір автомата Калашникова; конкурси, що з історії національно-визвольного руху та сучасного героїзму, теренові ігри, піші походи [38]
м. Київ	Навчально-тренувальні збори у спортивно-патріотичному таборі на Трухановому острові	Вивчення основних аспектів захисту та техніки безпеки володіння зброєю,	Заняття з складання та розкладання зброї, бойову тактику, курси надання першої медичної допомоги [161]
Вінницька область	Наметовий табір	Робота над пошуком військових лідерів	Форум молоді Пласту «Берег ріки–2014» [167]; [236]
Одеська область	«Центр наметових літніх таборів для молоді патріотичного спрямування»	Робота з військово-патріотичного виховання; патріотизму, виховання духовності усвідомлення єдності із Батьківщиною	Щорічні фестивалі військово-патріотичного спрямування основі 4 блоки: військовий, спортивний, патріотичний, навчальний
м. Вижниця Чернівецька область	Пересувний наметовий табір «Мандрівник Буковини».	Змагання та оздоровлення дітей Донецької, Запорізької областей	Військо-краєзнавчі походи, бесіди, спортивні ігри змагання, у секціях «Творчі майстерні», змагання «Лави на лаву», інтелектуальні, десанти, спортивні походи [167].

ДОДАТОК Н

Форми військово-патріотичного виховання старшокласників

Додаток Н.1

Заходи й форми військово-патріотичного виховання

старшокласників у відповідності до

інформації про обласні програми національно-патріотичного виховання

[https://patriotua.org/informatsiia-pro-rehionalni-prohramy-natsionalno-patriotichnoho-vykhovannia/\(2017-2020\)](https://patriotua.org/informatsiia-pro-rehionalni-prohramy-natsionalno-patriotichnoho-vykhovannia/(2017-2020))

Область	Найбільш поширені заходи військово-патріотичного виховання старшокласників
<u>Вінницька область</u>	<p>всеукраїнський потяг вшанування подій Революції Гідності; ластові (скаутські) табори «Берег ріки», «Королівство Михайлини», «Застава Нечая», «Вперед і вгору»; обласні, районні, міські змагання осередків козацький бойових мистецтв; фестиваль «Був полковник, був Нечай ...»; – всеукраїнський фестиваль «Батізька битва»;</p>
<p>Волинська Область Обласна цільова програми національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016 – 2020 роки</p>	<p>благодійний проєкт «Україна починається з мене», «Меценати для солдата» та інші добродійні заходи; молодіжна спортивно-патріотична таборова гра «Звитяга»; військово-патріотичні табори: «Легіонер», «Скарби нації», «Повстанець», «Оріяна», «Лідер», «Волинь таборує», «Учися мудрості у батьків, а Гопака – у козаків» та інші; щорічний зліт ветеранів ОУН – УПА та молодіжних громадських організацій патріотичного спрямування у вишкільно-патріотичному таборі відродження українського духу «Вовчак»; конкурс проєктів «Документальне кіно для молоді. Волинь – край героїв»</p>

<p>Регіональна цільова програма патріотичного виховання населення Дніпропетровщини на 2017 – 2021 роки (затверджена рішенням обласної ради 02.12.2016 № 123-7/VII)</p>	<p style="text-align: right;"><i>Продовження Додатку Н.1</i></p> <p>організація заходів з військово-медичної та психологічної підготовки населення до дій у надзвичайних ситуаціях, служби в лавах Збройних Сил України та інших військових формуваннях, з підвищення ефективності роботи військових комісаріатів; опанування військової служби у суспільстві, створення позитивного іміджу української армії в засобах масової інформації.</p> <ul style="list-style-type: none"> • молодіжний національно-патріотичний квест «Шлях героя» із залученням учасників бойових дій, АТО; тренінговий курс «Україні – мир» для навчання медіаторів, комунікаторів, соціальних працівників та психологів щодо особливостей роботи з внутрішньо переміщеними особами та особами, що постраждали внаслідок конфлікту на сході України; • фізкультурно-спортивні заходи для допризовної та призовної молоді, змагань з військово-прикладних видів спорту, спортивного туризму та спортивного орієнтування, ігри оборонно-масового та військово-патріотичного спрямування та інше.
<p><u>Житомирська область</u> Обласна комплексна програма «Молодь і родина Житомирщини» на 2017-2020 роки (затверджена рішенням Житомирської обласної Ради восьмої сесії VII скликання від 22.12.16 № 425)</p>	<p>обласна військова гра українських резервістів «Гайдамаки</p>
<p><u>Івано-Франківська область</u></p>	<p>При Івано-Франківській облдержадміністрації утворена координаційна ради з питань НПВ та на її засіданні 05.2017 р. ухвалено проєкт обласної цільової Програми з національно-патріотичного виховання молоді на 2017–2020 роки.</p>

<p><u>Київська область</u> Програма національно-патріотичного виховання у Київській області на 2017-2020 роки (затверджена рішенням Київської обласної ради від 19.05.2017 № 316-14-VII)</p>	<p style="text-align: right;"><i>Продовження Додатку Н.1</i></p> <p>молодіжна патріотична парусна експедиція «Дніпрова хвиля» за маршрутом м. Переяслав-Хмельницький – с. Балико-Щучинка Кагарлицького району та інше.</p>
<p><u>Луганська область</u> Обласний план заходів щодо національно-патріотичного виховання молоді на 2017 рік (затверджений розпорядження голови обласної держадміністрації- військово-цивільної адміністрації 25.04.2017 № 253</p>	<p>щорічний відкритий обласний фестиваль «Луганщина – це Україна»; заходи з нагоди визволення міст Северодонецька, Лисичанська, Рубіжного та Попасної від окупаційного режиму внаслідок агресії РФ на сході України; проєкт «Стационарно-мандрівний табір Скаутське побратимство в Карпатах»; –проєкти «Нащадки козацької слави» та «Свято козацької слави»</p>
<p><u>Миколаївська область</u> Програма військово-патріотичного виховання населення Миколаївської області на 2015-2020 роки (затверджена рішенням обласної ради 30 липня 2015 року № 24)</p>	<p>спартакіади, змагання з військово-прикладних видів спорту, ігор оборонно-масової і військово-патріотичної спрямованості; інформаційно-комунікаційний проєкт «Україна – моя Батьківщина!»; є культурологічно-виховний проєкт «Моя мала Батьківщина»; працює медійна студія «Пам'ять просить слово».</p>
<p>Обласна цільова соціальна програма «Молодь Кіровоградщини» на 2016 – 2020 роки (затверджена рішенням Кіровоградської обласної ради 18 листопада 2016 року № 154)</p>	<p>районна цільова програма патріотичного виховання дітей та молоді «Я патріот» на 2017 – 2021 роки,</p>
<p><u>Полтавська область</u> Обласна цільова програма національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2017 – 2020 роки (затверджена рішенням обласної Ради 31 січня 2017 року № 350)</p>	<p>вишкільно-спортивний захід з військово-патріотичного виховання «Сокільський гарт»; обласна військово-патріотична гра імені Симона Петлюри та інше. – військово-патріотичний проєкт «Жіночий батальйон»; проєкт «Школа волонтерів».</p>

	<i>Продовження Додатку Н.1</i>
<p><u>Рівненська область</u> Обласна програма військово-патріотичного виховання та підготовки молоді до служби в Збройних Силах України та інших військових формуваннях на 2016 – 2020 роки (затверджена рішенням Рівненської обласної ради від 25.12.2015 №20)</p>	<p>військо-патріотичне виховання молоді та підготовка юнаків до служби в Збройних Силах України та інших військових формуваннях; – призов громадян на військову службу до Збройних Сил України та інших військових формувань; рекламування та пропагування військової служби за контрактом; культурно-виховні заходи.</p>
<p><u>Сумська область</u> Програма національно-патріотичного виховання дітей та учнівської молоді в позашкільних навчальних закладах області на 2017 – 2021 роки</p>	<p>акції благодійності й милосердя «Малюнок захиснику Вітчизни», «Зігрій своїм теплом солдата», «Повертайся додому живим», «Це наше рідне – наше українське» тощо;</p>
<p><u>Тернопільська область</u> Проект обласної цільової програми з національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2017 – 2020 роки знаходиться на реєстрації в обласній раді для затвердження на сесії у липні місяці 2017 року.</p>	<p>Благодійні заходи, фізкультурно оздоровчі свята, фестивалі</p>
<p><u>Харківська область</u> Регіональна програма військово-патріотичного виховання молоді та участі населення у заходах оборонної роботи на 2015 – 2017 роки (схвалена рішенням обласної Ради від 15.01.2015 № 1144-VI)</p>	<p>Фестивалі героїко-патріотичної пісні «Солдати миру» та інше</p>
<p><u>Херсонська область</u> Обласна комплексна програма з національно-патріотичного виховання «Дитина – громадянин – патріот Батьківщини» на 2016 – 2021 роки</p>	<p>Благодійні заходи, конкурси, фестивалі з метою відродження Кам'янської Січі; створення на базах професійно-технічних навчальних закладів осередків українського козацтва; обласний фізкультурно-патріотичний фестиваль школярів «Козацький гарт»;</p>

<p>(затверджена рішенням обласної Ради від 09.09.2016 № 226)</p>	<p style="text-align: right;"><i>Продовження Додатку Н.1</i></p> <p>обласні спортивні ігри серед учнів професійно-технічних навчальних закладів «Козацька наснага»; обласна військово-спортивна гра «Хортинг»; літній оздоровчий військово-патріотичний наметовий табір «Захисник України»; – відкриття Новокаховського обласного ліцею з посиленою військово-спортивною підготовкою ім. К. Гордієнка; – реорганізація державного навчального закладу «Вище професійне училище № 2 м. Херсона» у професійно-технічний навчальний заклад з посиленою військово-спортивною підготовкою</p>
<p><u>Черкаська область</u> Програма національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2017- 2020 роки (затверджена рішенням обласної Ради від 03.02.2017 №12-2/VII)</p>	<p>Фестиваль «Холодний Яр – Фестиваль нескореної нації»; військово-спортивний табір «Гайдамацьке коло»</p>
<p><u>Чернівецька область</u> Комплексна програма підвищення якості національно-патріотичного виховання дітей та молоді Чернівецької області на 2017 – 2021 роки (затверджена рішенням 12-ї сесії обласної ради VII скликання від 24.03.2017 р. № 9-12/17)</p>	<p>Розділи заходів програми: військово-патріотичне виховання дітей та молоді.</p> <ul style="list-style-type: none"> • учнівські наукові конференції на історичні, мовознавчі та краєзнавчі теми: «Я і Україна», • навчальна гра Ради Європи «Країна Гідності» в обласній та районних/міських радах учнівського самоврядування та інше.
<p><u>Чернігівська область</u> Обласна цільова програма з національно-патріотичного виховання на 2017-2020 роки (затверджена рішенням восьмої сесії обласної ради сьомого скликання 23 лютого 2017 року №10-8/VII)</p>	<p>національно-патріотичний захід для допризовної молоді «Я – патріот»; молодіжні наметові табори</p>

<p>м. Київ Проводиться: Міська довгострокова</p> <p>національно-патріотична акція учнівської молоді м. Києва «З Україною в серці» за напрямками</p>	<p style="text-align: right;"><i>Продовження Додатку Н.1</i></p> <p>Військово-патріотичний «На варті Вітчизни» (дитячо-юнацька військово-патріотична гра «Сокіл» («Джура»), національно-патріотична туристсько-краєзнавча гра учнівської молоді м. Києва «Ми – майбутнє України», присвячена Дню захисника України, міський конкурсно-спортивний захід «Ми – сини твої, Україно!», присвячений Дню Збройних сил України, національно-патріотичний фестиваль учнівської молоді м. Києва «Патріотичний Non-stop», присвячений Дню захисника України).</p>
---	---

Джерело: [234]; [235]; [237]; [267–271] систематизовано автором

Додаток Н.2

План заходів військово-патріотичного виховання та формування військово-прикладних умінь і навичок учнів старшої школи на рік

29.11.2015 р.

ЗАХОДИ

ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПЦІЇ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ І МОЛОДІ

ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ І МОЛОДІ			
5.1.	Заклади освіти різного рівня		
5.1.1.	Ввести в штатний розклад середніх ЗНЗ і профтехучилищ посаду військового керівника (0,5 ставки)	До 1 вересня 2015 р.	МОН Інститут модернізації змісту освіти, із залученням обласних та Київської міської державних адміністрацій
5.1.2.	Розробити посадову інструкцію військового керівника	До 1 вересня 2015 р.	МОН, Інститут модернізації змісту освіти

5.1.3.	Розробити тематичні стенди для кабінетів військової підготовки з урахуванням найновіших видів зброї та воєнних стратегій	I квартал 2016 р.	<i>Продовження Додатку Н.2</i> МОН, Інститут модернізації змісту освіти, ІППО
5.1.4.	Розробити і виготовити моделі основних видів озброєнь для навчальних цілей	III квартал 2016 р.	МОН, Міноборони
5.1.5.	Укомплектувати навчальні заклади (кабінети військової підготовки) засобами і системами захисту (протигази, санітарне обладнання тощо)	III квартал 2016 р.	МОН, Міноборони, із залученням обласних та Київської міської державних адміністрацій
5.1.6.	У середніх школах, профтехучилищах обладнати: <ul style="list-style-type: none"> • смугу перешкод; • військово-спортивний комплекс 	III квартал 2016 р.	із залученням обласних та Київської міської державних адміністрацій
5.1.7.	Побудувати (відновити) в опорних школах освітніх округів стаціонарні тири	IV квартал 2016 р.	із залученням обласних та Київської міської державних адміністрацій
5.1.8.	Обладнати у кожній середній школі приміщення для захисту від військових дій	IV квартал 2016 р.	із залученням обласних та Київської міської державних адміністрацій
5.1.9.	Активізувати профорієнтаційну роботу серед старшокласників на подальшу службу в Збройних силах України шляхом проведення конкурсів, вікторин, змагань тощо	Постійно	МОН, НАПН, Інститут модернізації змісту освіти, із залученням територіальних відділення ЗСУ
5.1.10	Директорам шкіл забезпечити зв'язок з військовими частинами (екскурсії до музеїв військових частин, спільні заходи патріотичного спрямування);	Постійно	із залученням обласних та Київської міської державних адміністрацій, територіальних відділень ЗСУ

	активізувати зв'язки і спільну профорієнтаційну діяльність шкіл та військових ВНЗ (юний правознавець, десантник, рятувальник, розвідник, снайпер, поліцейський, прикордонник, радист) (1-11 кл.)		<i>Продовження додатку Н.2</i>
5.1.11	Залучати офіцерів військових частин, воїнів АТО до проведення навчальних занять у школах із військової підготовки	Постійно	із залученням обласних та Київської міської державних адміністрацій, територіальних відділень ЗСУ
5.1.12	Організувати тренувальні збори юнаків 10 класу середніх навчальних закладів на базі військових частин	III квартал 2015 р.	із залученням обласних та Київської міської державних адміністрацій, територіальних відділень ЗСУ
5.1.13	Удосконалити нині діючі навчальні програми із Захисту Вітчизни, ввівши нові розділи: <ul style="list-style-type: none"> • національно-патріотичне виховання учнів; • сучасні види озброєнь і захисту; • Україна у військових діях 	До 1 вересня 2015 р.	МОН, Інститут модернізації змісту освіти НАПН, Інститут проблем виховання, із залученням Міноборони, МВС, ДСНС
5.1.14	У кожному регіоні створити й організувати роботу методичного семінару військових керівників і вчителів фізичної культури, а також класних керівників, вихователів ПТНЗ із питань військово-патріотичного виховання учнів	I квартал 2016 р.	із залученням обласних та Київської міської державних адміністрацій, територіальних відділень ЗСУ
5.1.15	Розглянути можливість підготовки педагогів за інтегрованими	IV квартал 2015 р.	МОН, ВНЗ

	спеціальностями: <ul style="list-style-type: none"> • вчитель і класний керівник (вихователь, провідник); • військовий керівник і вчитель фізичної культури; • військовий керівник і вчитель біології та хімії; • військовий керівник і вчитель фізики; • військовий керівник і вчитель географії 		<i>Продовження Додатку Н.2</i>
5.1.16	Розпочинати навчальний рік у ЗНЗ Уроком мужності і милосердя під девізом «Борімося – поборемо!», залучивши до його проведення учасників бойових дій на Сході країни, представників волонтерських організацій, ветеранів минулих воєн, дисидентського руху, активних учасників Революції Гідності, членів сімей Героїв Небесної Сотні та полеглих бійців АТО	Щорічно 1 вересня	МОН, із залученням обласних та Київської міської державних адміністрацій, територіальних відділень ЗСУ
5.1.17	Розробити й обговорити проект загальнодержавної Програми військово-патріотичного виховання дітей та учнівської молоді	III квартал 2015 р.	МОН, Інститут модернізації змісту освіти, НАПН, із залученням Мінмолодьспорту, Міноборони, Мінкультури, МВС, УІНП
5.1.18	Провести з дітьми та учнівською молоддю на рівні закладу, району, міста: безстрокових акцій «Ми разом», спрямованих на допомогу пораненим військовим (1-11 кл.); благодійної акції «З вірою в серці», спрямованої на підтримку	Постійно	із залученням обласних та Київської міської державних адміністрацій, територіальних відділень ЗСУ

	захисників нашої країни, їхніх дітей та родин, медичних працівників і волонтерів, які працюють в зоні АТО (1-11 кл., студенти); мітингу-реквієму на вшанування Героїв Небесної Сотні (1-11 кл, студенти); зустрічей з воїнами-учасниками АТО «В родинному колі» (1-11 кл.)		<i>Продовження Додатку Н.</i>
5.1.19	Залучати учнів і студентську молодь до участі у «Вахті пам'яті Небесної сотні»	Постійно	керівники ЗНЗ, ПТНЗ, ВНЗ, із залученням обласних та Київської міської державних адміністрацій, територіальних відділень ЗСУ
5.1.20	Проводити тематичні заходи, присвячені героїчним подвигам українських воїнів, боротьбі за територіальну цілісність і незалежність України: <ul style="list-style-type: none"> • до утворення Української Повстанської Армії (14.10.1942 р.); • до дня Соборності України; • до святкування дня Гідності та Свободи 	Щорічно – 14.10 22.01 22.11	керівники ЗНЗ, ПТНЗ, ВНЗ, із залученням обласних та Київської міської державних адміністрацій, територіальних відділень ЗСУ
5.1.21	Забезпечити організацію перегляду та обговорення учнями і студентами вітчизняних художніх і документальних фільмів: <ul style="list-style-type: none"> • «Війна – український рахунок», 2002 рік, авт. – Сергій Буковський; • «Війна без переможців» 2003 рік, авт. – Ігор Чижов; • «ОУН-УПА: війна на два фронти», 2006 рік, авт. – 	Постійно	керівники ЗНЗ, ПТНЗ, ВНЗ, із залученням обласних та Київської міської державних адміністрацій, територіальних відділень ЗСУ

	<p>Андрій Санченко;</p> <ul style="list-style-type: none"> • «УПА. Третя сила», 2007 рік, авт. – Сергій Братішко, Віталій Загоруйко; • «1377 спалених заживо», 2009 рік, авт. – Іван Кравчишин; • «Поводир», 2014 рік, авт. – О.Г. Санін тощо 		<i>Продовження Додатку Н.2</i>
5.1.22	Проводити раз на рік фестивалі патріотичної пісні; святкування Дня Примирення, Дня Збройних Сил України, Дня призовника, захисника Вітчизни, відзначення дня пам'яті Героїв Крут	Постійно	МОН, керівники ЗНЗ, ПТНЗ, ВНЗ, із залученням обласних та Київської міської державних адміністрацій, територіальних відділень ЗСУ
5.1.23	Під час організації літніх таборів зосереджувати роботу на змаганнях з військово-прикладних видів спорту, участі у військово-патріотичній грі «Сокіл» («Джура») тощо	Постійно	керівники ЗНЗ, ПТНЗ, ВНЗ, із залученням обласних та Київської міської державних адміністрацій, територіальних відділень ЗСУ
5.1.24	Активізувати рух волонтерської допомоги (акції, проекти) у навчальних закладах різних типів	Постійно	керівники ЗНЗ, ПТНЗ, ВНЗ, із залученням обласних та Київської міської державних адміністрацій, територіальних відділень ЗСУ
5.1.25	Провести Всеукраїнську науково-практичну конференцію з військово-патріотичного виховання	Квітень 2016 р.	МОН, Інститут модернізації змісту освіти, НАПН, із залученням УІНП, НАН

<i>Продовження Додатку Н.2</i>			
5.2.	Дитячі та юнацькі організації різного спрямування		
5.2.1.	Створити пластові центри у всіх містах і селах України з метою проведення виховної роботи серед дітей та молоді	І квартал 2017 р.	із залученням обласних та Київської міської державних адміністрацій, територіальних відділень ЗСУ
5.2.2.	<p>Впровадити військово-патріотичну виховну систему «Джура» із залученням ігрових форм:</p> <ul style="list-style-type: none"> - всеукраїнська дитячо-юнацька гра «Котигорошко» молодшої вікової групи - всеукраїнська дитячо-юнацька гра «Джура» середньої вікової групи - всеукраїнська дитячо-юнацька гра «Сокіл» старшої вікової групи - всеукраїнська військово-спортивна гра «Хортинг» для учнів навчальних закладів з посиленою військовою та фізичною підготовкою - всеукраїнська військово-спортивна гра «Заграва» для студентської молоді <p>Всеукраїнський фізкультурно-патріотичний фестиваль школярів України «Козацький гарт»</p>	Постійно	МОН, керівники ЗНЗ, ПТНЗ, ВНЗ, Центр патріотичного виховання дітей та молоді МОН України, із залученням обласних та Київської міської державних адміністрацій, територіальних відділень ЗСУ
5.2.3.	Розробити план заходів з відзначення у 2017 році 105-тої річниці пластового руху в Україні та у 2019 році – 30-тої річниці відновлення діяльності Пласту в Україні	II квартал 2016 р.	МОН, із залученням Мінмолодьспорту та Мінкультури

5.2.4.	Створення у м. Києві музею пластового (скаутського) руху	I квартал 2017 р.	<i>Продовження Додатку Н.2</i> Із залученням КМДА
--------	--	-------------------	--

Джерело: [230].

Додаток П

Пілотне опитування старшокласників

(перелік питань для опитування)

1. Чи вважаєте Ви важливим військово-патріотичне виховання для учнів старших класів?

- Так
- Ні
- Не маю думки

2. Чи є у Вас бажання більше дізнатися про історію українського війська?

- Так
- Ні
- Можливо

3. Які аспекти військово-патріотичного виховання Вам найбільш цікаві?

- Історичні
- Практичні (військова підготовка, медицина)
- Психологічні
- Соціальні та громадські

4. Чи брали Ви участь у військово-патріотичних заходах, таких як військові збори або навчання?

- Так, активно беру участь
- Так, брав участь кілька разів
- Ні, але хотів би
- Ні, і не маю бажання

5. Чи вважаєте Ви, що військово-патріотичне виховання допоможе Вам у подальшому житті?

- Так
- Ні

- Можливо

6. Які форми військово-патріотичного виховання Ви вважаєте найбільш ефективними?

- Теоретичні заняття
- Практичні заняття
- Польові збори та тренування
- Участь у громадських заходах

7. Чи підтримує Ваша родина Ваше залучення до військово-патріотичних заходів?

- Так, повністю підтримують
- Частково підтримують
- Нейтрально
- Не підтримують

8. Які додаткові знання або навички Ви хотіли б отримати в рамках курсу «Захист України»?

- Фізична підготовка
- Стратегія та тактика ведення бою
- Перша медична допомога
- Інше (вказіть, що саме)

9. Чи відчуваєте Ви потребу в психологічній підготовці в контексті військово-патріотичного виховання?

- Так
- Ні
- Не маю думки

10. Що, на Вашу думку, потрібно покращити у військово-патріотичному вихованні у ЗСО ?

Додаток Р

Словник термінів з військово-патріотичного виховання молоді

Бойовий прапор – символ військової честі, доблесті і слави, що вручається військовій частині від імені Президента України.

Військова присяга – офіційна урочиста обіцянка (клятва), яку дає громадянин при вступі на військову службу. Кожен громадянин України, вперше вступаючи на військову службу до Збройних Сил України, інших військових формувань, особисто складає Військову присягу на вірність Українському народу і скріплює її власноручним підписом [219].

Військова символіка – сукупність знаків, емблеми та інших геральдичних елементів, які використовують у Збройних Силах України.

Військова служба – державна служба особливого характеру, яка виникає у професійній діяльності, придатній до неї за станом здоров'я і віком громадян України, пов'язаних із обороною України [218].

Військова топографія – галузь військової науки, що вивчає місцевість, способи її вивчення та оцінки, орієнтування на місцевість, використання топографічних і спеціальних карт.

Військове стрільбище – призначено для виконання особовим складом вправ стрільб із стрілецької зброї, автоматичних (підствольних) гранатометів, ручних, станкових протитанкових гранатометів, вправ із метання ручних гранат, а також для проведення занять із вогневої підготовки і ВБС (БС) відділення та взводу (за можливістю) відповідно до вимог Курсу стрільб. На стрільбищі обладнують ділянки для стрільби з автоматів, ручних кулеметів і ротних (станкових) кулеметів у пішому порядку, а також БМ та спеціальних машин обладнаних КУ, автоматичних (підствольних) гранатометів, ручних, станкових протитанкових гранатометів, пістолетів, снайперських гвинтівок, кулеметів, що встановлені на бойовій техніці, для метання ручних гранат,

стрільби з макета вертольоту та для стрільби по низько літаючим повітряним цілям.

Військові традиції – це стійкі, історично утворені, укорінені у свідомості військових форми їх діяльності, поведінки, професійних та міжособистісних відносин у воєнний та мирний час, які передаються від покоління до покоління, і є фундаментальними основами функціонування військової системи у державі [194, с. 60].

Військово-історична реконструкція – відтворення матеріальної і духовної культури тієї чи іншої історичної епохи та регіону з використанням археологічних, образотворчих і письмових джерел [228].

Військово-медична підготовка – комплекс заходів з навчання надання першої медичної допомоги в бойових умовах.

Військово-патріотичне виховання – наскрізний виховний процес, спрямований на формування у громадян України оборонної свідомості, готовності до національного спротиву, підвищення суспільної значущості та поваги до військової служби, мотивації громадян до набуття ними необхідних компетентностей у сфері безпеки і оборони [248].

Військово-патріотичний клуб – добровільне об'єднання громадян, створене з призначенням військово–патріотичного виховання молоді [260].

Військово-прикладні види спорту – види спорту, засновані на специфіці військової служби, які розвивають військово–прикладні навички [225].

Військово-спортивна гра – форма військово–патріотичного виховання, неофіційна назва групи спортивних ігор, які суміщають в собі елементи спортивних змагань та тактику ведення бойових дій [260].

Вогнева підготовка – один із основних предметів бойової підготовки і складова частина навчання особового складу застосування штатної зброї для ураження різних цілей в бою [299].

Воєнна доктрина України – система поглядів на причини виникнення, сутність і характер сучасних воєнних конфліктів, принципи і шляхи запобігання їх виникненню, підготовку держави до можливого воєнного

конфлікту, а також на застосування воєнної сили для захисту державного суверенітету, територіальної цілісності, інших життєво важливих національних інтересів.

Воєнна загроза – наміри або дії однієї із сторін воєнно–політичних відносин, які свідчать про готовність до застосування воєнної сили проти іншої сторони з метою досягнення власних цілей [287].

Воєнна політика України – діяльність суб'єктів забезпечення національної безпеки держави, пов'язана із запобіганням воєнним конфліктам, організацією та здійсненням військового будівництва і підготовкою ЗС України та інших складових сил оборони до збройного захисту національних інтересів [287].

Воєнний злочин – свідоме грубе порушення правил ведення бойових дій («законів війни») та норм і принципів міжнародного гуманітарного права. До воєнних злочинів також належать злочин геноциду, злочини проти людяності та злочин агресії всеукраїнська школа онлайн – організоване дистанційне навчання українською мовою у формі відеозаписів уроків та психологічних хвилинок; рекомендована Міністерством освіти і науки України форма навчання в умовах надзвичайної ситуації для дітей внутрішньо переміщених осіб і дітей біженців (які виїхали за кордон) [301].

Волонтери – громадяни, які на добровільній та безоплатній основі, індивідуально чи скоординовано здійснюють суспільно корисну діяльність. Від початку російської агресії у 2014 р. українські волонтери і волонтерські об'єднання зробили колосальний внесок у забезпечення потреб армії й тилу і стали символом українського спротиву [301].

Громадянська освіта – це сукупність систематизованих знань, умінь, навичок, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, пов'язаних з ідеями демократії та верховенства права, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей [301].

Громадянська стійкість – здатність особи виявляти свою національну та громадянську ідентичність у повсякденному житті і в умовах негативних зовнішніх впливів[248].

Громадянсько-патріотичне виховання – наскрізний виховний процес, спрямований на усвідомлення громадянами України власної відповідальності за розвиток успішної країни та важливості турботи про благо українського народу [248].

Державна безпека – захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру [287].

Заклад сфери утвердження української національної та громадянської ідентичності – юридична особа незалежно від організаційно–правової форми та форми власності, що здійснює діяльність з реалізації проєктів у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності, спрямованих на національно–патріотичне, військово–патріотичне виховання та/або громадянську освіту [91].

Збройні Сили України – військове формування, на яке відповідно до Конституції України покладаються оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності [287].

Національна безпека – захист державного суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та інших національних інтересів України від реальних та наслідків загроз [242].

Національно-патріотичне виховання – наскрізний виховний процес, спрямований на утвердження української національної та громадянської ідентичності, формування оборонної свідомості на основі суспільно–державних (національних) цінностей України, соціальної активності та відповідальності, готовності до дієвого виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, державної незалежності і територіальної цілісності України [248].

Норматив – часовий, кількісний та якісний показник виконання окремими військовослужбовцями або підрозділами поставлених завдань, прийомів і дій, пов'язаних із застосуванням зброї та військової техніки в ході бойової підготовки. **Прицілювання** – додання зброї певного положення в просторі перед пострілом для забезпечення зустрічі кулі з ціллю [299].

Оборонна свідомість – свідоме сприйняття та готовність громадянина до захисту незалежності і територіальної цілісності України, конституційних засад державного ладу, національних інтересів та суспільно–державних (національних) цінностей України [249].

Патріотизм – любов та відданість Батьківщини, прагнення своїми діями служити її інтересам [260].

Прицілювання – додання зброї певного положення в просторі перед пострілом для забезпечення зустрічі кулі з ціллю [299].

Російсько-українська війна – термін, що має кілька значень, а саме: 1) боротьба за незалежність України, яка триває кілька століть; 2) бойові дії, які точаться на сході впродовж восьми років (від анексії Криму та окупації частини Донецької і Луганської областей); 3) період повномасштабного вторгнення російських військ в Україну з 24 лютого 2022 року, коли о 5:05 ранку російська армія бомбила Київ. **Слава Україні – Героям слава!** – українське патріотичне гасло часів Української революції 1918–1920 рр., що набуло поширення за роки незалежності. З 2018 р. – офіційне військове вітання у Збройних силах України і в Національній поліції [301].

Суб'єкти відносин у сфері військово–патріотичного виховання – фізичні та юридичні особи, що беруть участь у реалізації проєктів у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності за напрямками національно–патріотичного або військово–патріотичного виховання [249].

Територіальна оборона – система загальнодержавних, військових і спеціальних заходів, що розглядаються в мирний час та в особливий період для

надання допомоги у захисті населення, території, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій [247].

Українська громадянська ідентичність – стійке усвідомлення громадянином України, закордонним українцем свого політико–правового зв'язку з Україною, українським народом та громадянським суспільством [3].

Цивільний захист – Комплекс заходів, які реалізуються на території України в мирний час та в особливий період і спрямовані на захист населення, територій, навколишнього природного середовища, майна, матеріальних і культурних цінностей від надзвичайних ситуацій та інших небезпечних подій, запобігання виникненню таких ситуацій та подій, ліквідацію їх наслідків, надання допомоги постраждалим, здійснення державного нагляду (контролю) у сфері пожежної та техногенної безпеки (ст. 4) [127].

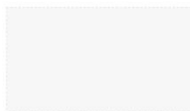
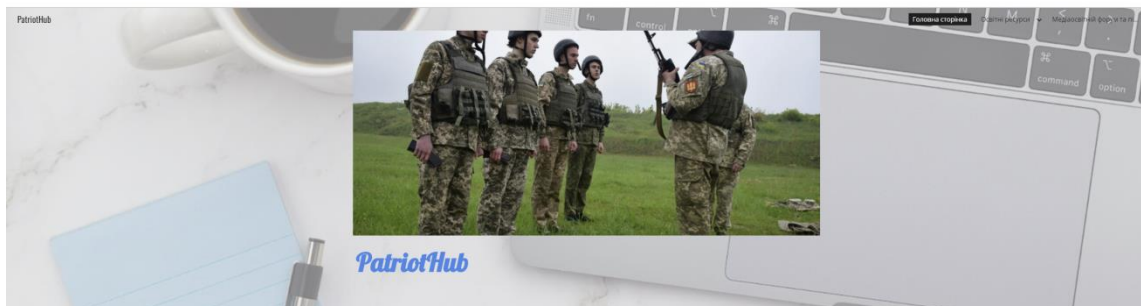
Додаток С

Концепція вебсайту

«Patriothub»

<https://sites.google.com/pnu.edu.ua/patriothub?usp=sharing>

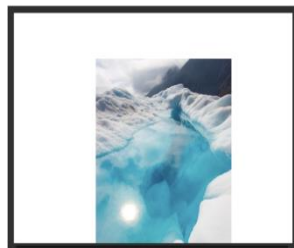
Головна сторінка

Мета Patriothub

Інтерактивне та онлайн навчання, спрямоване на засвоєння основ військово-патріотичного виховання шляхом надання доступу до інформації, швидкого пошуку необхідного матеріалу, можливості орієнтуватися у питаннях військово-патріотичного виховання

СЛОВНИК З ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ДЛЯ УЧНІВ ТА ВЧИТЕЛІВ

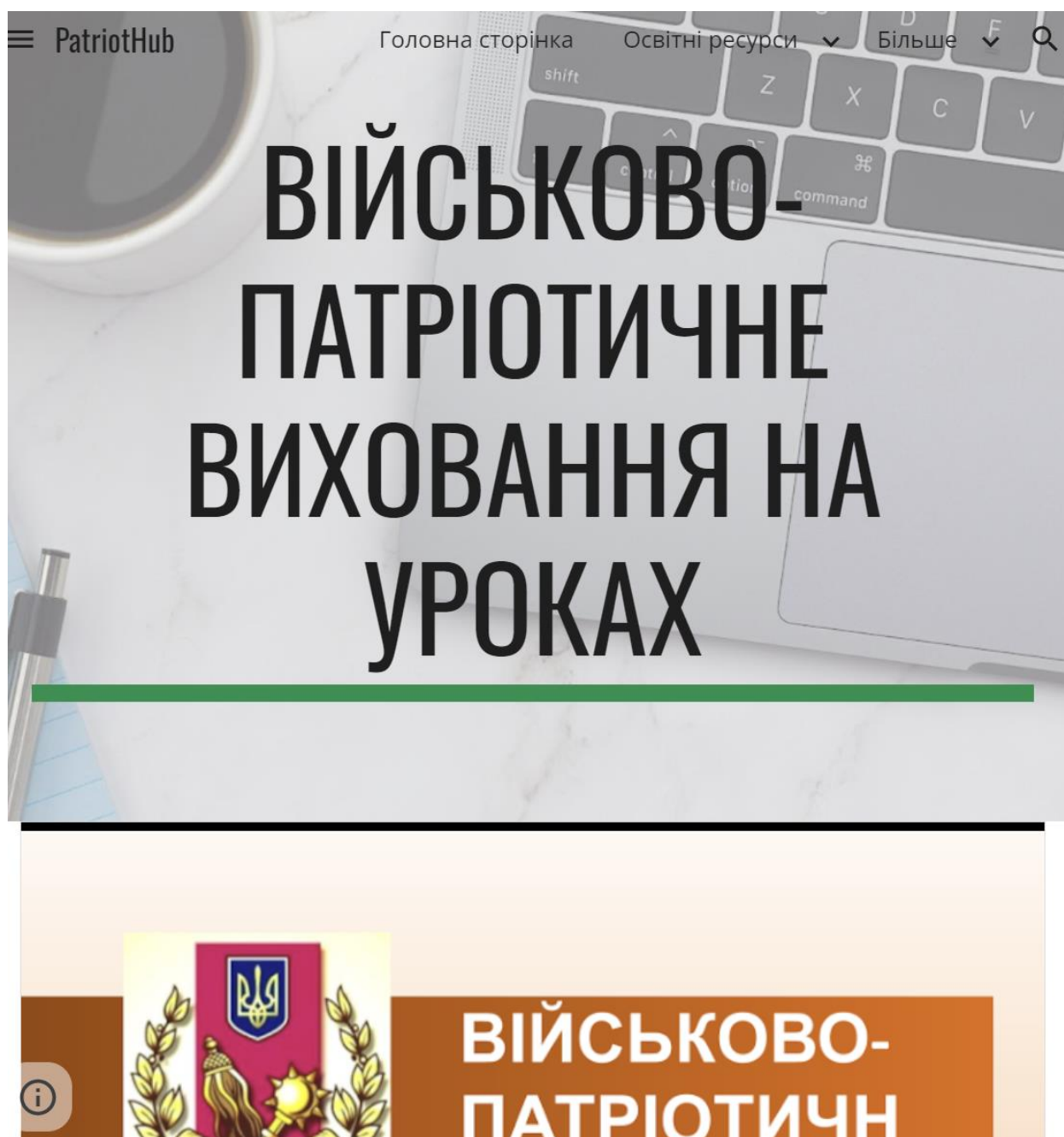
Словник термінів з військово-патріотичного виховання

Силабус вибіркової дисципліни "Військово-патріотичне виховання молоді у контексті геополітичних змін"

Друцький І.П. докторант педагогічної освіти, Івано-Франківська
Кафедра загальної педагогіки та дитячої освіти

СИЛАБУС
навчальної дисципліни «Військово-патріотичне виховання молоді у контексті
геополітичних змін»
2023 / 2024 н.р.

Анотація дисципліни: Курс урочковий навчально-виховний спрямований на формування національної свідомості та безпеки держави. У рамках курсу студенти ознайомляться із сучасними викликами до військово-патріотичного виховання, розглянуть його роль у сфері національної безпеки, проаналізують міжнародний досвід та особливості його застосування у українському контексті. Особливо увагу приділяється

Продовження додатку С

ПатриотHub Головна сторінка Освітні ресурси Більше

ВІЙСЬКОВО- ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ НА УРОКАХ

ВІЙСЬКОВО-
ПАТРІОТИЧН

БАНК ІДЕЙ ДЛЯ ПАТРІОТИЧНИХ ПРОЄКТІВ ТА ІНСТРУКЦІЇ З РОЗРОБКИ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ВІЙСЬКОВО- ПАТРІОТИЧНИХ ЗАХОДІВ

**ТУТ ВИ МОЖЕТЕ ЗАДАВАТИ ЗАПИТАННЯ, ЗНАХОДИТИ
ВІДПОВІДІ, ТА ДІЛИТИСЯ ДОСВІДОМ!**

Запитання?

QR код сайту

Додаток Т**СИЛАБУС**

**вибіркового курсу «Військово–патріотичне виховання молоді
у контексті геополітичних змін» для здобувачів
першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
2023 / 2024 н.р.**

**Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
Кафедра загальної педагогіки та дошкільної освіти**

СИЛАБУС

**навчальної дисципліни «Військово-патріотичне виховання
молоді у контексті геополітичних змін»
2023 / 2024 н. р.**

Анотація дисципліни: Курс присвячений комплексному вивченню теоретичних засад та практичних аспектів військово-патріотичного виховання молоді в умовах сучасних геополітичних трансформацій. Програма курсу охоплює широкий спектр питань від концептуальних основ патріотичного виховання до аналізу впливу глобальних геополітичних процесів на формування національної ідентичності та безпеки держави. У рамках курсу студенти ознайомляться із сучасними підходами до військово-патріотичного виховання, його роль у системі національної безпеки, проаналізують міжнародний досвід та особливості його адаптації в українських реаліях. Особлива увага приділяється розвитку критичного мислення, аналітичних навичок як ключових компетенцій у протидії інформаційним загрозам. Курс має міждисциплінарний характер, поєднуючи елементи педагогіки, психології, політології, історії та соціології. Він спрямований на формування у студентів комплексного розуміння процесів військово-патріотичного виховання та здатності розробляти й впроваджувати ефективні стратегії виховної роботи з урахуванням сучасних геополітичних викликів. Практична складова забезпечує розробку та презентацію проєктів, участь у дискусіях та дебатах, що сприятиме розвитку навичок критичного аналізу, командної роботи та публічних виступів.

Ключові слова: військово-патріотичне виховання, геополітика, національна безпека, критичне мислення, інформаційна безпека, медіаграмотність, національна ідентичність, громадянська освіта, патріотизм, аналітичні компетентності, глобальні виклики, міждисциплінарний підхід.

1. Опис навчальної дисципліни

Рівень вищої освіти – перший (бакалаврський).

Загальний обсяг дисципліни – 3 кредити ЄКТС.

Статус дисципліни – вибіркова.

Кафедра загальної педагогіки та дошкільної освіти

Курс – I; **семестр** – I; **вид підсумкового контролю** – залік.

Мова навчання – українська.

Види занять: лекції, практичні заняття.

Методи навчання: інтерактивні лекції, проблемно-орієнтоване навчання, аналіз реальних ситуацій та розв'язання практичних завдань, метод кейс-стадіг, групові дискусії та дебати, рольові ігри та симуляції:

Ці методи навчання спрямовані на активне залучення студентів до навчального процесу, розвиток їхніх аналітичних та критичних навичок, а також на формування практичних компетенцій у сфері військово-патріотичного виховання з урахуванням сучасних геополітичних реалій.

Форма навчання: очна.

Форма здобуття освіти	Курс	Семестр	Загальний обсяг дисципліни		Кількість годин						Вид семестрового контролю		
					Аудиторні заняття					Самостійна робота	Курсова робота	Залік	Екзамен
					Кредити ЄКТС	Разом	Лекції	Лабораторні роботи	Практичні заняття				
Денна	I	I	3/90	30	16	–	14	–	60	–	+	–	

2. Викладач

Микола КОВБА	
--------------	--

3. Характеристика навчальної дисципліни

Мета навчання: Метою навчальної дисципліни є формування у студентів комплексного розуміння теоретичних засад та практичних аспектів військово-патріотичного виховання молоді в умовах сучасних геополітичних трансформацій, а також розвиток критичного мислення та аналітичних

компетентностей для ефективної реалізації виховних стратегій у контексті національної безпеки України.

Конкретизовані цілі навчання:

Сформувати глибоке розуміння концептуальних основ військово-патріотичного виховання та його ролі у системі національної безпеки.

Розвинути здатність аналізувати вплив геополітичних процесів на формування патріотичної свідомості молоді.

Навчити критично оцінювати та адаптувати міжнародний досвід військово-патріотичного виховання до українських реалій.

Сформувати навички розробки та впровадження ефективних програм військово-патріотичного виховання з урахуванням сучасних викликів.

Розвинути компетентності з критичного аналізу інформації та протидії дезінформації у контексті національної безпеки.

Сформувати здатність оцінювати ефективність заходів військово-патріотичного виховання та вносити корективи на основі аналізу результатів.

Розвинути лідерські якості та навички командної роботи для ефективної реалізації проєктів з військово-патріотичного виховання.

Результати навчання: Під час вивчення навчальної дисципліни студент знатиме: концепції розвитку освіти і педагогіки, знатиме і розумітиме концептуальні засади військово-патріотичного виховання та його роль у системі національної безпеки, буде здатний описувати сучасні геополітичні процеси та їх вплив на формування патріотичної свідомості молоді, характеризувати нормативно-правову базу військово-патріотичного виховання в Україні, умітиме розробляти та впроваджувати програми військово-патріотичного виховання з урахуванням сучасних геополітичних викликів, застосовувати інноваційні методи та технології у військово-патріотичному вихованні, проводити порівняльний аналіз систем військово-патріотичного виховання різних країн; аналізувати ефективність заходів військово-патріотичного виховання та пропонувати шляхи їх удосконалення, критично оцінювати інформацію щодо геополітичних процесів та їх впливу на національну безпеку, синтезувати міждисциплінарні підходи до вирішення проблем у сфері військово-патріотичного виховання, оцінювати вплив різних факторів на формування патріотичної свідомості молоді, визначати ефективність різних моделей військово-патріотичного виховання в контексті сучасних викликів, критично аналізувати медіа-контент, пов'язаний з питаннями патріотизму та національної безпеки; аргументовано відстоювати свою позицію в дискусіях з питань національної безпеки та патріотичного виховання, взаємодіяти з різними стейкхолдерами у процесі реалізації проєктів

військово-патріотичного виховання, демонструвати лідерські якості та здатність працювати в команді при реалізації проєктів з військово-патріотичного виховання, самостійно планувати та реалізовувати власне професійне та особистісне зростання у сфері військово-патріотичного виховання.

Компетентності: *ключові компетентності:* здатність розуміти та проявляти патріотизм, любов до України, готовність захищати суверенітет і територіальну цілісність держави; *фахові компетентності:* громадянська компетентність (знання та повага до Конституції, законів та державних символів України, розуміння прав, свобод та обов'язків громадянина); *аналітичні компетентності:* здатність аналізувати геополітичні процеси та їх вплив на національну безпеку, вміння критично оцінювати інформацію та протидіяти дезінформації; *військово-професійна компетентність:* розуміння структури та завдань Збройних Сил України, здатність до визначення ключових подій військової історії України, розуміння історичних витоків сучасних геополітичних процесів; здатність ефективно презентувати ідеї та проєкти з військово-патріотичного виховання, вміння вести конструктивний діалог; здатність використання сучасних інформаційних технологій у військово-патріотичному вихованні, здатність протидіяти ксенофобії та дискримінації, управляти стратегічним розвитком команди.

4. Програма дисципліни

Зміст основних розділів дисципліни.

Розділ 1. Теоретико-методологічні засади військово-патріотичного виховання.

- 1.1. Концептуальні основи військово-патріотичного виховання.
- 1.2. Історичний розвиток ідей патріотизму та військово-патріотичного виховання.
- 1.3. Нормативно-правова база військово-патріотичного виховання в Україні.
- 1.4. Сучасні підходи до військово-патріотичного виховання в контексті глобалізації.

Розділ 2. Геополітичні виклики та їх вплив на національну безпеку України.

- 2.1. Сучасна геополітична ситуація та її вплив на Україну.
- 2.2. Гібридні загрози та їх роль у формуванні системи національної безпеки.
- 2.3. Інформаційна безпека та медіаграмотність у контексті військово-патріотичного виховання.

2.4. Кібербезпека як складова національної безпеки.

Розділ 3. Психолого-педагогічні аспекти військово-патріотичного виховання.

3.1. Психологічні основи формування патріотичної свідомості.

3.2. Вікові особливості сприйняття патріотичних ідей молоддю.

3.3. Методи та технології військово-патріотичного виховання.

3.4. Роль сім'ї, школи та громадських організацій у військово-патріотичному вихованні.

Розділ 4. Практика військово-патріотичного виховання в Україні та світі.

4.1. Система військово-патріотичного виховання в Україні: структура та функції.

4.2. Міжнародний досвід військово-патріотичного виховання: порівняльний аналіз.

4.3. Інноваційні підходи до військово-патріотичного виховання.

4.4. Роль громадянського суспільства у військово-патріотичному вихованні.

Розділ 5. Формування національної ідентичності в умовах геополітичних змін.

5.1. Концепт національної ідентичності та його трансформація в сучасному світі.

5.2. Роль історичної пам'яті у формуванні патріотичної свідомості.

5.3. Мовна політика та її вплив на національну ідентичність.

5.4. Культурна дипломатія як інструмент формування позитивного іміджу України.

Розділ 6. Оцінка ефективності та перспективи розвитку військово-патріотичного виховання.

6.1. Критерії та показники ефективності військово-патріотичного виховання.

6.2. Методи оцінки результатів військово-патріотичного виховання.

6.3. Проблеми та виклики у сфері військово-патріотичного виховання.

6.4. Перспективні напрями розвитку військово-патріотичного виховання в Україні.

Тематика практичних занять:

Тема 1. Аналіз сучасних геополітичних викликів та їх вплив на систему національної безпеки України.

Проведення SWOT-аналізу геополітичного становища України.

Розробка стратегій протидії гібридним загрозам.

Тема 2. Розробка моделі військово-патріотичного виховання з урахуванням регіональних особливостей.

Створення програми військово-патріотичного виховання для конкретного регіону.

Презентація та обговорення розроблених моделей.

Тема 3. Критичний аналіз медіа-контенту: виявлення маніпуляцій та дезінформації.

Аналіз конкретних прикладів медіа-маніпуляцій.

Розробка стратегій протидії інформаційним загрозам.

Тема 4. Проектування інноваційних методів військово-патріотичного виховання.

Розробка інтерактивних освітніх програм з використанням сучасних технологій.

Презентація та оцінка ефективності запропонованих методів.

Тема 5. Порівняльний аналіз систем військово-патріотичного виховання різних країн.

Дослідження міжнародного досвіду.

Виявлення кращих практик та можливостей їх адаптації в Україні.

Тема 6. Розробка сценарію військово-патріотичного заходу для молоді.

Планування та презентація заходу.

Обговорення методів оцінки ефективності проведеного заходу.

Тема 7. Аналіз ролі громадських організацій у військово-патріотичному вихованні.

Дослідження діяльності конкретних організацій.

Розробка пропозицій щодо покращення співпраці між державою та громадським сектором.

Тема 8. Створення освітнього контенту з військово-патріотичної тематики для соціальних мереж.

Розробка серії постів або відеороликів.

Аналіз потенційного впливу та методів оцінки ефективності.

Створення міждисциплінарного підходу до патріотичного виховання.

Презентація та обговорення запропонованих програм

5. Місце проведення занять (локація), технічне й програмне забезпечення (обладнання)

Згідно з розкладом.

6. Інформація про консультації

Навчальним планом не передбачено проведення консультацій.

7. Система оцінювання

Види контролю – виступи на практичних заняттях, виконання проєкту, залік.

Методи контролю – усний, письмовий.

Форми контролю – опитування, перевірка самостійної роботи.

Розподіл 100 балів між видами робіт:

Види запланованих робіт	Кількість балів за семестр	Залік-Проект
Контроль на практичних заняттях	40	
Контрольна робота	10	
Усього за семестр	50	50
Коефіцієнт перерахунку	0,6	0,4

Поточний контроль знань студентів здійснюється під час відповідей на практичних заняттях, написання контрольної роботи, а також виконання проєкту. Формою підсумкового контролю є залік.

Студенти, які навчаються за індивідуальним планом, повинні пройти всі види атестації, передбачені їхнім індивідуальним планом.

8. Тематика проєктів

1. «Цифровий патріот»: розробка мобільного додатку для військово-патріотичного виховання молоді.

2. «Війна крізь призму VR»: створення віртуальної реальності для вивчення ключових подій військової історії України.

3. «Медіащит України»: розробка освітньої програми з медіаграмотності для протидії інформаційним загрозам.

4. «Патріотичний хаб»: проєктування моделі молодіжного центру військово-патріотичного виховання.

5. «Кіберпатруль»: створення програми підготовки молоді до захисту кіберпростору України.

6. «Діалог поколінь»: організація серії інтерв'ю з ветеранами та створення короткометражного фільму.

7. «Культурний фронт»: розробка стратегії використання мистецтва у військово-патріотичному вихованні.

8. «Спорт для захисту»: створення програми розвитку військово-прикладних видів спорту серед молоді.

9. «Патріотичний стартап»: розробка бізнес-плану соціального підприємства, пов'язаного з військово-патріотичним вихованням.

10. «Медіа-волонтери»: створення мережі молодіжних медіа-центрів для поширення патріотичного контенту.

11. «Гендерна рівність у захисті»: розробка програми залучення дівчат до військово-патріотичного виховання.

12. «Міжнародний діалог»: організація міжнародного молодіжного форуму з питань патріотизму та національної безпеки.

13. «Наука для оборони»: проектування програми залучення молоді до наукових досліджень у сфері оборони.

9. Політика дисципліни

Академічна доброчесність. *Дотримання академічної доброчесності студентами передбачає:*

- самостійне виконання навчальних завдань, завдань поточного та підсумкового контролю результатів навчання (для осіб з особливими освітніми потребами ця вимога застосовується з урахуванням їхніх індивідуальних потреб і можливостей);

- посилення на джерела інформації у разі використання ідей, розробок, тверджень, відомостей;

- дотримання норм законодавства про авторське право і суміжні права;

- надання достовірної інформації про результати власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використанні методики досліджень і джерела інформації.

Порушенням академічної доброчесності вважається:

академічний плагіат – оприлюднення (частково або повністю) наукових (творчих) результатів, отриманих іншими особами, як результатів власного дослідження (творчості) та/або відтворення опублікованих текстів (оприлюднених творів мистецтва) інших авторів без зазначення авторства;

самоплагіат – оприлюднення (частково або повністю) власних раніше опублікованих наукових результатів як нових наукових результатів;

фабрикація – вигадкування даних чи фактів, що використовуються в освітньому процесі або наукових дослідженнях;

фальсифікація – свідомо зміна чи модифікація вже наявних даних, що стосуються освітнього процесу чи наукових досліджень;

списування – виконання письмових робіт із залученням зовнішніх джерел інформації, крім дозволених для використання, зокрема під час оцінювання результатів навчання;

обман – надання завідомо неправдивої інформації щодо власної освітньої (наукової, творчої) діяльності чи організації освітнього процесу; формами обману є, зокрема, академічний плагіат, самоплагіат, фабрикація, фальсифікація та списування;

хабарництво – надання (отримання) учасником освітнього процесу чи пропозиція щодо надання (отримання) коштів, майна, послуг, пільг чи будь-яких інших благ матеріального або нематеріального характеру з метою отримання неправомірної переваги в освітньому процесі.

10. Рекомендована література та інформаційні ресурси

Основна

1. Бех І., Канішевська Л., Малиношевський Р. Стратегія військово-патріотичного виховання дітей та молоді у системі освіти України: реалії та перспективи. *Вісник НАПН України*. 2023. №5(2). С. 1–7.
2. Єргідзей К. Особливості військово-патріотичного виховання ліцеїстів загальноосвітніх навчальних закладів з військово-професійною спрямованістю навчання. *Збірник наукових праць ЛОГОС*, 2020. С. 77–78.
3. Журба К. Цифровізація військово-патріотичного виховання української молоді в умовах війни. *Інноватика у вихованні*. 2023. Вип. 18. С. 66–75.
4. Зорій Я.Б. Військово-патріотична підготовка майбутніх офіцерів запасу в умовах навчального процесу вищого навчального закладу : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. 2005. 16 с.
5. Ковба М. Військово-патріотичне виховання старшокласників: виклики сьогодення. *Modern problems of science, education and society. Proceedings of the 12th International scientific and practical conference. SPC «Sci-conf.com.ua»*. Kyiv, Ukraine. 2024. P. 562–565.
6. Ковба М. Зміст військово-патріотичного виховання старшокласників (перша чверть XXI ст.). *Інноваційна педагогіка*. 2024. Вип. 68. Т.1. С. 30–33.
7. Ковба М. Мета патріотичного виховання. *Пріоритетні напрями модернізації освіти: досвід, реалії, перспективи* : збірник наукових праць Всеукраїнської науково-практичної конференції (Дрогобич, 7-8 квітня 2022 року) / за ред. М. Чепіль, А. Федорович. Дрогобич: РВВ ДДПУ імені Івана Франка, 2022. С. 22–24.
8. Ковба М. Методи і форми військово-патріотичного виховання старшокласників (перша чверть XXI ст.). *Педагогічний альманах*. 2024. № 55. С. 278–284. DOI: <https://doi.org/10.37915/pa.vi55.520>
9. Ковба М. Операційно-діяльнісний компонент військово-патріотичного виховання старшокласників (перша чверть XXI ст.). *Перспективи та інновації науки*. 2024. Вип. 5(39). С. 257–267. [https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-5\(39\)-257-267](https://doi.org/10.52058/2786-4952-2024-5(39)-257-267)

10. Ковба М. Особливості військово-патріотичного виховання старшокласників у країнах Європи та України (перша чверть ХХІ ст.). *Наукові інновації та передові технології*. Серія «Педагогіка». 2023. № 13(27). С. 696–707. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-13\(27\)-696-707](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-13(27)-696-707)

11. Ковба М. Патріотичне виховання молоді та підготовка юнаків до служби в Збройних силах України. *Розвиток освіти в кризових умовах: історія, теорія, практика*: збірник наукових праць Всеукраїнської науково-практичної конференції (Дрогобич, 27-28 квітня 2023 р.) / за ред. Т. Пантюк, І. Паласевич, А. Федорович. Дрогобич: ДДПУ ім. І. Франка, 2023. С. 122–125.

12. Колос Р. Л. Підготовка офіцерських кадрів для Збройних Сил України за досвідом Військово-інженерного інституту 1991-2000 рр. : дис. ... канд. іст. наук 20.02.22. Київ, 2004. 187 с.

13. Концепція національно-патріотичного виховання молоді: затверджена наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту, Міністерства освіти і науки України, Міністерства оборони України, Міністерства культури і туризму України від 27.10.2009 № 3754/981/538/49. URL: <http://bdpu.org/national-patriotic-education/> (дата звернення: 26.05.2023).

14. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / НАПН України; редкол.: В.Г. Кремень (голова), В.І. Луговий (заст. голови), А.М. Гуржій (заст. голови), О.Я. Савченко (заст. голови); за заг. ред. В.Г. Кременя. Київ: Пед. думка, 2016. 448 с.

<https://mon.gov.ua/storage/app/media/nrk/Analychni-materialy/7-natsionalna-dopovid-pro-stan-i-rozvitok-osviti-v-kraini.pdf>

15. Невмержицька О.В., Пагута М.В. Військово-патріотичне виховання школярів у позаурочній діяльності. *Наукові інновації та передові технології*. 2024. № 8(36). С. 1299–1307.

16. Оржеховська В., Федорченко Т., Єрмоменко Е., Діхтяренко З., Мельник О. Концепція національної філософії виховання дітей та молоді в Україні на засадах хортингу (проект). *Теорія і методика хортингу* : зб. наук. праць. Київ: Паливода А. В., 2016. Вип. 5. С. 17–34.

17. Освіта в Україні: виклики та перспективи: інформ.-аналіт. зб. / МОН України, Держ. наук. установа «Ін-т освіт. аналітики». Київ, 2020. 293 с.

18. Остапенко О. Сучасний стан військово-патріотичного виховання школярів загальноосвітніх навчальних закладів (на прикладі хортингу). *Теорія і методика хортингу*. 2015. Вип. 4. С. 35–41.

19. Остапенко О., Тимчик М. Формування готовності старшокласників до військової служби в контексті положень «Нової української школи». *Фізичне виховання в рідній школі*. 2017. № 6. С. 36–

40.

20. Остапенко О.І, Тимчик М. Військово-патріотичне виховання старшокласників в умовах ідейно-світоглядної конфронтації. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2021. № 25. Кн. 2. С. 62–72.

21. Остапенко О.І, Тимчик М.В., Зубалій М.Д, Журба К.О., Бінецький Д.О., Касіч Н.П., Кузора, І.В.. Військово-патріотичне виховання учнів в умовах ідейно-світоглядної конфронтації: навчально-методичний посібник. Кропивницький: Імекс-ЛТД. 2022. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/732074> (Дата звернення 06.12.2023)

22. Остапенко О.І. Військово-патріотичне виховання у системі пріоритетів державної політики. *Фізичне виховання в рідній школі*. Київ. № 5 (106). 2016. С. 40–43.

23. Остапенко О.І., Зубалій М.Д. Методичні рекомендації щодо вивчення предмета «Захист Вітчизни» в 2015/2016 навчальному році. *Фізичне виховання в рідній школі*. 2015. № 6. С. 32–39.

24. Остапенко О.І., Зубалій М.Д. Концепція військово-патріотичного виховання в системі освіти України. Київ: НАПН України, 2015. 48 с.

25. Отич О.М. Військові традиції і звичаї як чинники підвищення якості вищої військової освіти. *Вища освіта України*. 2014. Т. 1(3). С. 59–63.

26. Отроківська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів Новоушицької селищної ради Хмельницької. URL: <https://www.education.ua/schools/12325/> (дата звернення: 26.08.2024).

27. Пантюк М.П. Виховання почуття патріотизму та громадянськості у молоді в діяльності молодіжних товариств «Сокіл», «Січ». *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету*. Серія: Педагогіка. 1999. № 1. С. 101–104.

28. Пантюк Т, Чубінська Н., Кушнір В.-Ю. Формування громадянської компетентності особистості як важливої складової її загальної культури. *Молодь і ринок*. 2023. № 3(211). С. 21–24.

29. Пантюк Т., Невмержицька О., Суховерський В., Чубінський Т., Гривняк В. Сутність національного та військово-патріотичного виховання дітей і молоді в системі сучасної освіти України. *Молодь і ринок*. 2024. № 7-8. С. 30–34.

30. Пантюхов Б. Військове виховання в умовах сьогодення: проблеми і перспективи. *Молодь і ринок*. 2018. № 12. С. 161–165.

31. Чепіль М. М. Усвідомлення власної території як підґрунтя патріотизму. *Рідна школа*. 2001. № 7. С. 37–40.

32. Чепіль М. Патріотизм як феномен виховання. *Молодь і ринок*. 2007. № 9. С. 5–9.

33. Чепіль М. Патріотизм у свідомості майбутніх учителів: сутність і трактування. *Науковий вісник Чернівецького національного*

університету імені Юрія Федьковича. Сер. Педагогіка та психологія. Чернівці : Рута, 2007. Вип. 345. С. 188–196.

34. Чепіль М. Теоретико-методологічні засади патріотичного виховання учнівської та студентської молоді. *Молодь і ринок*. 2006. № 5(20). С. 14–18.

Допоміжна

1. Конституція України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141). Зі змінами. *Вісник Верховної ради*. 2019, № 38, ст.160. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 28.02.2024).

2. Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи: концептуальні засади реформування середньої школи : схвалено рішенням колегії М-ва освіти і науки України від 27.10.2016 р. Київ, 2016. 40 с. URL: <https://bit.ly/3npPoes> (дата звернення: 28.02.2024).

3. Про визнання пластового руху та особливості державної підтримки пластового, скаутського руху: Закон України від 27.04.2021 р. № 1414-IX. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/385-20> (Дата звернення 25.06.2024)

4. Про вищу освіту: Закон України від 1 липня 2014 р. № 1556-VII. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верховна Рада України. Київ, 2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (Дата звернення 25.05.2024)

5. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України редакція від 28.09.2017 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2232-12> (дата звернення 08.07.2024)

6. Про основні засади молодіжної політики: Закон України від 17 грудня 2019 р. № 385-IX. Законодавство України : офіц. вебпортал / Верховна Рада України. Київ, 2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20> (Дата звернення 20.04.2022)

7. Про повну загальну середню освіту: Закон України від 16 січ. 2020 р. № 463-IX. Законодавство України: офіц. вебпортал / Верхов. Рада України. Київ, 2020. URL: <https://zakon/rada.gov.ua/laws/show/463-20> (Дата звернення 25.06.2022)

8. Програма національно-патріотичного виховання дітей та молоді у Сквирському районі на 2017–2020 роки (м. Черкаси). URL: http://www.skviravo.ucoz.ru/010515/19/8_programa_patriotichnogo_vikhovannja.doc (дата звернення: 12.04.2022).

Додаток У

Сертифікат підвищення кваліфікації

Суб'єкт підвищення кваліфікації
ГО «ІППО» ЄДРПОУ 43771659, КВЕД 85.59

ІППО

Сертифікат
№6918846537483332592

засвідчує що

Ковба Микола Вікторович
підвищував(ла) кваліфікацію

за темою:

**“Військово-патріотичне виховання у системі
патріотичного виховання учнів.”**
та отримав(ла) практичні та теоретичні знання відповідно до програми
підвищення кваліфікації вказаної теми.

Тривалість: 2 (дві) години/0,1 кредиту (ЄКТС)

Затвердив: в.о. директора ГО "ІППО"
Новіков О. Ф.

Дата видачі: 09.07.2024

ippo.com.ua

Сертифікат розроблено відповідно до п-13 постанови КМУ від 21 серпня 2019 року №800 (зі змінами та доповненнями
внесеними постановою КМУ від 27 грудня 2019 року №1133)

Додаток Ф

Довідки про впровадження результатів дисертаційного дослідження

Міністерство освіти і науки України

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76018, тел. (0342) 75-23-51, факс (0342) 53-15-74
 е-мейл office@pnu.edu.ua, сайт https://pnu.edu.ua, код ЄДРПОУ 02125266

24.10.2024 № 07-23/327

На № _____ від _____

Довідка

про впровадження результатів дисертаційного дослідження

Ковби Миколи Вікторовичана тему «**Військово-патріотичне виховання старшокласників у системі освіти України (перша чверть XXI ст.)**»(за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки,
галузь знань 01 Освіта/Педагогіка)

Результати дисертаційного дослідження Ковби Миколи Вікторовича на тему «Військово-патріотичне виховання старшокласників у системі освіти України (перша чверть XXI ст.)» виконаного на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 011 «Освітні, педагогічні науки» ефективно впроваджувалися в освітній процес Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника упродовж 2022-2024 рр.

У рамках дослідження Ковбою М.В. розроблено та апробовано авторський вибіркового курс «Військово-патріотичне виховання молоді у контексті геополітичних змін, для першого (бакалаврського рівня), PatriotHub» - освітній блог: спрямований на засвоєння основ військово-патріотичного виховання; розроблені рекомендації для здобувачів учнів, учителів, батьків, адміністрації, *підготовлено* термінологічний словник з військово-патріотичного виховання для учнів та учителів.

Представлені дисертантом матеріали знайшли втілення у педагогічній діяльності кафедри педагогіки та освітнього менеджменту імені Богдана Ступарика: схвалені на засіданні кафедри (протокол №3 від 21.10.2024 р.).

Апробація розроблених матеріалів здобувачем наукового ступеня доктора філософії Ковбою М.В. підтверджує їхню наукову значущість і доцільність введення у зміст підготовки здобувачів освітніх педагогічних спеціальностей.

Перша проректорка
докторка економічних наук, професорка

Завідувачка кафедри
педагогіки та освітнього менеджменту
імені Богдана Ступарика
кандидатка педагогічних наук, доцентка

Валентина ЯКУБІВ

Любов ПРОКОШІВ

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
 ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
 ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

вул. М.Коцюбинського, 2, м.Чернівці, 58002, тел. (0372) 584811, факс (0372) 552914,
 E-mail: rector@chnu.edu.ua, код ЄДРПОУ 02071240

Від 23.10.2024 № 17/19-3438 На № _____ від _____

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Ковби Миколи Вікторовича
 на тему «*Військово-патріотичне виховання старшокласників у системі освіти України*
 (перша чверть XXI ст.)»,
 виконаного на здобуття наукового ступеня доктора філософії (PhD)
 за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки

Результати дисертаційної роботи Ковби Миколи Вікторовича на тему «*Військово-патріотичне виховання старшокласників у системі освіти України* (перша чверть XXI ст.)» упроваджувалися в освітній процес Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича упродовж 2023-2024 рр.

Матеріали дослідження інтегровані в зміст навчальної дисципліни «Методика соціально-виховної роботи в сучасних умовах», викладання якої забезпечує кафедра педагогіки та соціальної роботи на бакалаврських освітніх програмах спеціальності 014 Середня освіта (за предметними спеціалізаціями). Зокрема, здобувачем наукового ступеня розроблено й представлено до практичного використання авторські матеріали щодо концепції сайту PatriotHub – освітнього блогу, в основі якого інтерактивне та онлайн навчання, спрямоване на засвоєння основ військово-патріотичного виховання шляхом надання доступу до інформації швидкого пошуку. Запропоновані автором рекомендації для учнів, учителів, батьків, адміністрації піддавалися аналізу на семінарських заняттях. На засіданні методичного семінару кафедри (30 січня 2024 р.) обговорена пропозиція дисертанта щодо вибіркової дисципліни «Військово-патріотичне виховання молоді у контексті геополітичних змін» для педагогічних програм бакалаврського рівня.

Відгуки викладачів і студентів, які працювали з адаптованими до потреб освітнього процесу дисертаційними матеріалами, засвідчують їх практичне значення і доцільність використання для організації студентської науково-дослідної роботи (написання курсових, бакалаврських, магістерських робіт, розробки наукових проєктів на військово-патріотичну тематику та ін.), а також для збагачення змісту професійно-орієнтованих дисциплін.

Результати впровадження дисертаційного дослідження Ковби М.В. обговорені та затверджені на засіданні кафедри педагогіки та соціальної роботи Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (протокол № 3 від 22 жовтня 2024 р.).

Проректор з наукової роботи

Завідувач кафедри педагогіки
та соціальної роботи

Юрій ХАЛАВКА

Людмила ТИМЧУК

ЗАТВЕРДЖУЮ

Заступник начальника Національної академії
сухопутних військ імені гетьмана Петра
Сагайдачного з навчальної роботи,
кандидат військових наук, доцент
полковник

Олексій КРАСЮК

25.10.2024

08410379

АКТ

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
КОВБИ Миколи Вікторовича на тему «Військово-патріотичне виховання
старшокласників у системі освіти України (перша чверть ХХІ ст.)»
в освітній процес Національної академії сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного**

Комісією у складі: голови – начальника кафедри поведінкових наук та військового лідерства, доктора педагогічних наук, доцента, полковника КАПНУСА О. С., членів комісії – професора кафедри поведінкових наук та військового лідерства, доктора педагогічних наук, доцента, працівника ЗС України БОЙКА О. В., доцента кафедри поведінкових наук та військового лідерства, кандидата психологічних наук, старшого наукового співробітника, підполковника МАЦЕВКА Т.М., складено цей акт про те, що положення, що є науковим результатом дисертаційного дослідження КОВБИ М.В., впроваджено у освітній процес Національної академії сухопутних військ імені Петра Сагайдачного, а саме:

впроваджено в систему підготовки майбутніх офіцерів, що проходять підготовку за освітньо-професійними програмами «Управління діями підрозділів механізованих військ» та «Морально-психологічне забезпечення у підрозділах, на кораблях (за видами ЗС)» розроблені автором методичні матеріали і висновки дослідження для поліпшення якості формування військово-патріотичного виховання курсантів, зокрема теоретичних засад та практичних аспектів військово-патріотичного виховання молоді в умовах сучасних геополітичних трансформацій. Виховну роботу серед старшокласників під час проведення «Дня відкритих дверей», а також для проведення заходів з військово-професійної орієнтації у військових ліцях та закладах загальної середньої освіти.

Матеріали дисертаційного дослідження впроваджені в освітній процес курсантів, що проходять підготовку:

за освітньо-професійною програмою «Управління діями підрозділів механізованих військ» при викладанні навчальних дисциплін: «Військова педагогіка та психологія» Тема 3. Педагогічні аспекти військового лідерства.

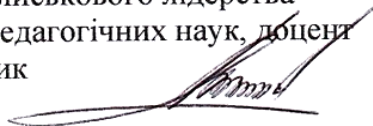
Заняття 3. Методи навчання військовослужбовців військовими лідерами; «Психологічна підтримка персоналу» Тема 1. Організація психологічної підтримки персоналу підготовки до застосування підрозділів Збройних Сил України. Заняття 3. Моральна підтримка персоналу;

за освітньо-професійною програмою «Морально-психологічне забезпечення у підрозділах, на кораблях (за видами ЗС)» при викладанні навчальної дисципліни: «Інформаційно-пропагандистське забезпечення» Тема 7. Засоби масової інформації та пропаганда в системі інформаційно-пропагандистського забезпечення. Заняття 6. Методи протидії інформаційно-психологічному впливу.

Використання результатів дисертаційного дослідження Миколи КОВБИ сприяє більш ефективному формуванню розвитку критичного мислення та аналітичних компетентностей для ефективної реалізації виховних стратегій у контексті національної безпеки України, створенні концепції сайту «PatriotHub» – освітнього блогу, в основі якого інтерактивне та онлайн-навчання, спрямоване на засвоєння основ військово-патріотичного виховання шляхом надання доступу до інформації швидкого пошуку необхідного.

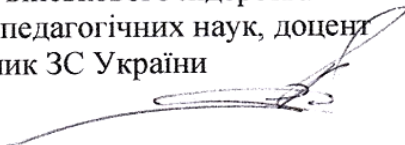
На основі рішення засідання кафедри поведінкових наук та військового лідерства (протокол № 5 від 17.10.2024 року) наукові результати проаналізовані, оцінені та впроваджені у систему освітнього процесу Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного впродовж 2024-2025 навчального року.

Голова комісії: начальник кафедри поведінкових наук та військового лідерства
доктор педагогічних наук, доцент
полковник

Олександр КАПІНУС

Члени комісії: професор кафедри поведінкових наук та військового лідерства
доктор педагогічних наук, доцент
працівник ЗС України

Олег БОЙКО

доцент кафедри поведінкових наук та військового лідерства
кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник
підполковник

Тарас МАЦЕВКО

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ІВАНА ФРАНКА

вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, Львівська обл., 82100; тел./факс: (03244) 1-04-74, тел.: (03244) 3-38-77
 e-mail: dspu@dspu.edu.ua, вебсайт: <http://dspu.edu.ua>, код згідно з ЄДРПОУ 02125438

Від 22.10 2024 р. № 1833

На № _____ від _____ 20__ р.

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження на тему
«Військово-патріотичне виховання старшокласників у системі освіти України
(перша чверть XXI ст.)»

здобувача наукового ступеня доктора філософії **Ковби Миколи Вікторовича**
 (за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки, галузь знань 01 Освіта/Педагогіка)

Результати дисертаційної роботи Ковби Миколи Вікторовича на тему «Військово-патріотичне виховання старшокласників у системі освіти України (перша чверть XXI ст.)» ефективно впроваджувалося в освітній процес Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Дисертант брав участь у наукових, науково-просвітницьких заходах університету, оприлюднював результати дослідження на *всеукраїнських науково-практичних* («Пріоритетні напрями модернізації освіти: досвід, реалії, перспективи» (2022), «Розвиток освіти в кризових умовах: історія, теорія, практика» (2023), «Сучасна українська освіта: виклики, стратегії, технології» (2024) та *звітних* конференціях студентів і аспірантів Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (2021–2024).

У рамках дослідження Ковбою М. П. розроблено та рекомендовано до практичного використання авторський курс «Військово-патріотичне виховання молоді у контексті геополітичних змін» для студентів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти.

В освітньому процесі університету знайшла своє використання розроблена дисертантом концепція сайту «PatriotHub» – освітнього блогу, в основі якого інтерактивне та онлайн-навчання, спрямоване на засвоєння основ військово-патріотичного виховання шляхом надання доступу до інформації, швидкого пошуку необхідного матеріалу.

Практичного застосування набули матеріали термінологічного словника з військово-патріотичного виховання для учнів та вчителів у системі освіти України; рекомендації для здобувачів учнів, учителів, батьків, адміністрації; пілотний експеримент проведений серед старшокласників.

Апробація розроблених матеріалів Ковби М.В. підтверджує їхню наукову значущість і доцільність уведення в зміст закладів вищої освіти.

Довідка про впровадження результатів дисертаційного дослідження Ковби Миколи Вікторовича на тему «Військово-патріотичне виховання старшокласників у системі освіти України (перша чверть XXI ст.)» обговорено та затверджено на засіданні кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (протокол № 16 від 18 жовтня 2024 р.).

Завідувач кафедри загальної педагогіки
та дошкільної освіти,
доктор педагогічних наук, професор

Тетяна ПАНТЮК

Ректор
доктор філософських наук, професор

Валентина БОДАК

УКРАЇНА

**ЛІЦЕЙ №1 ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
ДРОГОБИЦЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

вул. П.Сагайдачного, 19, м. Дрогобич, Львівська обл., 82 100, тел. 2-33-71
<http://litsey1.org.ua> /e-mail: drogobych_vo.school1@ukr.net, Код ЄДРПОУ 22410106

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Ковби Миколи Вікторовича на тему «Військово-патріотичне виховання
старшокласників у системі освіти України (перша чверть ХХІ ст.)»
виконаного на здобуття наукового ступеня доктора філософії
за спеціальністю 011 «Освітні, педагогічні науки»

Основні положення та результати дослідження М. Ковби
«Військово-патріотичне виховання старшокласників у системі освіти
України (перша чверть ХХІ ст.)» апробовані та впроваджені у
навчальний процес ліцею №1 ім. Івана Франка.

У практиці підвищення якості освітнього процесу і підготовки
вчителів «Захисту України» знайшов місце розроблений дисертантом
«PatriotHub» – освітній блог, де учителі й учні можуть отримати останні
дані з проблем військово-патріотичного виховання, ділитись відгуками
про застосування окремих інноваційних технологій на практиці.

У рамках дослідження здобувачем наукового ступеня проведено
пілотне дослідження, спрямоване на виявлення стану щодо військово-
патріотичного виховання старшокласників та підготовки вчителів до
організації військово-патріотичного виховання молоді через відповіді на
запитання про узгодження протиріч між реальним змістом підготовки
вчителів, вимогами школи та викликами держави (на прикладі
Дрогобицької територіальної громади), що й стало підґрунтям розробки
авторського курсу «Військово-патріотичне виховання молоді у контексті
геополітичних змін», рекомендацій, які адресовані вчителям,
директорам закладів загальної середньої освіти, батькам.

Використання розроблених дисертантом матеріалів доводить їх
наукову значущість і виправдовує доцільність їх використання під час
військово-патріотичного виховання старшокласників, підготовки
вчителів (на курсах підвищення кваліфікації, семінарах, вебінарах,

тренінгах, методичній роботі ліцеїв, самоосвітній діяльності та ін.).
Матеріали дисертаційного дослідження можуть слугувати прикладом
для розробки регіональних політик військово-патріотичного виховання
молоді.

Результати впровадження дисертаційного дослідження М.В Ковби
обговорені та затверджені на засіданні методичної ради ліцею №1 імені
Івана Франка (протокол № 01-20/3 від 31 жовтня 2024 р.).

Директор ліцею №1
імені Івана Франка
Дрогобицької міської ради
Львівської області

Леся ТЕРЛЕЦЬКА